

F

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	1
'AHO	M nite, 30 Sanuali 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Samuela 'Akilisi P hiva

Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Dr. 'Aisake Valu Eke

Dr. P hiva Tu'i'onetoa

T vita Lavemaau

Sione Vuna Fa'otusia

S misi Taelangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Semisi Lafu Kioa Sika

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua

'Eiki Fakafofonga N pele Ongoni Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

Fakafofonga Kakai 17, Ongoni Niua

Vakat

M teni Tapueluelu

Vili Manuopangai Hingano

Veivosa *Light of Life* Taka

S miu Kuita Vaipulu

'Akosita Havili Lavulavu

Sosefo Fe'aomoeata

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga	6
Lotu	6
Ui ‘o e Fale.....	6
Poaki	6
Me’a e ‘Eiki Sea.....	6
Tokanga ki he ma’u Fale Alea kau M mipa	7
Tokanga fekau’aki mo e pa’anga ki he ngaahi v henga fili.....	7
Tokanga ki he ngaahi ola e sivi faka-Pule’anga.....	8
Tali Pule’anga fiema’u ha silapa lelei e ako	12
Fakah kuo pau ke lava <i>IA</i> kae lava e sivi	13
Fakama’ala’ala fekau’aki mo e <i>internal assessment</i> kau sivi	14
Fehu’ia e fa’u silapa laul taha, kau faiako laul taha & f nau laul taha	15
Tokanga ki he hoha’a mei he kau sivi & kau ako	17
Fokotu’u fai Fale Alea ha ngaue fekau’aki mo e ‘isiu sivi e f nau.....	18
Tali Pal mia ki he hoha’a fekau’aki mo e sivi f nau	19
Taukave’i e tu’utu’uni Pal mia ke liliu ‘o <i>raw</i> maaka.....	20
Taukave tokolahi Potung ue Ako ‘ikai loto ki he <i>raw</i> maaka	21
Tui Pal mia mole taimi talanoa he ola sivi f nau	21
Tokanga h ne ‘ave sivi ke <i>finalise</i> mei Fisi.....	23
Fakah Pal mia ta’emo’oni tukuaki’i ne ‘ave sivi ki Fisi.....	23
Tokanga ki he pa’anga tukupau kakai he pa’anga 2 kilu	25
Kole tukuange falala ki he Minisita Ako fo’ou he fataki fatongia he ako	28
Tokanga p ‘oku mateuteu Potung ue Ako ki he f nau tuku kitu’a Tonga Hai	29
Kole ki he Minisita Ako ki ha l pooti he maau ng ue ki he sivi f nau	30
Kole Seá na’a lava ke ta’etotongi lau fo’ou ola sivi	31
Taukave ne tonu ke ‘i ai taimi fe’unga ke fakataukei ki he ngaue’aki <i>raw</i> maaka.....	32
Tokanga ke tokangaekina tu’unga fakatu’ut maki ‘i ai ako	33
Tokanga ki ha fa’ahinga me’afua ke fua’aki tu’unga ako.....	34
Tu’utu’uni Sea toloi alea he kaveinga fekau’aki mo e sipoti.....	37
P loti’i tali Fakamatala Fakata’u Potungae T naki Pa’anga Tukupau & Tute 2015/’16.....	43
Fakamatala Fakata’u Potung ue Polisi ki he 2013	44
P loti’i ‘o tali Lipooti Fakata’u Potung ue Polisi 2013.....	44
L pooti Fakata’u 2014 Potung ue Polisi.....	44
P loti’i ‘o tali L pooti Fakata’u 2014 Potung ue Polisi.....	45

Tokanga ki he mafai e Minisita Polisi he potung ue	46
Fakamatala Faka-Ta'u 2015/2016 Poate Sino'i Pa'anga M 1 1 mei he Ng ue.	48
P loti'i tali L pooti Fakata'u Sino'i Pa'anga M 1 1 2015/2016.....	48
Me'a e Sea.....	49
Fokotu'u ke toloi 5.2 ke toki alea'i amui	50
L pooti Potung ue T naki Pa'anga ki he ta'u fakapa'anga 15-16	51
Kole ke holoki totongi tukuhau he 'aisikilimi	55
Kole ke fakakau kakai e fonua he ma'u kaati koula	55
Fokotu'u to'o 17 miliona mei he hulu \$40 miliona ke tanu'aki hala pule'anga ngaahi v henga	56
Tokanga ki he mamafa totongi koloa.....	58
Kelesi	60
Fakam 'opo'opo Ngaahi Feme'a'aki Fale Alea	61

Fale Alea ‘o Tonga

Aho: M nite, 30 Sanuali 2017

Taimi: 1000–1010 pongipongi

S tini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea e Fale Alea.

Lotu

‘Eiki Sea: Hou’eiki, ke kamata’aki ai p ‘etau fakafeta’i mo e lotu he pongipongi ni.

(Na’e fakahoko ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Lord Tu’ivakan ‘a e lotu kamata ki he pongipongi ni)

<001>

Taimi: 1010-1020

‘Eiki Sea: ... M l . K taki Kalake ‘o fai mai ‘etau tali uí.

Ui ‘o e Fale

Kalake T pile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Pal miá mo e Hou’eiki Minisit ‘o e Kapineti. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki N pele ‘o ‘Ene ‘Afi kae ‘uma’ e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí, kae ‘at ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he pongipongi ní, ‘aho M nite 30 ‘o Sanuali 2017.

(Na’e fakahoko leva heni ‘a e tali ui ‘a e kau M mipa)

<002>

Taimi: 1020-1030

Poaki

Kalake T pile: ... ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ‘a e tali ui ‘a e Fale ki he pongipongi ni. Ko e ‘Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi mo e Takimamata ‘oku poaki mai, ‘Eiki N pele Vaea poaki tengetange, ‘Eiki N pele Fusitu’a ‘oku poaki toki me’a t mui mai, pea ko Vili Manuopanga’i Faka’osiula Hingano ‘oku poaki folau, m l ‘Eiki Sea.

Me’a e ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: M l tapu mo e ‘afio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, fakatapu foki ki he ‘Ena ‘Afifi , Tupou 6 kae ‘uma’ Ta’ahine Kuini mo e Fale ‘o Ha’a Moheofo, fakatapu foki ki he Pal mia pea mo e Hou’eiki Kapineti, peh ‘a e fakatapu ki he Hou’eiki Fakafofonga Hou’eiki N pele ‘o e fonua kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai.

Hou’eiki m l ‘aupito ho’omou laum lie lelei ‘o mou a’usia ‘a e ta’u fo’ou ko eni, koe’uh pea hokohoko atu p ‘a e ng ue ‘a e Fale, pea ‘oku ou faka’amu p ‘e lava p ke tau ‘osi mahalo p ki

he uike ua 'o M 'asi ke tau toki *officially close* ki ai, ka tau toki *officially open* ki he uike 'uluaki 'o Sune, 'a ia ko e 'uluaki Tu'apulelulu, toki alea ki ai 'etau Patiseti.

Tokanga ki he ma'u Fale Alea kau M mipa

'Oku 'i ai p ki'i me'a p si'i p 'a e tokanga ki ai, 'o fakakatau p ki he kupu 27 'etau Tohi Tu'utu'uni, 'a ia 'oku pau ke ma'u he tokotaha m mipa kotoa p 'a e Fale Alea, fakataha 'a e Fale Alea, koe'uh ko e tokanga atu p ki he taumu'a, neongo ko ho'omou Tu'utu'uni Kapineti, k kuo pau ke fai e poaki ki he Sea 'a e Fale Alea ho'omou ngaahi poaki, pea tatau p mo e ngaahi... kau Fakafofonga, taimi ko 'oku mou folau atu ko ki Tokelau pau ke 'omai ho'omou tohi poaki pea toe me'a p 'e taha to e fakamanatu atu moutolu ko eni ko , 'ai pe pau ho 'aho, mahalo ko e ngaahi fehalaaki p he kole folau, 'ai ke fakapapau'i ho 'aho ke folau ai.

Tokanga fekau'aki mo e pa'anga ki he ngaahi v henga fili

Ko hono ua p 'oku 'i ai 'a e tokanga lahi 'aupito ki he pa'anga ko eni 'oku tufa atu ki he ngaahi v henga fili, 'oku 'uhinga foki 'a e pa'anga hono 'oatu koe'uh ke ng ue'aki he v henga, 'oku 'i ai 'a e ngaahi v henga 'oku tohi mai p 'a e Kosili ke 'oange p 'a e silini, k 'oku 'ikai ha palani ng ue ia, 'oku tokanga atu p he 'oku tonu ke fai ha... mahalo 'oku tonu ke *procure* 'a e ngaahi me'a ko eni, kai kehe k na'e tali foki he k miti ke 'ave p 'a e ngaahi me'a ko eni, k 'oku a'u mai ki he taimi ni 'oku tonu p ke fai hano fakalelei'i. 'Oku tonu ke 'omai ho'o palani ng ue ke mahino ko e silini 'e 'alu ki ai, pea 'oku tonu ke tokanga 'aupito 'a e kau Fakafofonga ki he me'a ko ia, he 'oku tonu ke 'osi p 'a e ta'u fakapa'anga 'oku tonu ke 'osi 'a e s niti ko ia, ta'u fakapa'anga hono hoko, 'oku 'oatu 'a e silini ko ia, k 'oku 'ikai ke 'oatu 'a e silini ko ia pea ke tauhi 'e koe ho'o tohi pangik p ko f ho'o kulupu mo e me'a, ko e silini ke fai'aki e ng ue.

Ko e me'a 'e taha 'oku ou kole atu p Hou'eiki 'oku tonu ke vakavakai fakalelei 'a e ngaahi ng ue 'oku fai 'oku *more sustainable*, 'oku 'i ai ha me'a ke ne hanga 'o fakatupu ng ue 'o ma'u mo'ui mei ai homou v henga, he 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a 'e ni'ihia ko e fo'i me'a tatau p he ta'u ki he ta'u, ko e fakapa'anga ai p 'a e me'a tatau ki he ta'u ki he ta'u, 'ikai ke 'i ai hano 'aonga hono tufa atu 'a e tukuhau 'a e kakai kapau ko e 'atunga p hono 'ai, ko e fakatau ai p 'a e me'a tatau ai p .

Pea ko ia 'oku ou kole atu ai p Hou'eiki ke mou to e ki'i tokanga ange, pea 'oku tonu ke mou to e kau atu kimoutolu ki he ... kae 'oua 'e fo'i tukunoa atu p 'a e silini ki he kulupu p ko e kosilio pea nau fa'ifa'iteliha pea 'ikai ke ke to e tokanga koe ki ai, k 'oku tonu p ke toe fakakaukau'i fakalelei, he 'oku ou fakakaukau atu au, 'oku tonu ke fakapale'i ngaahi v henga ko 'oku nau ng ue fakam toato 'osi atu e me'a, tonu ke 'omai 'a e pa'anga 'a e v henga ko 'o 'ave ki he v henga ko na'a 'oku sai ange ia, kai kehe ko e tuku atu kia kimoutolu ke mou to e fai ange ha fokotu'utu'u mo 'omai homou ngaahi palani koe'uh ke mou feng ue'aki mo homou ngaahi v henga, pea 'oku ou faka'amu p 'oku 'i ai 'a e *outreach* ko 'a e polokalama ko e me'a 'oku ou faka'amu p ke u kau atu ki he *outreach* ko 'a e Fale Alea, ke to e fe'iloaki mo e ngaahi v henga pea mo kinautolu ko mo e ngaahi kulupu 'oku fakalele 'a e ngaahi ng ue, he ko ia, ko e tokanga atu p ki ai, neongo na'e fakangofua atu p ke 'atu he 'oku ou tui 'oku tau fiema'u 'a e ng ue ke nga'unu pea 'oku 'ikai ke tau fiema'u ha ng ue ke tu'u koe'uh ko e fanga ki'i me'a 'oku lava p 'o mou fakalelei p 'e moutolu p ia.

Pea ko ia ko e kole atu kiate kimoutolu ke tau to e ki'i ng'ue ange mo fakalelei'i 'a e ngaahi me'a ko eni, ko e ki'i me'a p' ko e Fakafofonga 'a Niu kole mai ke...me'a mai

Fe'ao Vakati : Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he 'Eiki Pal' mia, Tokoni Pal' mia mo e Hou'eiki M' mipa 'o e Kapineta, tapu atu ki he Hou'eiki M' mipa Fakafofonga 'o e N' pele, peh' 'a e fakatapu ki he Hou'eiki M' mipa Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'at' p' mo motu'a ni Sea ke fai p' ha ki'i fakahoha'a nounou k' ki mui ia Sea 'oku ou kau fakataha p' mo e lotu lelei na'e fai he Feitu'u na, fakafeta'i p' he fakalaum lie lelei 'a e Feitu'u na kae 'uma' 'a e 'Eiki Pal' mia mo e Hou'eiki M' mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga, tau to e tu'uta lelei ki he ta'u fo'ou ko eni, t' naki atu mo e ngaahi fatongia pea mo hono pole, pea m' l' p' mou laum lie 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki M' mipa.

Tokanga ki he ngaahi ola e sivi faka-Pule'anga

Sea ko e fokoutua p' 'a e motu'a ni ia, tu'unga p' 'Eiki Sea ngaahi ola sivi faka-Pule'anga tau a'usia he ta'u ko eni, pea 'oku ou tui p' au ia 'oku mea'i p' ia he Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'oku lahi p' 'a e ngaahi ta'efiem lie mahalo ko e 'ikai ke mahino ki he kakai tokolahi kae 'uma' si'i ngaahi m' tu'a ngaahi ola 'oku 'inasi ai 'emau f' nau 'Eiki Sea, k' ki mui ia 'oku ou lave'i he ngaahi ongoongo tautautefito ki he 'etau sivi fika mo 'etau sivi saienisi, tokua na'e sivi 'a e toko tahaafe teau fitu tolu (1,173) Saienisi pea t' ai 'a e toko tahaafe m' ono ua (1,062), p' seti 'e 90.5 tokua, pea sivi 'a e toko tahaafe valungeau valu valu (1,888) he 'etau fika pea si'i t' ai 'a e toko tahaafe fitungeau m' valu (1708) 'a ia ko e toe t' p' 'a e p' seti 'e 90.5.

Sea ko e fakamo'oni p' au ki he me'a na'e me'a'aki he 'Eiki Pal' mia ki mu'a, holo e ako he fonua ni, k' te u toki lave p' ki ai 'amui Sea.

Na'e 'i ai 'a e tamaio'eiki Sea na'e talaange ki ai he l' soni 'e taha ...

<007>

Taimi 1030-1040

Fe'ao Vakati : ...'oku 'i ai 'a e me'a ko e *internal assessment* 'oku hang' ha'anau fanga ki'i *assignment* 'oku 'ai 'o t' naki ki he 'enau ola 'o e sivi, na'e fai ki he tolunoa pea tokua na'a ne ma'u 'a e fo'i maaka 'e 24 p' , 'omai ko 'ene sivi 'oku fo'i 25 p' , 'a ia kapau 'e Sea 'oku t' naki 'ene fo'i 24 *assessment* ko e tu'u ko eni na'e fo'i taha p' na'a ne ma'u he sivi. K' 'oku 'ikai ha tui peh' Sea, 'oku lahi p' pea mo e ngaahi fakat' t' i he ...tautefito 'i he *internal assessment*, Sea 'oku lahi 'a e fetukuaki ia ai, tokua 'oku fu'u lahi 'a e maaka 'oku 'ange 'e he kau faiako ko eni 'o e ngaahi l' soni, pea na'e to e fai hono maaka fo'ou, ko e p'oini ko 'Sea 'oku ou faka'amu au ko ke fakah' ki he Feitu'u na p' ko e h' 'a e palopalema 'a e feng' ue'aki 'a e kau faiako pea mo e tafa'aki ko 'he va'a sivi p' ko e potung' ue p' ko f' fua uesia 'a e ki'i tamasi'i ako mo e ki'i ta'ahine ako 'e Sea, ko nautolu ia nau fua 'a e kanongat' maki k' toa 'o e ngaahi palopalema 'o e ngaahi ng'ue ko eni 'oku fakahoko 'e he kau faiako p' ko e *system* Sea.

Sea ma'u p' 'a e ngaahi fakamatala tautefito eni teu fakat' t' p' ki *Tonga High School*, ko e fika 'oku a'u 'o ma'u 'a e fo'i 6 'i *Tonga High*, p' seti 'e 12, p' seti 'e 16, k' ko e tu'u ko eni Sea 'osi *defeat* 'a e taumu'a 'a ia na'e fokotu'u ai 'a *Tonga High School*, pea na'e filifili ai 'a e f' nau ki

Tonga High School. 'Oku 'ikai ke totonu ke ma'u 'a e fo'i 6 ia ai, 'oku 'ikai ke totonu na'a mo e fo'i 12 Sea, kaikehe Sea te u hoko hifo p 'e Sea na'e 'i ai 'a e ...'i he *form 6* na'e peh ko e *beginner* 'oku 'alu pea mei he noa ki he 47 ko 'a e fakakalakalasi 'a e maaka, pea 'e lava 'a ia ko e *achieve* ko p ko e ...mei he 48 ki he 57, pea *merit* leva mei he 58 ki 'olunga p ko e h hano fakakalakalasi, 'a ia ko e lava mei he 48 ki he 57. Pea fo'i 1 soni 'e 4 kapau te ke lava ai totonu ke ke lava.

Sea ko e maaka ko 'oku 'omai te ke lava 'aki ko e 200, kapau te tau foki ki he *achieve* ko e 48 ki he 57 ko e lava ko ia tokua 'oku ou tui p 'e toki fakatonutonu mai p 'e he 'Eiki Minisit Ako, Kapau 'e 'ai 'a e fo'i lava ko 'i he 48 'e 4 ko e 192 ia, totonu ko e maaka lava ko e 192. 'A ia ko e tu'u ko eni Sea 'oku nau hiki leva ki he 200 'a ia ko e 50 ia 'e 4, pea 'oku nau fakakalakalasi mai tokua ko e *achieve* p ko e lava mei he 48 ki he 57, 'a ia 'oku ou peh 'oku tonu ke lava 'a e 192 ia kapau ko e lava mei he 48 ki he nimangofulu.

'Eiki Pal mia : Sea k taki mu'a kau ki'i ...'e lava p ke u ki 'i tokoni atu.

Fe'ao Vakata : Lelei p Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e toenga 'o e Hou'eiki. 'Oku ou kole fakamolemole atu ki he Fakafofonga ko eni. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha l kooti heni te u nofo mo au 'o ...ngaahi me'a ko eni 'oku tokanga ki ai, 'oku ou tui p 'e ...ko e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai 'oku totonu ke tuku mai ha faingam lie ia ke fai ha vakai ki ai 'a e motu'a ni, he ko e 'osi ange 'ene fakamatala k 'oku 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga pepa heni ke u lava ke u tali 'aki 'a e ngaahi fakamatala ko eni, pea 'oku ou kole atu p mu'a ke kole p ko e fakamatala ko eni 'oku fakamatala 'i he loto

Fe'ao Vakata : Sea 'oku ou fakam l atu Sea kae 'oatu 'eku hoha'a Sea. Ko e fakat t p ia Sea, 'i ai leva 'a e tokotaha ia ma'u 'e ia 'a e fo'i maaka ko e 200, ma'u 'a e maaka ko e 200 fo'i 1 soni p 'e taha na'e lava, valungofulu;u, f ngofulu 'e tolu, f ngofulu tupu 'e tolu, ma'u 'ene 200 'ana, lava ia, fo'i 1 soni p 'e taha na'e lava, to k toa 'a e fo'i 3 ia ko , t naki mo e 'o lava ia.

Sea, 'oku 'ikai ke tali ia ke hiki 'o *form 7* 'uhinga he 'oku ma'u 'a e 200, ko e h hono 'uhinga, 200 p 'i *Tonga High* eni, maaka lava hake ki *Tonga High* 'oku uangeau hongofulu tupu 'ap p uofulu ki he *form 7*, 'a ia Sea kole leva ke *repeat*, talaange leva 'oku 'ikai ke lava 'o *repeat*, ko hono 'uhinga he 'oku 'osi lava ia, kole ko ki hiki 'ikai ke lava 'o hiki ko hono 'uhinga he 'oku 'ikai ke a'u hono maaka lava k na'e lava ia Sea, m lie p Sea. Ko e ngaahi fakat t p Sea, te u foki leva Sea, taimi ko na'e *raw mark* ai 'a e sivi 'univesiti 'i he 'aho ko , na'e 'omai leva 'a e *English* na'e 'i ai 'a e me'a ko e lava Pasifiki, p sti 'e 35, ma'u p 35 te lava 'ete *English* mo 'ete fo'i 3 p 4 ko 'oku 'ova 'i he 50 pea lava. Ko eni Sea, fo'i taha p ia ki he valungofulu pea t 'a e fo'i 3 ko kuo te lava kita ia 'i he sivi Sea, te hiki kita 'o 'alu 'o *form 7*.

Ko e fehu'i ko heni, taimi te te 'alu ai ki he 'univesiti Sea ko e h 'a e 1 soni, na'a te fakatefito 'i he 1 soni f , lesoni ko na'a ne 'ave kita ki 'olunga 'oku 'ikai ke te sai'ia ai pea kapau na'a te t ko e fika ko e 40 ...

‘Eiki Pal mia : Ka u ki’i fakatonutonu atu.

‘Eiki Sea: Fakatonutonu mai ‘Eiki Pal mia .

Fe’ao Vakata : Sai Sea.

‘Eiki Pal mia : ‘Oku ou kole fakamolemole atu ki he ...ko e ‘osi ange ho’o l pooti ‘a e ngaahi me’a ko eni, ko e h ‘a e me’a ‘oku ke ‘amanaki mai kiate au ke u tali atu, k ko ‘eku fehu’i atu...

Lord Tu’i ha’angana: Sea ka u fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai.

Lord Tu’iha’angana: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e ...ko e Minisit Ako ‘oku fakahoha’a ki ai ‘a e Fakafofonga.

‘Eiki Sea: ‘Io ne ‘ai p ke lave atu ki he ...

Lord Tu’iha’angana: Sea ko ena ‘oku lolotonga tohitohi ke ne tali mai. Tuku p ‘Eiki Pal mia ia, faifai pea tau peh na’e fakanofu fu’u sino ia ko k ‘oku kei Minisit Ako p ia.

‘Eiki Sea: Mahalo p ‘oku te’eki ai ke ‘osi ‘a e *information* hono ‘ange ki he Minisit Ako, ’oku mahalo ‘oku...me’a mai koe Fakafofonga Niua.

Fe’ao Vakata : ‘Oku ou kole fakamolemole atu au ki he Hou’eiki Sea te u a’u p au ki he tefito ko ‘eku malanga, ‘oku ou kinikini atu p ‘aku ‘a e ‘ me’a ko eni, Sea kapau ko ‘eku fika ko ‘eku svi ko eni na’a ku fo’i 40 k na’a ku lava au ia ‘i he form 6, ‘aki ‘eku fo’i *English* na’e 80, lava ‘eku fika mo ‘eku Saienisi 40, 40 ‘alu hake pea mo ‘eku Siok lafi 40 mo ia, ma’u ‘eku 200, p au h ki he ‘univesiti ke u ‘alu ‘o fika, ko ‘eku fo’i p seti ‘e 40, mou me’a hake Sea p ‘e tali ‘a e motu’a ni ke u h ‘o fika ‘aki ‘a e p seti ‘e 40 ‘ou ‘alu ‘o feinga ‘aki haku mata’itohi ‘i he fika na’a ku ma’u ‘a e p seti ‘e 40 kau lava ‘i he sivi Sea. Ko e anga p ‘e Sea ‘a e fakat t , ‘oku ou tui p ia Sea ko e fakahoha’a ‘oku ou fai atu ‘a’aku ia ‘oku ‘ikai ke u ‘uhinga au ia ke u ...’e ‘i heni Sea ko ‘eku hanga ‘o tukuhifo ha tafa’aki, k ko ‘eku ‘ohake p ‘e au Sea ko e me’a totonu ke mou me’a ki ai ‘e Sea, pea te u ha’u leva Sea ‘amui ange tefito ko ‘a e palopalema ‘oku hoko fiema’u ke fakalelei’i ‘i he’etau ako Sea.

Sea lahi ‘a e me’a ia ke fakalelei’i ‘i mu’a ko e anga p ‘a e tui ‘a e motu’a ni na’e lahi’a e me’a ia ke fakalelei’i ki mu’a pea tau afe ki he *raw mark*, lahi ‘a e me’a ia ke fakalelei’i ai Sea. K ko e ‘uhinga kuo tau ‘osi kamta Sea, tau lele ‘Eiki Sea ka e fai p fakalelei mo tau ‘alu atu ‘i he taimi ni ‘e Sea, he ‘oku ou tui p ‘e Sea, te u fakat t na’e ‘i ai ‘a e ki’i *student* ‘e taha ‘i *Tonga High* hivangofulu tupu ‘ene l soni ‘e taha, pea toenga ko onongofulu tupu, onongofulu tupu ‘ene toenga ngaahi fo’i l soni. Sea ko e taimi ia ko na’e fiema’u ke *standardize* ko maaka. ‘I he taimi ko ‘oku nau kehekehe peh ai ‘oku ‘i ai leva ‘a e ngaahi, ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi *factor* ia ‘oku ne hanga ‘o uesia ‘a e sivi, kau tuku p Sea ‘ikai ke u to e fakahoha’a l loa ki ai.

Sea na'e 'i ai 'a e savea ia 'i Nu'usila 'i he valungofulu, taimi na'e kei 'i Nu'usila ai 'a e motu'a ni peh ki he Tokoni Pal mia he fakakaungat maki he feinga atu 'i he ako Sea, me'a tatau p 'i he hoko ko 'i he 'aho ni, palopalema lahi 'a e Fika t lalo pea mo e Saienisi 'i Nu'usila, tefito ko 'a e palopalema na'e peh 'e Nu'usila ko ko e tefito ko paloppalema 'uluaki ko e *ability*, ko e *ability* Sea 'a ia ko e ...kapau 'oku f 'elei mai 'a e ki'i tamasi'i p ko e ki'i ta'ahine h fanga 'i he fakatapu 'oku *dumb* ko e *dumb forever* 'oku 'ikai ke ...he 'ikai ke to e lava ia 'o fakalelei'i 'Eiki Sea, pea 'oku 'i ai 'a e tui Sea 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'oku ako p 'atamai kovi h fanga 'i he fakatapu.

Ko hono ua, ko e *environment* p ko e ' takai ko 'oku tupu hake ai 'a e ki'i leka, ko e ngaahi uesia eni ko 'oku tefito ai ko 'a e t lalo 'a e ako t ko e ...ko hono tolú ko e *effort* ko 'a e ki'i tamasi'i p 'oku ako p 'ikai. 'Eiki Sea ko 'eku talanoa ko ki he *effort* te u toki lave 'amui hang ko e ngaahi ako 'a e siasi fakataha'i p pea mo e *ability* Sea. Na'e 'i ai 'a 'emau ki'i polokalama 'anep na'e lea ai 'a e faiako tutuku, 'oku lea faka'ofa'ofa 'ene fakat t Sea, ko e takai 7 lele ai 'a e tamasi'i ve'e vave mo e tamasi'i 'oku ve'e tuai, pea ta'e fakam lohisino 'a e ve'e vave kae fakam lohisino m lohi 'a e ve'e tuai ...

<005>

Taimi: 1040-1050

Fe'ao Vakatahi : ke a'u e ve'etuái, ve'etumá ia. Pea kapau te na fakam lohisino fakataha tatau, 'e 'uluaki a'u e ve'evavé, ka 'e a'u p mo e ve'etumá ia, 'o 'osi e takai fitú ia, Sea, 'e a'u p mo e ve'etumá ia. Mahu'inga ia, Sea, 'a e *effort* pea mo e *ability*. Ka ko 'eku talanoa ko ení, Sea, te u lave 'amui ki he ngaahi ako 'a e siasí. He na'e filifili, hang ko e me'a ko na'a ku lave 'anenai ki he *Tonga High School*, hange hang ko kuo *defeat* e taumu'a e ngaahi fokotu'u 'a e *Tonga High* ia. Kuo peh hake e ve'etumá ia 'o a'u, kei ketuketu atu e kau ve'evave ia e ni'ihí. Pea ko e kau ve'e vave toko lahi, 'ikai ke a'u ia, Sea. 'A ia ko e *ability*, ko e *environment*, ko e *effort*. 'A ia ko e ' takai, ko e *effort* ko e tamasi'í, ko e faka'osi ko heni, ko e task. 'A ia ko e tefito e *task*, 'e 'Eiki Sea, pea mei he, 'i ai e kau faiako tokolahi, tau peh p , fu'u fifisi e faiako 'ikai mahino ia ki he fanaú. Founga ko 'oku nau faiako'akí, pe ko e silapá, Sea. A'u ko ki he sivi, na'a 'oku fu'u mamafa nai e sivi. 'A ia ko e ' me'a ia ko . Ka 'oku lahi 'aupito e ngaahi fakitoa ki heni, 'Eiki Sea. Sea, 'a ia ko e fo'i 4 eni ko na'e peh ko 'e he savea ko ení, 'oku tefito mei ai 'a e palopalema ko 'o e akó, tautefito ki he Fika mo e Saienisi, 'i Nu'usila he 'aho ko iá.

Ko e 'uhinga p , Sea e fakahoha'á, Sea. 'Aho ni, hang p e 'aho ni, e faiakó, ko 'ete ng ue p . Te 'alu atu p 'o ng ue pa'anga, ma'u p 'ete s niti pea te foki. 'Ikai ke hoko e faiakó, Sea, ke hange ko e ngaahi 'aho ko , kau m tua e ngaahi 'aho ko , kau ai 'Eiki Pal mia, mo e 'Eiki Minisit Ako lolotongá. Na'e hoko e fo'i *career* pe ko e vok sio ia 'onautolu. Na'e ongo ia kiate kinautolu, Sea. Taimi ko e faiakó. Ko e 'uhinga ko 'eku fakahoha'á, Sea. Ko e feh laaki ko 'a e Toket , Sea, mate ai e mahaki e taha. Ko e feh laaki ko 'a e 'enisinia, tu'u ai e fu'u me'alele, fu'u m sini. Feh laaki ko 'a e Loeá, mo'ua ai 'ene *client* 'ana e taha ai. Feh laaki 'a e faiakó, Sea. Mate k toa e kalasí ia. Feh laaki e sisitemi ko 'i he akó, Sea, 'auha e to'uako ko iá, Sea.

Ko hono pelepelengesi ia, Sea, 'a e fatongia 'i he Minisit Ako 'o e lolotonga ni, kae'umna' e kau faiakó, 'Uma' e kau faiako ko , Sea, 'oku fai fatongia he ngaahi 'aho ni. Sea, mea'i e Feitu'u na, na'a ke faiako, Sea. Ko e h fakaf tunga 'ete fakafaiako. 'Oku lahi e taimi 'oku te ongo'i. 'Oku te ongo'i, a'u ki he faka'osinga e ta'ú, 'ikai ke hounga pea t e ki'i tamasi'i, pea 'eke mai kia kita, faiakó. Me'a ia 'oku ou hounga'ia lahi, Sea, 'i he ng ue lahi 'oku fakahoko 'e he kau faiako ko ngaahi Siasi. Neongo e ve'etuma 'a e kau ako toko lahi, 'Eiki Sea, te nau a'u kinautolu. Te nau a'u p kinautolu, Sea. Peh p , Sea, 'a e fakahoha'a. faka'amu p , Sea, te tau lava pea mo e Pule'anga 'o tokoni ki he vahe 'a e kau faiako 'a e ngaahi siasí. 'UHINGA p , Sea, 'oku toko lahitaha e f nau ako, 'o e to'u kotoa p , ko e ngaahi ako ia 'a e ngaahi siasí. 'O hang ko e fakahoha'a na'a ku fakahoko, h fanga he fakatapú. Neongo e toko lahi e ve'etuma aí, Sea, ke 'e fakam lohisino'i p kinautolu pea te nau a'u p kinautolu ia, Sea. Ko e fakalotolahi ia ki he toenga e kau akó. Ko e h e ola 'oku a'u ki ai, feinga p ke tau a'u. Sea, 'oku ou fakam l atu 'i he ma'u faingam lie, Sea. Leveleva e fakahoha'a. M l .

'Eiki Sea : M l . 'Eiki Minisit Ako.

'Eiki Pal mia : Sea, kole mu'a ki he

'Eiki Sea : Me'a mai, 'Eiki Minisit Ako. 'Eiki Pal mia, me'a hifo. Minisit Akó, ke tali mai.

'Eiki Minisit Ako : Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea. Tapu ki he 'Eiki Pal mia, kae 'uma' e Hou'eiki Minisit e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki N pele e fonuá, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Fakatapu ki he ongo kalake, Kalake Pulé, kae 'uma' e Kalake T pile. Tau fakafeta'i kotoa p ki he 'Otuá, 'i he taki fononga, tauhi lelei kuo fai ma'a kitautolu. L koifie lelei hotau Haú, 'afio he taloni toputapu e fonuá. Laum lie lelei e Hou'eiki e fonua. Laum lie lelei e Feitu'u na, kae'uma' e 'Eiki Pal mia, mo e Hou'eiki Minisit e Kapineti. Laum lie lelei e Hou'eiki Taki Lotu 'o e fonuá. 'Oku ou fakam l lahi 'aupito ki he tokoua ko eni, 'i heni, Fakafofonga 'o Niuá, 'i he'ene tokanga ki he'etau sivi. Ko e tokotaha ko ení, ko e kaung faifatongia 'o e motu'a ni 'i he Potung ue Ako, pea na'a ma kaung fai fatongia 'i he Ako Ma'olunga 'o Tonga, pea 'oku ou fanongo p ki he'ene me'á, ko e me'a mei hono lotó, 'a 'ene ongo'i pea mo 'ene mamahi'i 'a e fatongia fakafaiako.

Tali Pule'anga fiema'u ha silapa lelei e ako

'E Sea, 'oku ou faka'apa'apa lahi ki he 'Eiki Minisit Ako M l l , pea mo e fatongia na'e fakahokó, pea 'oku ou toki hoko mai ke hoko atu e fatongiá. Na'a ku fakataha pea mo e Potung ue Ako, hange p ko e me'a ko eni 'a e Fakafofongá, pea na'a ku fakahoko ange kiate kinautolu, 'oku ou tokanga ki he silapa 'o e Akó. Fiema'u ke ma'u ha silapa 'oku laul taha, *quality syllabus*. Pea 'i he'ene peh , 'e 'ave leva 'a e kau faiako laul taha, ke nau fa'u ha silapa laul taha. Ko e kau faiako ta'u lahi, kuo nau ng ue 'i he ma'a e akó, kuo nau seti sivi, kuo nau fai 'a e ngaahi 'a'ahi sivi, pea 'oku tau 'amanaki te nau fa'u ha silapa 'oku laul taha, pea 'ave leva ki ha kau faiako laul taha, ke nau fai honau ako'í, pea 'i ai e fai e tokanga ki hono vakai'i, 'i he lea faka-Pilit nia, ko e *assessment*, 'o e ng ue ko ení. Pea ka lava ia, silapa laul taha, faiako laul taha, vakai'i laul taha, pea te tau ma'u e ola ko e f nau ako 'oku laul taha. *quality* to'utupu, tanga'ifonua, 'o hang ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga 'o Niuá.

Fakah kuo pau ke lava IA kae lava e sivi

Ko e me'a ko na'a ne tokanga ko ki ai. Ko 'etau sivi ko he taimi ni, 'oku 'i ai e fo'i kulupu 'e 2. Ko e 'uluaki, 'oku 'i ai, 'i he lea faka-Pilit nia, ko e *internal assessment*. Ko e ng ue p ia 'oku fai 'e he tamasi'i, pea 'oku vakai'i fakaloto'api, fakakalasi. Pea 'oku 'i ai leva pea mo e sivi 'oku ng ue'aki. Tau fakat t . 'Oku 'i ai e l soni e taha. Ko 'ene IA, te u ng ue'aki p 'a e IA. 'Oku 'i ai e l soni e taha, ko e IA 'oku 30, pea ko e sivi 'oku 70. Kuo pau ke lava e IA. Kapau 'e lava ma'olunga e IA, he 'ikai ke lava ia. Pau ke lava e IA, pea kapau 'e lava ma'olunga 'a e sivi, kae t 'a e IA, he 'ikai ke lava ia. Kuo pau ke lava 'a 'ene IA, pea lava mo 'ene sivi, pea 'e toki lava leva he l soni ko ia. Kuo 'i ai e fa'ahinga e ni'ihii, 'oku ma'olunga 'aupito ia 'enau sivi 'anautolu ia 'i he sivi, kae t lalo 'a e IA. 'Oku 'ikai 'oange ha faingam lie ki ai. Na'e me'a 'a e Fakafofonga, ki he tokotaha na'e foomu 6. Ma'u, e t naki k toa 'a e maaka, *aggregate*, fo'i lea faka-Pilit nia ia ko e *aggregate*, ko e 200. Pea 'alu ki he Ako Ma'olunga 'o Tonga, pea talaange leva 'ikai, pea talaange lea ia 'ikai. 'Oku ou ou poupu au ia ki ai. Pehé ni. Ko 'ene 'Ingilisi, ko e 70. Ko hono toe e ' lesoni, 'oku 30, 40. Me'a kehe e 200 ia. 'E to e fai lea e sio fakafo'il soni. Na'e vakai'i atu e tamasi'i ko eni, ko 'ene *lab*, fo'i *lab* e 10, ng ue ko ki he loki faka-saienisi, na'e 'ikai ke ne ma'u ia 'eia ha fo'i *lab*. 'Ikai ke 'alu ia ki ai. Ha'u leva kinautolu 'o tukuaki'i au mo 'eku kau faiako. 'Ikai, me'a ia 'a e ngaahi m tu'a. Talatalaifale mo e f nau.

Fe'ao Vakati : Sea, fakatonutonu atu.

Eiki Sea : Me'a mai Fakafofonga.

Fe'ao Vakati : Sea, fakatonutonu atu. He 'ikai ke *lab* 'a e ki'i tamasi'i he *lab* e 10 pea tukuaki'i e m tu'a, Sea. Na'e 'osi hanga 'e he faiakó 'o *advice* e m tu'a 'oku 'ikai ke 'alu ange e ki'i tamasi'i ki he *lab* pe 'ikai?

<006>

Taimi: .1050-1100

Fe'ao Vakati : ...m l Sea

Eiki Minisit Ako: M l Sea 'osi fai mo hoku fatongia ko ia. Ko au 'oku ou Sea 'i he fakataha ko 'a e kau faiako mo e m tu'a 'a e Ako M 'olunga ko Tonga, ko 'emau fakataha kotoa p 'oku fakamatala'i 'a e me'a ko ia ki he m tu'a, 'oku 'i ai 'a e sivi 'i he teemi kotoa p , 'oku 'oatu ai 'a e ki'i tohi te fiema'u, 'oku mou mea'i Hou'eiki Hou'eiki ko e fakataha ko *PTA* 'oku 'ikai ke ange 'a e m tu'a tangata ia, ko e finem tu'a fefine p eni ia 'oku ange, pea ko e taimi ko 'oku toki fai ai 'a e l unga.

Eiki Minisit Polisi: Ke u ki'i tokoni mu'a ki he Fakafofonga.

Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit Polisi

Eiki Minisit Polisi: Tapu atu ki he Feitu'u na Sea, tau fakafeta'i kotoa p ki he 'Otua he to e ma'u 'e he Sea ho seá he pongipongi ko eni, tapu ki he 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Minisit , peh

‘eku fakatapu ki he Hou’eiki N pele ‘o ‘Ene ‘Afio mo e Hou’eiki Fakafofonga e Kakai, kae ‘at mu’a ke fai ha ki’i tokoni ki he me’a ‘oku fai ai ‘a e lavé, ‘oku ongo’i p Sea p ‘e f f na’a ko u fie matamu’a atu ki he Feitu’u na ko ‘eku kole p , kole ange mu’a ki he ongo Fakafofonga na’a ‘oku sai ange mu’a ke na p mu’a ‘o talatalanoa ‘i ofisi ‘i he ‘isi ko eni, hang kiate au ko e fanga ki’i me’a fakatekinikale ia ‘oku fai p hono talatalanoa’i ‘i ‘ofisi, ‘Oku ‘ikai ke fu’u ... ‘e mole ai hotau taimi ‘otautolu heni. He’etau talanoa he me’a ko ia.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea ki’i fakatonutonu atu p Sea ki he ‘Eiki Minisit

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki N pele

Lord Nuku: Ko ‘eku ki’i fakatonutonu atu ‘Eiki Sea, ko e fale’i eni ia ‘a e ‘Eiki Minisit ki he feitu’u ke fai ai ‘a e alea kae tukuange ange mu’a ‘a e ‘Eiki Minisit ia ke ne fakakakato mai ‘a e tali ko na’e fehu’i he ,...m l ‘aupito ‘Eiki Minisit , k ko ‘eku fakatonutonu atu ke tukuange mu’a ‘a e ‘Eiki Minisit Ako ia ke ne fai mai hono fatongia, koe’uh ko e me’a na’e fehu’i pea ko eni ‘oku ne vekeveke p ke tali, k ko ‘eku tokanga atu ‘a’aku ki he ‘Eiki Minisit Ako me’a mai koe he ko koe ‘oku ‘i ai ‘a e fohé he ‘aho ni, k ko ‘eku ‘uhinga p ia ki he ‘Eiki Minisit kapau ‘e toki ‘i ai ha me’a ki he kau polisí pea ne toki me’a mai ia ai, kae tukuange ki he ‘Eiki Minisit Ako ke ne fakakakato mai e fatongia m l Sea.

‘Eiki Sea: Fakafofonga Niua, me’a mai

Fe’ao Vakata: Sea tapu p mo e Feitu’u na kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki M mipa ‘a e Fale Alea Sea, ko ‘eku ki’i fehu’i p ‘a’aku ia ke fakama’ala’ala p mei he Minisit Ako, ne me’a’aki foki Sea kapau ‘e t ‘ene *internal assessment* ‘e t pea mo ‘ene sivi, ‘a ia kapau ‘oku fo’i nima ‘ene *internal assessment* fai ki he 30 kae sivi e 70 ia ma’u ‘ene fo’i 45 p ko ha’ane 50 ia pea t ia hang ko ‘ene me’a ko ‘anenai Sea ‘oku ou tui ‘e fakamo’oni p mei he miniti Sea m l .

‘Eiki Sea: Ko ia m l , faka’osi mai ‘Eiki Minisit Ako.

Fakama’ala’ala fekau’aki mo e *internal assessment* kau sivi

‘Eiki Minisit Ako: Ko ia ne u fakahoko atu foki ‘anenai, kuo pau ke ‘ave ‘a e ng ue fakaloto’api ko e teuteu ia ‘a e tamasi’i ke ‘alu ko ki he ‘univ siti ‘o poto he fekumí, he ko ‘univ siti ‘e lahi ‘ene ng ue’aki e laipelí ko e fekumi, ko hono ‘uhinga ia ko hono ‘ai ko ‘a e *internal assessment*(IA) ko hono teuteu’i ia ‘a e tamasi’í mo e ta’ahiné ko e taimi p ‘oku ‘alu ai ‘o ako faka-‘univ siti ‘ikai ke to e fakafo’ofou ia, tau atu p ‘a’ana ia ‘oku ‘osi poto ia he fekumi mo e fa’u pepa, pea ko ‘ene sivi’i pea kuo pau ke lava mo ia, pea kapau he ‘ikai ke lava ‘ene ng ue ko ‘oku vakai’i fakaloto’apiako he ‘ikai ke lava ia, ‘oku ou tui ‘oku mea’i p ia ‘e he Fakafofonga ko e faiako laul taha eni hono taimi ‘ene kau sivi, mo’oni ‘aupito ‘ene lave ko ki he sainisi mo e fika ‘oku ne ongo’i ko ‘ene kau sivi laul taha ‘i he lava ‘i he fika mo e sainisi, pea mahalo ko e ‘ me’a p eni ‘oku ou ‘osi lava ‘o fakamatala atu, k ko e kau ia na’a ku kole ki he Potung ue Ako ke mau ng ue fakataha pea ‘oku ou faka’apa’apa lahi ki he ‘Eiki Seá ko e faiako, ko e ‘Eiki Pal mia ko e faiako, ko e Fakafofonga ko eni ko e faiako ko e motu’a ko eni ko e faiako, pea mo e kau mamahi’i ako mo e m tu’a ako ‘oku nau me’a mai, ko ‘eku kolé ke tau ng ue fakataha, tau ng ue fakataha pea tau teke fakataha e akó ke to e ‘alu ke hang ko e kuonga ko ki mu’a, m l Sea.

Eiki Sea: M l Hou'eiki 'oku toe p 'etau ...me'a mai

Lord Tu'i' fitu: Tapu ki he Feitu'u na Sea tau fakafeta'i p ki he 'Otua he fakalaum lie lelei 'a e Feitu'u na peh ki he 'Eiki Pal mia 'o Tonga, a'u 'a e tala fakatapu ni ki he lotu lelei na'e fai he Feitu'u na, ko 'eku fehu'i p 'a'aku ki he 'Eiki Minisit Ako pea 'oku 'i ai e fiefia heni ke talitali lelei e 'Eiki Minisit Ako ki ho Fale Sea, ko e fehu'i p 'a'aku Sea ki he 'Eiki Minisit Ako 'oku 'i f 'ia 'a e me'a ko na'e me'a'aki he Pal mia 'a e holo 'a e ako ko e fo'i fehu'i ia, ko f 'a e tafa'aki 'oku fakatotolo ki he fale e 'iló, p ko e ako faka'atamai e fonua 'oku 'i ai 'a e holo e ako 'a e fo'i lea ko ia na'e me'a'aki he Fakafofonga Niua ko f 'a e potupotu tatau 'oku 'ikai ke h hoa tatau 'oku to'o ai 'a e holo 'a e ako, lave'i he motu'a ni ia Sea 'oku 'ikai ke holo 'a e ma'u toket fil sefa ia 'a e fonua ni he ' 'univ siti.

Ko e ta'u kuo'osi na'e l kooti lelei 'a e ta'u ni ia he 'Univ siti 'Okalani he'ene tu'u fakahoa he fanga ki'i motu he Pasifiki, ko e ua 'a e fehu'i ko e ako ko e sivi p p ko e fakatotolo ki he maama mo e paotoloaki 'a e 'ilo mo'ui l tolu 'a e tamasi'i ako ki he lelei 'a e fonua ko ia p Sea 'a e fehu'i m l .

Eiki Sea: Fakafofonga Niua me'a mai kae toki me'a mai 'a e Minisit Ako.

Fehu'ia e fa'u silapa laul taha, kau faiako laul taha & f nau laul taha

Fe'ao Vakati: Tapu p mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea. Sea ko e me'a ko 'a e 'Eiki Minisit Ako 'oku ou fakapapau'i p Sea mahino p kapau 'e t 'ene *internal assessment* 'ikai ke 'aonga ia ke to e sivi he 'e t p ia, pea ko e p seti p ia 'e 30 p ia Sea. Pea ko e sivi p seti 'e 70 'ene tu'u ko Sea ko e taha p , ko e faka'amu p ke ala p fakalelei'i. Ko e ngaahi 'aho ko kapau he 'ikai ke te *lab* 'ikai ke 'aonga ke te 'alu 'o sivi lave'i he motu'a ni ia *physic* pea mo e Kemi, 'a ia kuo pau ke te 'alu kita 'o *lab* tatau ai p ka te ma'u 'a e *lab* p ko e h 'e te fo'i maaka 'oku ma'u ka te lava 'o sivi 'e lava p he'ete sivi 'o 'ohake kita. Faka'osi p Sea fakahoha'a ko 'eku fehu'i p 'a'aku ki he Minisit Ako he'ene me'a ko ke fa'u ha silapa laul taha pea mo e kau faiako laul taha ma'u f nau laul taha Sea, pea na'e te'eki ke 'i ai ha silapa laul taha ia ki mu'a, ko e toki 'ai eni ke fa'u ha silapa laul taha mo e kau faiako laul taha ke ma'u 'etau f nau ako laul taha Sea m l Sea.

Eiki Sea: 'Io 'Eiki N pele, to e t naki mai ki he ngaahi fehu'i

Lord Tu'ilakepa: 'Io Sea k taki ki'i miniti p 'e 5 ko eni pea tau m l l , 'oku ou fie tu'u p au Sea kole ke u h fanga p he fakatapu kuo 'osi hono aofaki hang ko ko e me'a 'a e Hou'eiki. Ko au 'oku ou tokanga 'aupito ki he tafa'aki ko eni 'a e ngaahi m tu'a 'Eiki Sea, koe'uh ko e taimi ko 'o e *standardize* Sea ke mea'i lelei p ko e konga lahi ia 'a e ng ue 'a e ngaahi m tu'a ko hono totongi 'a e ngaahi pepa ke fekumi 'oku fai p ia 'i 'api 'Eiki Sea *internet* p ko f ha feitu'u, pea 'oku mau 'o muimui he'emaui f nau 'osi atu 'eku ongo tamaiki 'e ua, tangutu ko naua te na fai 'a e ako, mautolu fai e tokoni , pea 'oku mau ng ue fakataha he 'aho ko ia, ko e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e 'Eiki Minisit 'oku mo'oni 'a e me'a ko 'oku ke me'a mai ki a'i, ko 'etau ng ue fakataha ko e h 'etau me'a ke fai mo e ngaahi m tu'a he 'oku ou fakafofonga'i atu 'a e ngaahi m tu'a he koe'uh kuo liliu 'a e polokalama he taimi ni ki he *raw marks*, ta'u 'e ua talu hono 'ohake he Fale ni Sea fekau'aki mo e *raw marks* pea na'e fai 'a e kole mei he ongo t pile l ua f f ke m m lie p 'oku tau tui ke a'u ki ai kae lava 'o fakalelei'i k ki he taimi ni 'Eiki Sea

'oku faingata'a'ia 'a e kakai e fonua 'Eiki Sea. Pea 'oku lahi 'a e ngaahi m tu'a kuo nau longo 'ikai ke nau mea'i p te nau hu'u ki f he 'uh he palopalema ko eni 'o e ako 'Eiki Sea. Ko e kole atu p 'Eiki Minisit ke ke tali mai p he Feitu'u na f fo'i *software* na'e fai hono talanoa'i l l a he Fale ni mo e fu'u fakamole lahi na'e fai 'e he fonua ni mahalo Sea kuo a'u ki he 2 kilu 5 mano 'i he ta'u 'oku 'oange ki he kautaha ko eni ke fai'aki hono fakam 'opo'opo 'a e silapa laul taha, ko e 'aho ni 'oku hang ko e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 17 Ongo Niua, ko e 'ai eni ke toki 'ai e, pea ko e maumau lahi ia ke to e 'ai e silapa laul taha, pea ko 'eku fehu'i p 'a'aku p ko f ko 'etau *software* na'a tau fakamole lahi ki ai ki'i me'a mai p ki he ...

'Eiki Sea: Mahalo na'e laul taha p 'a e me'a, k ko e toki t t atú eni, ko ia me'a mai 'Eiki Minisit Ako.

'Eiki Minisit Ako: M l 'Eiki Sea ko e fehu'i 'uluaki 'oku holo e akó, lahi foki 'a e ngaahi makatu'unga pea ko 'eku vakai'i p eni ia mei he'etau sivi maaká, 'a ia sio leva ai 'oku 'i ai 'a e holo 'i he maaka 'o e sivi. 'Oku tokanga 'a e faiako ko eni'a e Fakafofonga Niua ki he fa'ahinga 'ulungaanga mo e laum lie 'ofa ng ue 'a e kau faiako 'i he lea faka-pilit nia ko e *attitude*, 'oku ou tokanga mo au ki ai. 'Oku mo'oni 'aupito ia, pea ko e fehu'i hono ua ko e fakatotoló 'io 'oku fai 'a fakatotolo ko e 'uhinga ia 'oku fai ai ko 'a e ng ue fakaloto'apí ko hono ako'i e f nau ke poto ke ki he 'univ siti 'oku 'ikai ke nau to e fakafó'ofó'ou ko 'enau tau p ki he 'univ sití poto he fakatotolo, poto he fa'u l pooti mo e ' me'a ko ia. Hang na'e tokanga ki ai 'a e Fakafofonga ko eni 'o Niua, na'e 'ikai ke 'i ai ha silapa laul taha ia he taimi ko , na'e 'i ai 'a e silapa laul taha pea ko 'eku to e 'alu atu p ko eni ke to e hoko atu p 'a e silapa laul taha ko e ng ue fakataha ko eni na'e tokanga ki ai 'a e 'Eiki N pele 'o Vava'u, ng ue fakataha mo e m tu'á fiefia lahi 'aupito 'eku fanongo ki he m tu'a, pea hang ko ko 'eku fakahoha'a tau ng ue fakataha, 'oua te tau to e fefusiaki, tau ng ue fakataha, pea ko 'eku kole ia ki he Tonga kotoa p , Tonga ni mo muli ko Tonga ni lahi e kau faiakó ko 'eku kole atu, m tu'a tau ng ue fakataha.

Ko e tokanga mai ko eni ki he *software*, ko e *software* tuku mu'a ia ki he 'Eiki Pal mia ke ne tali atu 'a e *software*, na'a ku kole ki he Va'a ko eni ko 'oku nau tokanga'i 'a e Sivi ke nau mai 'o fakamatala mai kiate au 'i he tuku 'a e Fale Alea 'i he 12 ke nau fakamatala mai kia au he 12:30 ke u sio ki he sivi pea te u to e ma'u ange ai 'eku fakakaukau sai ange ki he akó 'i he'ene tu'u he taimi ni, k ko 'eku kole p 'a'aku ia ka to e fie ma'u p he Hou'eikí 'e lava lelei ke lele mai 'eku m tu'a 'o fakahoko atu kapau ko e Sea ko eni 'a e K miti S siale ke fakahoko atu kiate kimoutolu ke mou me'a ki ai, k ko e hang ko 'eku kole tau ng ue fakataha ke teke 'a e akó ke hokohoko atu ai p 'ene laul taha 'a e ako 'i Tonga ni m l Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'i he'ene peh mou me'a atu 'o fakamokomoko mou toki me'a mai 'o hoko atu.

(M l l ai 'a e Fale)

<007>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki N pele 'Eua.

Tokanga ki he hoha'a mei he kau sivi & kau ako

Lord Nuku: Tapu p pea mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Fakatapu atu foki ki he 'Eiki Pal miá kae 'uma'a 'a e Hou'eiki Minisit , pea peh ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'uma' 'a e kau Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele. 'Eiki Sea, ko e fakahoha'a ko ia 'a e motu'a ni ia, ko e fakahoha'a atu p muimui atu p 'i he ngaahi hoha'a ko eni 'oku fai ko ki he Ako. Ka 'oku 'i ai mo e ki'i me'a ia 'e ua kehe mei ai Sea, ka ko 'eku faka'amú 'a'aku ia, ke lava mu'a p ko e h ha me'a 'e fai ki he hoha'a ko eni ko mei he kau sivi mo e kau ako. He ko e tu'unga ko ia he 'aho ní, 'oku ou fiema'u ke kole ki he 'Eiki Minisit Akó, ko e p seti 'e fiha 'o e kau sivi ko eni ko tau fakat t 'aki 'a e *Tonga High School*, 'oku fakam l loo'i pea mei he ako, koe'uhi ko e founga ko eni ko na'e fai ki ai 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisit . Kapau ko e founga ko e *internal assessment* na'e 25 pea 'omai ko 'a e ola 'o e sivi ko e fo'i taha p ia 'o 24 'alu hake 'o 25. 'Oku fai 'a e hoha'a lahi ia ki ai Sea. Pea hang ko e founga ko eni ko ki he maaka. Ko e *raw mark*, mahino p ko e sivi *pass mark* ko e 200. Pea 'osi ko iá 'oku toe 'i ai pea mo e maaka 'e taha ko e 100 ..'a eni ko 'oku p seti 'e 47 ki he p seti 'e 9.. fiha, 'a 'oku to e 'i ai pea mo e *pass mark* ia ki ai. Pea 'osi ange ko iá Sea, 'oku 'ikai ke tali ia he h ki he 'univesití pea 'ikai ke hiki 'a e ki'i tamasi'i ako. Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'a, 'Eiki Sea, ko e feme'a'aki ko ia 'oku fai ko ia he taimi ní, 'i he founga 'oku ng ue'aki 'e he Potung ue Akó, kae uesia 'a e f nau akó Sea.

Ko 'eku lave'i ko ki he me'a ko ia 'a e *High School* p seti 'e 50 maaka 'oku 'ikai ke ma'u, holo hifo ki he p seti 'e 45, holo hifo ki he p seti 'e 35. Ko e me'a ko ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a, ko e f nau ako ko 'oku uesiá, ko e h 'a e me'a 'e fai ki ai, ki he fu'u peseti ko 'oku tukuange kitu'a, pea mei he akó, ko e 'uhingá ko e founga. Ko e me'a ia 'oku fai ko ki ai 'a e hoha'a. 'Oku fai 'a e feme'a'aki ia he anga ko 'o e founga 'oku ng ue'aki ko 'e he Potung ue Akó, ka 'oku f f 'a e f nau ko ia 'oku tuku kitu'a mei he ako. Koe'uhí ko e ta'u kuo 'osí ki he ta'u ni, ko e ta'u ni, ko e 'ai p ko e h p ha me'a 'a e 'Eiki Minisit Ako. Ko e h 'a e me'a na'e to e fakafoki ai 'a e sivi ki Fisi ke *finalize* mei ai? Ko e h 'a e 'uhingá, 'oku 'ikai ke lava he'eta founga hení, 'o fai 'a e ng ue ko ia na'a tau peh ke tau hanga 'o faí? 'Oku 'ikai ke u hoha'a au ki he fe'ave'aki peh holo 'a e Potung ue Ako. Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'a, ko e f nau ako. Ko hono tuku kitu'a, na'e 'i ai ha palani B p ko e h 'a e founga ko ia 'e fai ki he f nau ko ení Sea. Ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a. Ko e founga ko ia 'a e Potung ue Akó, fakalelei'i 'e nautolu ia. He na'e 'i ai 'a e silapa pea mo e founga na'e *standardize*, pea na'e lava ai 'o fe'unu'aki 'a e ngaahi maaká, koe'uhi kae lava. He ko e founga ia 'oku fai fakam mani lahi Sea. 'Oku 'ikai ke kovi 'a e *raw mark* ka 'oku ou tui ko hono taimi ko ia ke tau afe ko ia ki aí, ne fu'u nounou. Ko e afe ko ia na'a tau faí, 'oku ola ia he 'aho ni, p ko e toko fiha 'oku hang kiate au 'oku meimei a'u ki he lau ngeau, 'a e f nau 'oku tuku mei he ako 'a e *Tonga High School* kitu'a, koe'uhi ko e ola 'o e founga ko eni. Ka koe'uhí 'e toki hanga 'e he Minisit Akó 'o tuku totonu mai 'a e fika. He ko e me'a ko ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ia, ko e founga ng ue ko e me'a ia 'a e 'Eiki Minisit Akó, ke to e fa'u ha silapa. Kumi ha kau faiako lelei ange kapau 'oku 'ikai ke fe'unga 'a e kau faiako ko ia 'o e 'aho ní, pea toe fa'u pea mo ha silapa ke lelei ange. Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ia 'a e motu'a ni ia 'Eiki Sea, ko e f nau ako ko ia 'oku uesia. Ko e h 'a e palani ko ia 'oku fai kia nautolu. He ko e meimei ko e lahitaha 'o e sivi, 'oku meimei faka'avalisi p ia peseti 'e 50%. Ko e p seti 'e 50% ko ia ko 'oku 'ikai ke lavá, ko e ha 'a e me'a 'e fai kia nautolu 'e

he Pule'anga 'Eiki Sea. Ko e me'a ia ko 'oku loto 'a e motu'a ni ki he hoha'a ko , na'e fai 'e he Fafafongonga 17. 'Oua 'e hoko'a 'etau feme'a'aki ko ení, ko e 'osi p ia pea 'osi 'ikai ke 'i ai hano ola 'ona. 'Oku lahi fau 'a e ngaahi me'a kuo tau hanga 'o fai, pea ko e talí, tukumai ke fai ha ng ue ki ai, pea 'osi. 'Oku mole lahi 'a e pa'anga pea mo e taimi 'i hono fakamatala'i 'a e me'a ko eni 'oku 'omai ki he Fale ni 'Eiki Sea. Ka ko e hoha'a eni ia 'oku 'omai mei he kakai. Ko e me'a ia ko e 'oku kole ki he 'Eiki Minisit Ako. Ko e fongá mo hono fakalelé ko eme'a ia 'a'ana 'a e *admin*. 'Oku ou tokanga au ki he tamaiki ko 'oku uesia he sivi. Ko e me'a ia ko 'oku fai ki ai 'a e hoha'á Sea. Pea ko e ngaahi fongá ko ia na'e tala 'oku peh pea mo peh , 'a eni 'oku fai ai 'a e ngaahi l unga ko ia 'o e 'aho ni 'Eiki Minisit . 'Oku ou lave'i p ia'e au, ko e 'aho ni ia na'e toki fakanofa koe ia ki he lakanga. Na'e 'i ai 'a e mu'aki ia 'iate koe pea 'oku ou tui ko e hoko hono fakanofa 'o e Feitu'u na.. 'oku ou tui p te ke h atu koe pea mo e fo'i fongá fo'ou..

Lord Tu'iha'angana: 'Eiki Sea k taki mu'a kau ki'i fehu'i atu 'Eiki N pele.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki. Hang p ko ho'o fakamalangá, pea hang p ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit 'Eiki N pele, 'oku ke peh ko e... hang ko e liliu ko ia ki he *raw marks*. Na'e kalanga Sea 'a e kau mataotao he ako, pea mo e kau mamahi'i ako 'o e fonua ni, ke tuku ha ki'i taimi ke fai ai 'a e ng ue ki he me'a ko ení, ta'u 'e taha p ta'u 'e ua. Ke kau ai 'a e ngaahi me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit , pau ke vakai'i 'a e silapa ke alu fakataha mo e 'u liliu ko eni. Ko ia 'Eiki N pele? 'Oku ke peh ko e me'a eni na'e 'uhinga ki aí. 'a e kaume'a ko ia, ke ki'i m m lie hifo 'a e liliú, kae fai hono vakai'i 'a e me'a ko eni. Pea ko eni kuo palopalema, pea kuo to e foki ke kamata ki he me'a, ke vakai'i 'a e silapa mo e me'a, 'a e me'a na'e tonu ke 'uluaki 'ai, M I .

Fokotu'u fai Fale Alea ha ngaue fekau'aki mo e 'isiu sivi e f nau

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e faka'osi atu p 'e au ia 'a e me'a ko eni fekau'aki mo e ako Sea. Ko 'eku fakakaukaú, fai ha ng ue 'a e Fale ni ki he me'a ko eni, pea 'osi ko íá, pea fakafoki mai 'e he 'Eiki Minisit Akó ki Fale ni. He koe'uhi ko e hoha'a ko eni 'oku 'omai ki he Fale ni. He ko Fale ni 'Eiki Sea 'oku 'i heni kotoa 'a e ngaahi Fakafofongonga ko 'o e fonua. 'Oku 'i heni 'a e Pule'angá, 'oku 'i heni 'a e Fakafofongonga 'o e Kakaí, 'oku 'i heni pea mo e Lao ko ia ki he Ako. Ka ko 'eku kole atú 'Eiki Sea, fai mu'a ha me'a ke tu'utu'uni ki heni. Ko e h 'a e mo'oni 'o e me'a ko ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a he 'aho ní 'Eiki Sea, ke fakafoki mai ki he Fale ni.

Ko e me'a hono ua Sea 'oku fai ki ai 'a e hoha'á koe'uhí, kae toki kapau 'oku to e 'i ai ha taha ia 'e to e fie me'a ki he me'a ko ia 'o e ako, ka ko 'eku 'oatu p 'a'aku. Ko e me'a hono ua ko ia ki aí 'Eiki Sea.

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea, kole atu mu'a ke 'omai ha ki'i faingam lie, he lolotonga ko eni 'oku kei fai 'a e me'a ki he ako.

'Eiki Sea: Me'a mai.

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea 'oku ou tui p 'oku mahu'inga ke 'i ai ha'aku tali, he koe'uhi ko e fetongi. Na'e toki kamata p he uike kuo 'osi. K toa 'a e ngaahi hoha'a ko eni 'oku 'ohake, 'oku huki tonu ia 'i he taimi na'e fakahoko fatongia ai 'a e motu'a ni, pea 'oku ou faka'amu p , ke 'oatu p ha'aku tokoni.

'Eiki Sea: 'Eiki Pal mia, 'oku ou kole atu ai p ke fakahoko ai p pea mo e me'a na'e tukuatu 'e he 'Eiki Minisit Akó, 'a e fo'i *software* ko ia na'e fehu'i mei he 'Eiki N pele Vava'u, ke kau mai p mo ia ho'o me'a.

'Eiki Pal mia: 'Io.

'Eiki Sea: M l .

Tali Pal mia ki he hoha'a fekau'aki mo e sivi f nau

'Eiki Pal mia: Ki mui ko ia ke u lave ki he me'a ko iá, 'oku ou fie lave ki he ngaahi *issue* mahu'inga na'e 'ohake. Na'e h atu 'a e motu'a ko eni 'ou lau hifo ki he *report* 'a e Minisit ki mu'a ko 'Ana Taufe'ulungaki. Mahino lelei 'ene *report*, na'e fokotu'u ai 'a e me'a ko eni. 'Oku 'ikai lava ke ne fakapapai'i p 'oku 'alu ki mu'a 'e akó, p 'oku holo ki mui, ko 'ene laú ia. 'I he'eku h atu 'a e motu'a ni, na'a ku feinga ke fai ha tali ki he ...

<008>

Taimi: 1130-1140

'Eiki Pal mia: ki he fehu'i ko ia. Pea na'a ku fekumi ko e h e founa, ko hai te ne 'omai ha tali fakao fiofi p 'oku 'alu ki mu'a p 'oku 'alu ki mui, 'ou ma'u e tokotaha ko eni pea ko e me'a na'e hoko na'a ku fakakaukau, 'ai mu'a hano, ui ha fakataha ko e 'uhinga ia ke talaki ki he kakai 'o e fonua 'oku holo e ako. Na'e ui leva 'a e Fakataha Tokoni 'i he loki Kapineta 'o fakah kiate kinautolu ke fakah ki he 'Ene 'Afio 'oku holo e ako. Pea na'e 'oatu fakataha ai mo e ' *document* 'o 'ave ki he 'Ene 'Afio. Me'apango p na'e 'ikai ke, ko e ko e, Fakataha Tokoni ko eni na'e fu'u fiefia lahi 'aupito 'aupito 'a e Fakataha Tokoni hono faka'ali'ali 'oku 'i ai 'a e holo 'a e ako. Ko hono ua na'e uki leva 'a e fu'u fakataha fakafonua 'o kamata mei he Fale Alea ke fakapapai'i mo faka'ali'ali kia nautolu 'a e holo 'a e ako, fo'i tokotaha p he Fale Alea na'e me'a mai ki ai. Fo'i tokotaha p Sea. Ko 'eku fehu'i he 'aho ni, ko e h e me'a na'e 'ikai ke mou me'a mai ai ke talaatu kiate kimoutolu 'aki e ' *evidence* mo e ' kalafi 'oku holo e ako? Makehe mei ai, mau hopo mei he Fale Alea 'o 'alu ki tu'a, fakaafe'i 'a e tokotaha mei Fisi 'oku pule ko he *SPBA*, me'a mai ki Tonga ni 'o fanongo kae fakah atu 'e he motu'a ni mo e ni'ihiko eni e Potung ue Ako 'oku holo 'a e ako. Makehe mei ai to e ui e fo'i fakataha 'e nima kehekehe, fakaafe'i e kau pule ako 'o e ngaahi 'apiako *private*, fakaafe'i ke nau mai kae fai hono fakah kia nautolu 'i he fu'u l , faka'ali'ali pea tuku ange 'a e faingam lie ke nau fehu'i mai 'a e me'a ko na'e ... 'Osi e nima ko ia, kakato ia e fonua ni 'i he tui 'a e motu'a ni, 'ikai ke 'i ai ha taha te ne 'omai, ko u kole atu mu'a ...

Lord Nuku: Sea ...

'Eiki Pal mia: Ke tuku ange mai e faingam lie ...

Lord Nuku: Ka u ki'i fakatonutonu atu p .

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonu atu Sea, kuo 'osi 'alu e vaka ia. 'Osi fai e ' me'a ia ko ena ko 'a ko 'oku ke me'a mai ki ai. Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ko he 'aho ni ko e *issue* ko 'o e 'aho ni. Ko e fehanga'angai 'a e ngaahi founga 'a 'oku hoko ko he taimi ni 'oku l unga ai 'a e kakai 'o e fonua, ko e me'a ko 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ia Sea 'oku 'ikai ke to e fai ha hoha'a ia ki he founga ko na'e fai'aki hono fakalele.

'Eiki Pal mia: M l .

Lord Nuku: 'Osi tuku atu ia. Ko e me'a 'oku fai ki ai 'a e hoha'a ia p 'oku, ko e me'a ko eni ko 'oku hoko he 'aho ni ki he f nau ako. Ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e tokanga.

'Eiki Pal mia: M l 'aupito.

Lord Nuku: Ko e founga ko ena ko 'oku ke me'a mai ki ai, me'a fa'iteliha ia 'a e Feitu'u na he ko koe ia na'a ke hanga 'o fai kotoa e ' me'a ko ia pea 'oku 'ikai ke to e fai ha hoha'a ia ki ai. Ko e hoha'a p eni ia 'o fekau'aki ...

'Eiki Pal mia: Sea ...

Lord Nuku: Pea mo e fakamatala 'o e ...

'Eiki Pal mia: Tuku p mu'a ke 'osi atu e me'a 'a e motu'a ni kae toki 'omai e ' ...

Fe'ao Vakata : Sea, ki'i fakatonutonu p Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

Taukave'i e tu'utu'uni Pal mia ke liliu 'o raw maaka

Fe'ao Vakata : Tapu p mo e Feitu'u na Sea. Tapu mo e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea. Sea, ko e fakahoha'a ko e me'a mai ko 'a e 'Eiki Pal mia 'e 'Eiki Sea ki he 'ikai ke ma'u fakataha 'a e Hou'eiki M mipa. Sea ko u lave'i 'oku ou tui p 'oku ma'u p he ngaahi tatau he ngaahi *media* mo e ngaahi ' me'a, na'e me'a, na'e 'i ai 'a e ngaahi fale'i ko na'e 'oange ko ki he 'Eiki Pal mia fekau'aki pea mo e toloi 'a e raw maaka kae fai e ng ue ki ai, na'e me'a p he 'Eiki Pal mia Sea ko 'eku tu'utu'uni, liliu te tau raw maaka, ko 'eku tu'utu'uni, he na'e mei lava 'o to e liliu kapau na'e *attend* e toenga 'o e Hou'eiki M mipa Sea p 'ikai. Pea ko e tu'utu'uni eni ko na'e fai 'e he 'Eiki Pal mia na'e ma'u, ma'u p ia Sea. M l Sea.

'Eiki Pal mia: Sea ...

'Eiki Sea: Me'a mai.

'Eiki Pal mia: M 'asi 'o e ta'u, 'oku 'ikai ko e ta'u kuo 'osi, ta'u atu, na'a ku ui e kau pule ako

‘o e *private schools*. Pea ko ‘eku fehu’i kia nautolu, te tau *raw marks* p te tau *standardization*? Loto k toa, loto k toa e ngaahi ako ...

Fe’ao Vakati : Sea ...

Eiki Pal mia: Mou k taki mu’a tuku mai ha’aku faingam lie ...

Fe’ao Vakati : Fakatonutonu atu Sea.

Eiki Sea: Fakatonutonu.

Taukave tokolahi Potung ue Ako ‘ikai loto ki he *raw* maaka

Fe’ao Vakati : Sea, tu’utu’uni ia ko ko e me’a ia ‘a e ‘Eiki Minisit Ako pea mo e Potung ue Ako ke h e lelei taha ko nau tu’utu’uni ko ke fakahoko, fai ia. ‘Ikaiki ke nau to e nautolu ‘o savea ki he tokolahi ai, Sea ‘oku ‘ikai ke mahino ia (h fanga p he fakatapu) Ka ko ‘eku tui fakapapau Sea, kongalahi ‘i he Potung ue ko na’e ‘ikai ke nau loto ki ai. M l Sea.

Eiki Pal mia: Sea, tuku mai mu’a ...

Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Pal mia.

Eiki Pal mia: He ‘ikai ke lava ‘e he Potung ue Ako he ‘oku ‘i ai ‘a e *Association* ‘a e kau pule Ako pea ko e *association* ko eni ‘oku kau ki ai ‘a e kau taki ‘a e ngaahi ‘apiako, kau Tal kita. He ‘ikai lava ke u peh atu kiate kimoutolu ‘oku ou ta’etoka’i kinautolu. ‘Oku fie ma’u ke ng ue fakataha ‘a e Potung ue Ako mo e ngaahi ... Pea ko ‘enau tali eni, ta u ‘alu ki he *standardization*, Hou’eiki ...

Lord Nuku: Sea, ko ‘eku ki’i kole p ke tokoni atu p e Feitu’u na ...

Eiki Pal mia: Pea te u lava ‘o hoko atu p te mou toutou tu’u p moutolu ‘o ...

Lord Nuku: ‘Ikaiki ko e ‘uhinga ‘eku tokoni atu he nau kole atu he fakataha ko ko na’e fai ko he Holo ko *Epworth* ke toloi. Ko ho’o tali, ‘ikai ke to e fai ha lau ha taha ko e tu’utu’uni p ‘a’aku. Pea mau m tuku ‘aki mai ia, ‘ikai ke mau to e hoha’a atu, ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoha’a atu ‘o hang ko ho’o peh na’e ‘ikai ke mau ‘i ai, na’a mau ‘osi kole atu pea mo e kau pule ako, kakai mataotao he ako he ‘aho ko ia. Na’e ‘ikai ke peh ke fakata’e’aonga’i e founga kae ki’i toloi ke ‘uh ke fai ha ng ue ki ai. Ko e ‘aho ni kuo ke peh mai na’e ‘ikai ke mau ‘i ai kinautolu. Ka ko ho’o tu’utu’uni ‘oua ‘e to e fai ha me’a ko e h ‘eku tu’utu’uni ko e tu’utu’uni ia.

Tui Pal mia mole taimi talanoa he ola sivi f nau

Eiki Pal mia: ... (kovi ‘a e ongo) ... hili ia e *consult* e ngaahi kupu fekau’aki. Ko e tu’utu’uni ko eni na’e ‘ikai ke fai noa’ia. Ko e tu’utu’uni ko eni na’e makatu’unga, ‘i ai hono ngaahi makatu’unga ‘a eni ‘oku ou fakamatala atu ki ai. Sea, mahalo ‘oku fu’u l loa ‘a e me’a ‘oku ‘ohake ka ‘oku ou loto ke u foki ki he sivi. Na’e ‘omai e sivi kiate au ‘i he uike atu pea te nau, ko ‘anai te

nau 'ave e ola e sivi ... Na'a ku mamata hifo ki he ola e sivi, ng ue'aki e *raw marks*, ko u vakai hifo ki ai, faka'ofa'ofa 'aupito p 'a *high school* 'oku 'ikai ke 'i ai ha t la'a ia ki he anga ko 'o e ... 'o e tu'u 'eku sio ko ki he anga e maaka mo e me'a. 'Oku 'i ai p 'a e ngaahi 'apiako hang ko Kuini S lote, ko Liahona, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u faikehekehe f f ia mo e taimi ko na'e *standardize* ai. Ka ko 'eku kole atu Hou'eiki ko e *issue* ko eni 'oku fai ai 'etau talanoa 'e mole hotau taimi he talanoa ki ai 'oku 'i ai e Potung ue p ko e Minisit , tuku ange mu'a e Minisit mo 'ene kau ng ue ke nau lau ki ai 'anai. Pea nau 'omai leva ha tali he leti mo e TV. Pea ko e ... Pea ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni te u fakapapau atu 'oku holo e ako, tautautefito ki he Fika mo e ' l soni Saienisi. Pea 'oku 'i ai e ngaahi 'uhinga ki ai he 'ikai ke u lava au ke ta u talanoa ki ai he 'aho ni. *Issue* ia 'oku loloto. Pea na'e 'osi kamata fai ki ai 'a e talanoa ki ai ka ko 'eku fokotu'u atu, tau ng ue fakataha ki he me'a ko eni ta u foki ki he *base* ko e kamata mei he kalasi 'uluaki hono lalanga 'a e me'a ko eni fekau'aki mo e me'a ko e Fika. Ko e l soni ia 'oku t lalo 'oku 'ikai ko Tonga ni, 'oku t lalo e pasifiki k toa 'i he Fika, ka 'oku, ka ko Tonga ni 'oku fu'u ta'e'amanekina ke ta u fu'u holo lahi peh 'i he l soni Fika.

Ko ia 'oku ou kole atu tuku ange mu'a 'a e Potung ue ko eni pea 'oku ou 'ohovale he ngaahi fu'u l unga ko eni te'eki ai ke fakah mai ha l unga ia ki he motu'a ni, hei'ilo 'a e ... Ko 'eku sio ko he maaka, ko koe, fanongo mai e m tu'a ko koe 'oku ke t la'a ki he sivi ho'o tamasi'i, 'alu ki he Potung ue Ako 'o 'omai, 'oku mau tauhi 'oku 'ikai ke mau hanga 'o tukuange 'a e pepa sivi. Te ke lava 'o sio ki ho pepa sivi ho'o tamasi'i ha fa'ahinga l soni p . Pea kapau 'oku 'oatu ko e fo'i 13, 'eke, 'ave ho'o pepa ke fakatonutonu 'e ha taha. 'Oku ou kole atu, tukuange mai mu'a 'a e me'a ... 'a e *issue* ko eni ke fakafoki ki he Minisit ke nau talanoa ki ai mo e kau 'ofisa pea te nau 'asi mai he TV pea mo e leti 'o fakamatala. Ko 'etau felau'aki ko eni ko u tala atu 'oku mole hotau taimi, he 'ikai ke lava ha taha ia 'i heni 'o 'oatu ha lau ... ha aofangatuku ...

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole ke u ki'i fakatonutonu e 'Eiki Pal mia.

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai.

Lord Tu'ilakepa: Ko u fakatonutonu 'a e Feitu'u na ko e 'Eiki Pal mia fakamolemole 'oku 'ikai maumautaimi. 'Oku ou m lie'ia he malanga ko eni 'a e Fakafofonga Niua 'anenai. Ko e maumau p ko ha 'enisinia ki ha me'alele 'e maumau e me'alele ko ia. Ko e maumau p ko 'a e faiako ko e fo'i toko 34 p toko 30 ko , ta'e'aonga k toa e fo'i 34, fo'i toko 30 ko ... 'I he sino p 'e taha ki ha fika lahi 'aupito 'Eiki Sea. 'Oku totonu ke talanoa'i 'e 'Eiki Pal mia he 'oku ke mea'i na'e totonu p ke ke me'a he Minisit Ako koe'uh ke 'oatu ke 'osi e ' me'a ko eni 'oku ... Lolotonga p ho'o me'a h kuo ke fetongi vaka 'o ke me'a e Feitu'u na ki h kae me'a mai e 'Eiki Minisit ... 'o si'i faingata'a'ia 'a e 'Eiki Minisit he tu'unga 'oku 'i ai e fonua, 'oua 'e 'ai ke peh 'oku maumau taimi. 'Oku palopalema 'Eiki Sea pea 'oku fu'u lahi 'aupito e palopalema ka ke ki'i me'a mai ang he *software*. Koe'uh ko e ua kilu tupu he ta'u 'oku 'oange ki he kulupu p mahalo p ko e tokotaha p ko e toko ua ka 'oku 'asi 'i Fale ni hono feme'a'aki, 'a e me'a ko eni ko e, na ko e *software* ko e 'ai p ia ki he *absent* mo e *present* 'a e tamasi'i mo e tamasi'i mo e ... mo e faiako, kae ki'i 'omai ang he 'oku 'ikai ke 'i ai ha fel ve'i 'a e *software* ia ka 'oku fu'u lahi 'etau fakamole na'e 'ave ki he ni'ihiki ko eni ke fai'aki e ng ue.

'Eiki Pal mia: ... (kovi 'a e ongo) ... Ke tau ki'i tuku ange mu'a e faingam lie ki he Minisit 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia ko e *software* 'a e Potung ue Ako, 'oku ... mou k taki na'e 'osi ...

Taimi: 1140–1150

'Eiki Pal mia: ... toutou tali e me'a ko eni kimu'a. Na'a mou peh 'oku 'i ai e *software* 'eku tamasi'í, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane *software* ia 'a'ana. Foki mai 'eku tamasi'í pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane *software*. Tala 'oku 'i ai e *software* 'a P veni mo Siaso P hiva, 'oku 'ikai ke mo'oni mo ia. Pea ko u kole atu, mou fakamolemole, tukuange, tukuange 'a e *issue* ko ení ke..

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'oku ou fakam l atu au ki he 'Eiki Pal mia. Kapau ko ia, ta ko e mo'oni ia. 'Oku fu'u lahi hono 'ave hala holo 'i tu'a 'oku 'i ai e *software* 'Eiki Sea. Pea 'oku lahi mo e ngaahi fakamatala 'oku 'ave holo na'e vahe'i e ngaahi pa'anga 'Eiki Sea 'o 'ave ki he me'a ko ení 'Eiki Sea. Pea na'e fai e feme'a'aki 'i he Fale ni. Pea 'oku kau e 'Eiki Minisit Ako 'o e 'ahó, he me'a na'a ke me'a'aki. Ko e polokalama lelei taha ia kuo fakahoko 'i he to'u tangata ko ení, ko e 'omai e *software* 'a ia 'oku ng ue ki ai 'a P veni pea mo e tokotaha ko Siaso P hiva 'Eiki Sea. Ka 'i he 'aho ni kuo me'a mai e 'Eiki Pal mia 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a peh , ka 'oku ou fokotu'u atu tuku e *software*. Ka 'oku tonu p ke fakapapau'i 'a e pa'anga ko ia na'e 'ave ki ai. M l .

'Eiki Pal mia: Sea ko u kole atu ke tuku mai ha ki'i faingamalie ke u tali'i atu ai leva. Ko 'eku talí 'oku 'ikai ke 'i ai ha *software*. Ka 'oku ng ue'aki 'a e me'a ko ia ki hono 'analaiso e *data*. Te u tala atu 'i he 'aho ni. Ko e taha eni ha ng ue mahu'inga eni kuo fakahoko he fonua ko ení.

Lord Nuku: Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu p .

'Eiki Sea: Fakatonutonu.

Tokanga h ne 'ave sivi ke *finalise* mei Fisi

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonú 'Eiki Sea mahalo ko e 'uhinga 'a e N pele ki he pa'anga ko eni na'e totongi *contract* ua kilu pea mo e tokotaha ko ia ko na'a ne hanga ko 'o fokotu'u 'a e *software* ko eni ko 'oku 'uhinga ko ki ai. Ko u tui ko e 'uhinga ia. He anga hono founa mo e anga hono vahe atu e siliní p na'e founa, fou he founa totonu, ka ko e *software* ko ia. Koe'uhí kau faka'osi atu p koe'uhi ke ke me'a mai he ko e me'a p eni 'oku ke lolotonga me'a ai. Ko e lave'í, ko e silapá mo e me'a ko 'a ko 'oku ako'i 'i loki akó, na'e kehekehe ia pea mo e sivi ko ia na'e setí. Ko hono fakamo'oni, ko 'eku fehu'i atú. Ko e h e me'a na'e to e 'ave ai e sivi ki Fisi ke *finalize* mei aí.

'Eiki Pal mia: Sea ka u tali atu.

Lord Nuku: Ko e me'a ia, koe'uhi he 'oku mahino e fet 'aki kehekehé ka ko 'eku 'uhinga e ola e sivi.

Fakah Pal mia ta'emo'oni tukuaki'i ne 'ave sivi ki Fisi

'Eiki Pal mia: Mahino kau tali atu. Ko e fakamatala ko ena 'ou 'ikai ke mo'oni. Ko e mo'oni

eni te u tala atu pea 'oku fanongo k toa m mani mo Tonga ni mo Fisi, te u 'oatu e me'a ko ení. Na'e tonu 'a Tonga ni. Ko Fisi na'a nau fiu feinga ke nau fetaulaki mo e ola na'e 'atu mei Tonga ni. 'Osi e *Form 5*, 'osi mo e *Form 6*, *Ok*. Ko e *Form 7* na'e 'osi maau 'a Tonga ni ia ka ko e loto

‘o Fisi ke nau hanga ‘o fakatonutonu ke nau sio ange p ‘oku tau *qualify* ki he ‘univesiti, pea nau feinga. Hou’eiki ‘oku nau fanongo mai ki he me’a ko ení ko ‘eku lea eni. Na’a nau feinga mo feinga pea ‘ikai ke nau lava pea nau iku ‘o peh mai, mou hanga ‘o pulusi ho’omou me’a ko e tonu ia. Mou hanga ‘o *release* ho’omou olá he ko e me’a ia ‘oku tonú. Ko e me’a ko ena ‘oku fakamatala ki ai ko u kole atu ‘oku ‘ikai ke mo’oni ia. Mou ‘o fakatotolo ki Fisi te nau tala atu e me’a ko eni ‘oku ou tala atu. Ko u kole atu, ‘oku ‘i ai e ni’ihi ‘oku nau feinga ke fakahēleleu holo he pule’anga ko ení.

Lord Nuku: Sea, he ‘ikai ke u ‘alu au ki Fisi ‘o fakatotolo ai. Ko e me’a ko ia ‘oku fai ki ai e tokanga, ko e me’a eni ‘a e Fale Alea ‘o Tonga mo e Pule’angá ‘o Tonga ni. ‘Oku ngata p ‘eku hoha’á ‘i he founa ko ia ‘a e Pule’angá.

’Eiki Pal mia: Ko ho’o fehu’i mai kiate au pea ko ‘eku feinga eni ke tali.

Lord Nuku: Ko ia ko ‘eku fehu’i atu pea ke me’a mai koe ke u ‘alu au ki Fisi ‘o fakatotolo’i. Te u ngata p heni. ‘Amanaki p ko e mo’oni ena ‘oku ke hanga ‘o tuku mai.

’Eiki Pal mia: Ko e mo’oni eni he ko u lea’aki e me’a ko eni ‘i Fale ni ‘oku fanongo k toa e kakaí ki ai.

Lord Nuku: Fanongo k toa mo e kakaí ki he me’a ko eni ‘oku ou fakahoha’a atu ai kia koe.

’Eiki Pal mia: Ko ho’o fehu’i mai kiate au na’e feinga ‘a Fisi ke fakatonutonu, ko e talí, na’e feinga ‘a Fisi ke nau feinga mai.

Lord Nuku: ‘A ia ko Fisi na’e kole mai ke ‘oange.

’Eiki Pal mia: Ko nautolu na’e halá, te u tala atu.

Lord Nuku: Kole mai ‘a Fisi ke ‘oange ‘etau sivi’.

’Eiki Pal mia: Pea ko ‘enau kole mai, mou hanga ‘o *release* ‘a e me’a ko ena ‘oku mou teuteu he ko e tonu ia, *fullstop*. Ko u kole atu ke, Hou’eiki, ‘oua, maumau e ng ue ‘a e Pule’angá ko ení ko e lahi e fakahēleleu noa’ia holo.

’Eiki Sea: Me’a mai.

Lord Tu’i’ fitu: Fakamolemole p ki he ‘Eiki Pal mia ko ‘eku ki’i tokoni p ‘a’aku. Ko e maumau kuo lava, ka ‘oku fehu’i e founa tu’utu’uni ‘a e *policy* ‘a e Pule’angá. Ka ‘oku ‘i ai ha ‘Eiki Minisit ‘oku ne fai ha tu’utu’uni, ‘oku ‘ikai ko e tu’utu’uni faka-Kapineti ia, ‘oku malava p ke fakafisi. Ka ‘oku ‘i ai ha Pal mia kuo ne fai ha tu’utu’uni faka’aufuli ‘o lavea e fonua, tonu ke hang ko Nu’usila, Minisit Mo’ui ‘a ‘Aositel lia. ‘Oku ‘i ai e ngaahi ho’ata ‘oku ‘asi. He ‘ikai ke kau mai ‘a Fisi ia he tu’utu’uni e lao ho Fale ni Sea. ‘Oku fa’u ai ‘a e ngaahi tefito’i lao ‘o e fonua, fakataumu’a ki he Konisit tone, mo e ngaahi tu’utu’uni ‘o e Pule’angá ‘i he vahe 3 ‘o e fa’unga ‘o e Pule’angá. ‘E tatau p ia mo Fakamaau’anga, Fakamaau lahi. Ka ‘i ai ha’ane tu’utu’uni ‘i ha hopo ‘o hala, kuo pau ke fakakaukau’i e fakamaau ia ko ia. Ko e *portfolio* ha Minisit ‘oku

'i ai hono tu'utu'uni pea 'oku pau ke muimui ki he tu'utu'uni mo e lelei 'o e potung ue, ko e kakaí. 'Oku 'ikai ko e kakaí 'oku nau tautea'i ha Minisit he 'oku 'ikai ke 'i ai ha totonu 'o e kakaí ki he lakanga fakapule'anga 'oku fili 'e he Fale Alea ha taha mei heni pea to'o 'e he Pal mia ki he Kapineti. Ko ha taha 'oku tu'utu'uni 'i ha *portfolio*, 'e 'eke 'a 'ene tu'utu'uni fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e *portfolio*. Ko ia p Sea 'eku tokoni. M 1 .

'Eiki Pal mia: Ki'i fka'osi atu Sea, k taki kau faka'osi.

'Eiki Sea: Faka'osi mai p 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Ko e ki'i faka'osi p .

'Eiki Sea: Faka'osi mai.

'Eiki Pal mia: Ko e fehu'i ko ia 'oku fekau'aki mo e pa'anga 'e 2 kilu. Ko e ng ue ko ení te u fakah atu na'e 'osi fai ia 'e Ha'amoá. Totongi tatau, ko hono kehekehe, na'a nau totongi 'enautolu e nofo 'a e tokotaha ko ení mo 'ene puna atu puna mai. Na'e fiema'u 'e he Minisit Pa'anga ko eni ke 'eke ki Ha'amoá p ko e mo'oni 'a e me'a ko . Pea na'e 'osi fetu'utaki e Minisit ki Ha'amoá pea ko e tali eni 'a Ha'amoá, ko e mo'oni. Ko e totongi 'a Ha'amoá na'e ua kilu tupu t naki, *plus* ki ai mo e *accommodation* mo e folau atu folau mai. Ko e h e me'a 'oku mou fehu'i ai e me'a ko ení. Na'e 'osi *check* 'e Fale Pa'anga ki Ha'amoá pea 'oku mo'oni.

Tokanga ki he pa'anga tukuhau kakai he pa'anga 2 kilu

Lord Nuku: 'Eiki Sea ko e 'uhinga hono fehu'í he ko e pa'anga eni 'a e Pule'angá Tonga. 'ikai ko e pa'anga eni 'a e Pule'angá Ha'amoá. Pea 'oku 'ikai ke fakat t e Pule'angá ko ení ko e h e me'a 'oku fai 'e Ha'amoá, ko e me'a ia 'a Ha'amoá. 'Oku tokanga e t pile ko ení ko e silini tukuhau 'a e kakaí na'e vahe'i 'o 'ave. Ko 'eku 'uhinga ia 'eku fehu'i atú. Ko hono founga ko ia na'e fai'akí p na'e *procurement* p ko e h e founga. Na'e 'osi fehu'i kia koe me'a ko ení pea ke tali mai 'i Fale Alea ni, ma'u p hono minití heni, he'ikai ke ng ue tokotaha ko ení pea mo ho fohá, ko e Sea 'e pule mai kiate au. Ko 'eku fakahoha'a atu koe'uhi ko e ngaahi me'a ko eni 'oku ke me'a mai'akí na'a ke 'osi me'a'aki p 'i Fale ni 'o faka'ikai'i. Ka kuo 'io he 'aho ni. Kuo ng ue 'a Siaosi, ng ue 'a Piveni he Potung ue Ako he 'aho ni. Na'a ke hanga 'o faka'ikai'i he'ikai ke hoko.

'Eiki Pal mia: (*Mate maika*)

Lord Nuku: Ko ia, he'ikai ke ..

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

Lord Nuku: Ko 'eku 'uhinga ia 'eku fakahoha'a atú. Kapau 'oku 'ikai ke ng ue 'a Siaosi.

'Eiki Sea: 'Atu p ki'i miniti 'e 1 'Eiki Pal mia. Faka'osi mai kae foaki ki he Minisit Ako.

'Eiki Pal mia: 'Oku 'ikai ke ng ue 'eku tamasi'í fakamolemole atu. Pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane *software*. Ko Siasoi 'oku kei ng ue 'i he *SBPA* 'o a'u, 'osi eni e ta'u 'e 11 ko 'ene foki mai eni, 'osi eni 'ene ng ue.

'Eiki Sea: Me'a mai koe 'Eiki Pal mia tuku atu e me'a fakaf mili me'a mai koe ia, faka'osi kae me'a mai e 'Eiki Minisit Ako.

'Eiki Pal mia: Ka ko 'eku fakah atu e me'a ko ení, na'e totongi 'e Ha'amoá, polokalama tatau 'ikai ke to e kehekehe mo e me'a ko ia 'oku 'ai 'e Tonga ni, 'i he totongi 'oku to e ma'olunga ange. Pea taimi ko ia na'e 'ohake ai e me'a ko ení na'e fehu'ia 'e he kakai e fonua ko ení, fu'u lahi. Pea nau fetu'utaki ki Ha'amoá, ko e mo'oni ko e totongi ena na'a mou hanga 'o totongi kia P veni, tala mai, 'io, ko e totongi ena ua kilu tupu. To e t naki atu ki ai mo 'ene *accommodation* mo 'ene puna atu puna mai, lahi ange ia. Ko u kole atu fakamolemole, tuku e issue ko ia he 'oku 'ikai ke 'i ai ha *software* ia 'eku tamasi'í pea na'e 'ikai, 'oku ng ue 'eku tamasi'í 'a'aku ia he *regional organization*. Ko P veni ia 'oku ng ue 'i tu'a 'oku 'ikai ke na tatau. Pea ko 'ene foki mai 'ana eni 'osi 'ene ng ue. Ko ia ko u kole atu Hou'eiki, ko u 'amanaki p ko 'eku fakamatala ko ení pea tau fiem lie ai. Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku tokanga ki ai e Minisit Pa'anga ke ne hanga 'o fakamo'oni'i e me'a ko ení, 'a e t la'a ko ia na'e t la'a ai 'a e kakaí, na'e fai e *check* ki Ha'amoá p ko e mo'oni p ko e totongi ia na'a nau ng ue'akí, 'i he polokalama tatau 'ikai ke to e kehekehe. Sea, mahalo ko ia 'oku mahino atu 'eku fakamatala. Ka ko u kole atu, tukuange mai ha faingam lie Pule'angá ko ení ke mau ng ue ke langa hotau fonua. Fu'u lahi e fakahaleleú.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fakatonutonu atu mu'a e 'Eiki Pal mia. 'Oku 'ikai ke fai ha fakahaleleu. 'Oku lolotonga folau p vaka ia 'o e Kapinetí mo e 'Eiki Pal mia pea mo e Pule'angá. Kapau na'e to e 'i ai ha to e fakahaleleu mahalo 'i mu'a, mahalo 'e 'i ai leva e, ko e Fale Alea eni 'oku fai e tipeiti he Fale ni....

<001>

Taimi: 1150-1200

Lord Tu'ilakepa: ... ki he me'a ni fekau'aki mo e me'a mahu'inga ko iá. Ko 'eku nofo Sea 'o fakam 'opo'opó 'Eiki Sea 'oku f hangahangai eni mo e me'a na'e me'a mai ki ai 'a e Fakafofonga ko e 'Eiki Minisit 'o e 'aho ko ení, 'a ia ko e Fakafofonga fika hiva mahalo p fika 10 fika hiva 'oku ng ue 'a e ongo me'a ko eni 'Eiki Sea na'e fai ki ai 'a e f me'a'akí. Ka ko u 'ohovale 'i he ta'u ní kuo kehe ia.

Sea ko e me'a 'e taha 'oku tau fehu'ia 'Eiki Sea ko e *accommodation* ko eni 'oku 'oange ki he ni'ihí ko eni. Ta'u kuo 'osí 'eke atu e sivi he, 'ikai ko e ta'u kuo 'osí ta'u atú, talamai 'e ia mei Nu'usila ko e *quick fix* p . Ka mou me'a ange ki he fa'ahinga founa 'oku ng ue'aki 'i hotau fonuá ni 'Eiki Sea.

Ko Ha'amoia kuo 'osi t lalo 'a Ha'amoia ka ke 'eke 'ofa mai 'Eiki Minisit , Minisit Pa'anga 'o me'a mai 'aki e me'a totonú koe'uhí ki he Fale ni pea mo e kakai 'o e fonuá ke nau mea'i. Na'e 'i ai foki 'a e fo'i ng ue *consultant* ia ta'efakalao ko e 'aho 'e 22 na'e 500 'Eiki Sea 'i he tokotaha tatau p 'Eiki Sea.

'Oku ou fehu'ia he 'e Fale ni koe'uhí 'Eiki Sea he 'oku mahu'inga ke mea'i 'Eiki Pal mia pea mo e tahá ko e tu'unga mo'ui lelei 'a e Feitu'u na 'oku 'ikai ke totonu ke ke fu'u *stress* p te ke fu'u ongoongosia 'a e Feitu'ú na. Ka 'oku totonu p ke ke me'a me'a lelei p na'a faifai kuo ke tengetange. 'Oku 'ikai ko ha me'a ia 'oku kovi ko e me'a lelei p eni ia ke fai ha f me'a'aki lelei tu'unga 'i he, pea 'oku, kuo a'u 'o tau 'ai hingoa 'i he Fale ni 'Eiki Sea ka koe'uhí ko hono *quote* ha ngaahi me'a mo'oni mo totonu ke ke mea'i he Feitu'ú na pea mo e kakai 'o e fonuá ni 'Eiki Sea. Ka 'oku totonu ke to e vakai'i angé 'e 'Eiki Minisit Pa'anga 'a e ' me'a ko eni ko e Feitu'ú na 'oku totonu ke ke aofangatuku ki aí.

Ko 'Isikeli Oko ko ia na'a ne 'osi fakahoko mai na'e 'ave 'a e me'a ko ení ki Fisi. Pea ko e me'a ko eni ki he *document* ko 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Pal miá t 'oku fiema'u ke mea'i he 'e Falé 'a e me'a ko na'e me'a 'i Fisi 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a peh 'Eiki Sea ke hoko atu 'a Tonga ni 'Eiki Sea. Kae kehe 'Eiki Sea ko u 'oatu p ki he Feitu'u na he 'oku mau feinga p ke ke, 'Eiki Pal mia, 'oku totonu ke ke fiefia 'a e Feitu'u na. 'Oku totonu ke ke me'a ki ha Feitu'ú na 'oku, 'oua te ke to e *stress* he fonua ko eni.

He, 'oku ke mea'i 'a 'Isileli, fonua lelei te ke me'a ki he feitu'u na'e pekia ai 'a Kalaisí te ke lava 'o me'a ai ki he feitu'u na'e kole ai he 'e tangatá 'a e sino 'o Kalaisí ke 'ave 'o, ke ke fiefia. 'Oua te ke fu'u 'ai ke ke ongoongosia he ngaahi me'a fakap litikale. Ko e me'a palopalema taha eni 'Eiki Sea me'a fakap litikale 'Eiki Sea. Pea 'oku u sia ai 'o a'u ki he'emau f nau 'e 'Eiki Pal mia t punga 'i he langa fonua fakap litikale na'e fai he 'e Feitu'u na. Pea 'oku mau kole atu ki he Feitu'u na ke ke, 'oua te ke fu'u me'a, mau 'ai p mo mau tokoni atu p na'a ke tengetange kae 'ikai ke lava 'o fakahoko 'etau ng ue ke ke mea'i lelei. Ke mea'i teuteu 'etau ngaahi mala'e ' pulu 'a e mala'e t pulu ...

'Eiki Sea: Pe 'i me'a hifo ki lalo. 'Eiki Minisit Pa'anga me'a mai m l .

'Eiki Minisit Pa'anga: ...

Lord Tu'ilakepa: M l 'Eiki Minisit Pa'anga.

'Eiki Minisit Pa'anga: Fakatapu atu 'Eiki Sea peh ki he Hou'eiki K miti Fale Aleá. 'Io ko e 'ai p eni he na'e 'osi fakahoha'a atu p foki koe'uhí he na'e toki fai p hono fou ko hono fakatau mai ko ng ue ko eni ki he, 'a na'e lave ki ai 'a, 'a e *project* ko eni ko ki he Potung ue Ako ka ko e taimi tatau 'oku mau, 'oku fai 'a e 'eke ki he Potung ue Ako ki he *CEO* ke 'omai ha'ane l pooti ko e ng ue ko na'a ne fakahoko 'oku fakahoko. Ko e me'a ia 'oku mau tali ki aí he tafa'aki ko he taimi ni. 'A ia 'oku mahalo ko e me'a ia 'oku mau tali ki ai ke fakapapau'i p ko e ngaahi, ko e founa faka-*procurement* p ia. Koe'uhí ko e m hino ko 'oku fakahoko.

Mahalo ko e ki'i me'a p 'e tahá Sea ko u ki'i kau atu p he fakahoha'a ko eni ki he t lalo 'a e akó. 'Oku m hino na'e 'i ai p 'a e ngaahi me'a na'e hoha'a na'e palopalema 'i he tafa'aki 'a e

Pule'anga. Ko e *lab* ko 'a Tonga *High* na'a mau toki fakatokanga'i hake mautolu ia mahalo 'oku mei tatau eni ia he Pule'anga. Mahalo na'e ta'u eni ia 'e nima 'ikai ke 'i ai ha'anau *lab* pea ko eni kuo 'osi 'ave 'a e pa'anga 1 kilu 9 mano tupu 'oku mau 'oange.

Pea 'ikai ke ngata ai fokotu'u ko eni 'a e ako 'oku mau 'ave 'a e 2 kilu 5 mano 'o 'ave ki he ako si'i to e 'ai mo e 2 kilu 5 mano 'o 'ave ki he ako *secondary schools*. Koe'uhí ko 'enau kamata ko eni 'oku ma'u 'enau fo'i sioka mo e, 'a ia 'oku kamata leva ke mau h'atu 'o 'oatu e ngaahi pa'anga koe'uhí ke lava 'o tokoni'i p' 'a e tafa'aki ko eni ko hono fakanaunau'i ko akó. M l Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit , ko e pa'anga ko ena 'oku fai ki ai 'a e f' me'a'aki 'oku *rate* Nu'usila 'a e 2 kilú ? P ko e 2 kilu t l 1 pea 2 kilu Tonga ?

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e pa'anga ko na'e fai 'aki ko 'a e fakatau ko 'o e taukei ko 'o e tokotaha ko eni pa'anga Tonga p'ia Sea m l .

'Eiki Sea: Kae f f 'a Ha'amoia ?

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Io ko e ngaahi pa'anga ko 'a Ha'amoia ia na'a nau pa'anga fakat l p nautolu.

'Eiki Sea: M l .

'Eiki Minisit Pa'anga: Ko e taimi ko 'e ...

'Eiki Sea: Me'a mai Minisit Ako.

Kole tukuangē falala ki he Minisita Ako fo'ou he fataki fatongia he ako

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga kae 'uma' e Hou'eiki. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Sea na'a ku m'fana pea u m'lie'ia lahi 'aupito 'i ho tataki fakalaum lie kitautolu 'i he pongipongi ni. Lotu e Feitu'u na lave m'fana mai ki hoku laum lie pea 'oku ou tui na'e peh'p mo e Hou'eiki. 'Osi 'etau Kilisimasi tau Faka'osi ta'u tau lotu laka, uike Ha'amo. Ko e 'uluaki 'aho eni 'etau Fale Alea Hou'eiki, ko e Tonga ke fiem lie p'lotó. Mou fiem lie homou lotó, ko e motu'á ni 'oku 'i he Potung ue Akó, te u fakahoko 'a e me'a 'oku mou fiema'ú. Pea 'oku ou kole fakamolemole atu kapau 'oku 'i ai ha t' nounou e motu'a ia ko eni.

Ko u fakam l'au ki he kau 'Eiki Minisit Ako ki mu'a atu, fakam l'lahi kiate kinautolu 'i he ngaahi fatongia mo e tataki mai e hala fononga 'a e Potung ue Ako. Faka'apa'apa lahi kiate kinautolu. Motu'a ni ko e uike p'eni hono uá tuku mai ke u fai e fatongiá. Tuku mai ke u fai e fatongia. Hou'eiki ko e me'a ko eni 'oku mou laum lie ki ai, tuku ke u fai 'e au 'a e me'a ko ia. Ngaahi fatongia kotoa p' fakam l'ki he 'Eiki Minisit Ako m l l .

Na'e 'i ai 'a e tokanga, ko e p'seti 'e fiha 'oku fakam l l o'i mei he Ako M'olunga 'o Tonga? 'Oku te'eki ke u lava 'o ma'u mahalo p'na'a ma'u ia 'i 'osi 'a Fepueli, fakam 'opo'opo lelei 'a e 'me'a ko ia pea te u ma'u mai 'a e p'seti ko ia. Mea'i p' 'e he 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki, Tokoni Pal'mia mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineta na'a mou 'i he Ako M'olunga 'o Tonga ko e, na'e 'i ai p' 'a e 'uhinga ia na'e fokotu'u ai 'a e Ako M'olunga ko 'o Tonga. Na'e Ako

M tem tika pea 'oku tau, ko u fiema'u 'a e Ako M 'olunga ko Tonga ke kei tu'uloa 'a e ako laul taha *quality education*. Pea ko e ako tu'uloa te tau feinga ke 'ai fakalelei'i 'a e IA, fakalelei'i e sivi mo e ' me'a ko ia. Na'e 'i ai 'a e fehu'i 'oku peh mai, kuo 'osi fakam hino'i e me'a ko ia ? 'Io, 'osi fakam hino.

'Eiki Minisit Pa'anga: Sea ko 'eku ki'i fehu'i p ki he 'Eiki Minisit koe'uhí ko ho 'ai ko eni e Tonga *High School*, kae tuku e f nau ia ko toengá ki he feitu'u kehe ?

'Eiki Minisit Ako: M l . Ka ko e fehu'i ko eni 'a e 'Eiki N pele fika 'uluaki ko eni 'o 'Eua na'e 'uhinga hangatonu mai p ki he Ako M 'olunga 'o Tonga pea 'oku 'uhinga peh 'a e talí 'Eiki Minisit ka 'oku mo'oni 'aupito ho'o me'á. 'Oku 'i ai 'a e tokanga k toa ki he 'apiako ka koe'uhí ko e fehu'i na'e hangatonu mai p ki he Ako M 'olunga 'o Tongá.

Ko e me'a ko eni ko ki he fakam hino'i ko eni ki he kau ako mo e m tu'a 'a e IA mo e sivi mo e ' me'a ko ia, 'oku 'osi fakam hino'i ia. 'Osi 'alu mei ai 'eku kau 'ofisa 'a'aku 'o fakam hino e ' me'a ko iá 'osi fai e fakapolokalama leti 'o hang ko 'eku lave 'anenai ko e fakataha ko 'a e m tu'á mo e kau faiako. Ko e finem tu'a ko e ngaahi fa' p 'oku 'i ai 'oku 'ikai ke me'a ange 'a e hou'eiki kakai 'a e m tu'a tangatá ia. Ko e m tu'a tangatá eni 'oku nau 'o fai 'a e fakaangá. 'Oku 'ikai ke fakaanga 'a e ngaahi fa' ia he koe'uhí he 'oku nau 'osi 'ilo 'enautolu na'a nau 'i he ngaahi fakataha nautolu ia.

Lord Tu'i'í fitu: Sea ki'i fehu'i fakavavevave p ki he 'Eiki Minisit fakamolemole.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Tokanga p 'oku mateuteu Potung ue Ako ki he f nau tuku kitu'a Tonga Hai

Lord Tu'i'í fitu: Ko 'eku fehu'i p 'a'aku p kuo mateuteu ho'o potung ué ki he kakai ko eni f nau ako ko eni kuo tuku mei he 'apiako Tonga *High School* ki ha 'apiako 'e hoko atu ai 'enau akó ki he kaha'u ? He ko e fatongia 'o e Pule'anga ke ako'i 'a e fonua. P kuo mateuteu 'a e potung ue ki ai ?

'Eiki Minisit Ako: Na'e 'alu ange 'a e tangata'eiki ki 'api ko 'ene ki'i tamasi'i na'e p seti 'e 33. 'Oku 'ikai ke faka'at ia he Ako M 'olunga ko 'o Tonga. Pea 'oku peh leva 'e he tamai ko eni. Ko e ki'i ta'ahine ko eni 'oku 'i ai 'a e liliu ia 'i hono 'ulungaanga. Na'e 'ikai ke 'alu ia 'o tafi 'i tu'a kuo tafi eni. Na'e 'ikai ke feihaka ia kuo feihaka eni. Na'e 'ikai ke 'alu ia 'o fufulu p leti kuo fufulu p leti eni. 'A ia kuo toki t e fakat mala ka kuo t mui. Ko e ngaahi, kapau 'oku tau loto ke kei pukepuke 'a e tu'unga 'o e Ako M 'olunga ko Tonga ko e fougá eni ko u talaatu. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi 'apiako 'ave kinautolu ki ai. 'Oku 'i ai 'a e tokoni 'a e Pule'anga 'oange ma'a e ngaahi 'apiako. Na'e fokotu'u 'a e Ako M 'olunga ko Tonga na'e 'i ai e 'uhinga. Pea ko u faka'amu ke 'ave 'a e 'uhinga ko iá ke 'oua 'e t lalo hang ko e me'a ko eni 'a e Fakafofonga Niua.

Lord Tu'i'í fitu: Ko e tapu p mo e Minisit ko e tangata faiako. 'Oku fakafuofua e tokolahi 'a e tamaiki ako ki he ivi fakafaiako 'o ha faiako. Pea kapau 'e to e 'alu atu 'a e fu'u kakai ko eni 'o toko 60 ha fo'i kalasi p h nai e me'a 'a e potung ue 'e fai ? M l .

Fe'ao Vakata : Sea ki'i fakatonutonu p mu'a.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Fe'ao Vakata : Ki he me'a ko 'a e 'Eiki Minisit Akó fekau'aki pea mo hono tuku atu ko 'a e f nau ako Sea 'a e Tonga *High School*. Sea, pea ki mui ia Sea ko u kole fakamolemole p au ki he 'Eiki Pal mia na'a hang ko 'ene me'a ko e fakahaleleu he me'a, ko 'eku tui Sea ko e *topic* mahu'inga 'aupito 'aupito eni mahu'inga ki he fonua fakak toa. Pea 'oku tonu p ke ma'u ha fo'i mo'oni h e lelei taha te tau talanoa'i ma'u ha fo'i mo'oni ki ai ke tokoni fakalukufua p kiate kitautolu Sea. Pea 'oku mahu'inga p ke tali p ko e h e ngaahi monomono mo e ngaahi poupou pea mo e ngaahi me'a ko 'oku fakahoko Sea. Ko u tui 'e 'i ai p 'e ma'u p ha lelei p ko ha ki'i mo'oni p ai Sea.

Ka 'uluaki p Sea ko e hang ko e tuku ko f nau ki tu'a 'e Sea, hang kiate au ko 'eku vakai Sea ki he t fito ko e h ko na'e peh ai e ki'i tamasi'i ia ? Fakah lelei atu p ia ki Tonga *High School* mo e ngaahi ako kehe 'oku 'alu 'alu p 'ene fu'u lahi ia 'a'ana mo 'ene faifaikehe 'a'ana h fanga he fakatapu. Sea 'oku 'i ai foki 'a e lau ki he kau fakaanga pea 'oku 'i ai 'a e lea 'a e kau fakaanga ka ko u faka'amu p he 'ikai ke peh 'a e lea ki he kau faiako ko eni 'i Tonga *High School* Sea h fanga he fakatapu.

Sea tau peh p ko e tukuange atu ko 'a e f nau ko eni 'oku lahi 'a e, tau peh 'oku 'i ai 'enau lahi 'enau lea ngata'a lahi 'enau veve. Toe 'ave atu ia ki he ngaahi ako kehe 'oku lolotonga lahi p 'enau veve ai, taki taha nofo mo 'ene veve. Fakalelei'i pea 'oku 'ikai, tutu ngaahi me'a peh . Sea ko 'eku fakahoha'a 'a'aku Sea ki he tafa'aki ko eni ko 'ako mea'i p 'e he Feitu'u na Sea.

Ko e ako foki ia 'a e ongo Niua na'e 'i he *standardization* ma'u p ia 'e Niua 'a e sivi. Ko e a'u eni ki he *raw mark* kei ma'u p 'e Niua ia 'a e sivi. Pea 'i he 'uhinga ko eni Sea 'oku fu'u sai p lotu ia pea lelei p 'a e loto ia 'a e k ingá mei motu. Ko u tui ko e ki'i fakalelei p Sea ... lave atu ki he taimi pea toki hoko atu 'anai. M l Sea.

Kole ki he Minisita Ako ki ha l pooti he maau ng ue ki he sivi f nau

'Eiki Sea: Ko ia. Hou'eiki 'oku mahu'inga 'aupito 'a e kaveinga kuo fai ki ai 'a e f me'a'aki 'i he pongipongi ni koe'uhi p ko e hako tupu 'o e fonua ka koe'uhí ko honau kaha'u. Ka neongo 'a e f me'a'aki 'oku fai ka ke manatu ko u tui p 'e ma'u ha kau faifatongia lelei ki he Fale Alea 'o Tonga ha taimi. Kaekehe ko e me'a kotoa p ka ko u kole p ki he 'Eiki Minisit Ako koe'uhí ko e ngaahi fiema'u mahalo ke, ko u tui p 'oku loto p Fale ke toki fai mai ha l pooti 'i he taimi ko 'oku kakato ai 'a e ng ue 'a e potung ue. He 'oku m hino p ko ho toki me'a atu ke fai 'a e fatongia ka 'oku lahilahi p 'a e ngaahi ng ue ke fai koe'uhí ka ke toki fakahoko mai 'a e ha ngaahi l pooti ki he ngaahi fie ma'u 'a e Hou'eiki. Tukukehe Fakafofonga, 'oku sai koe'uhí ka tau tutuku h ki he 'ilo ho'at ka mou toki me'a mai ki he ua 'a efiafi. M l .

(Na'e m l l e Fale.)

<002>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'ou: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá.

Kole Seá na'a lava ke ta'etotongi lau fo'ou ola sivi

'Eiki Sea: Tapu mo e Pal miá kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e N pele Hou'eikí, kae 'uma' e Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki na'a tau, tuku atu p na'e ho'at na'e kei fai foki e feme'a'aki he me'a 'a e akó ka na'e kole p ki he Minisit Akó ke toki 'omai ha ngaahi tali. Pea 'oku ou kole p , mahalo ko e taha e ngaahi me'a na'e fai e tokanga ki aí, na'e me'a p he Pal miá ka 'oku ai ha m tu'a pe ko ha fa'ahinga 'oku fiema'u ke nau sio ke to e vakai e pepá, he 'oku mahino foki 'oku totongi ka ko e kole p 'Eiki Minisit kapau te mou fakatahá pe ko e me'a ko ení na'a lava p he Potung ue 'o tokoni 'i hono ta'etotongi e atu e f naú 'o to e *recount* p ko e h ha me'a. 'Uhi kae toki 'omai p , ha mou toki fai ha faka taha ki ai 'a e Potung ue kae toki 'omai. Ka ... me'a mai.

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea, tapu ki he 'Eiki Pal miá kae 'uma' e Hou'eiki Minisit e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki N pelé. 'Eiki Sea, fiefia 'aupito 'i he ngaahi femalanga'aki ko eni ... 'ane houa pongipongi, pea 'oku ou 'osi fakahoko ki he 'eku kau 'Ofisá, ke fai 'a e polokalama leti ke fakama'ala'ala ki he Hou'eikí mo e kakai e fonuá e me'a ko eni na'e fai ki ai 'a e feme'a'akí, pea 'e fakahoko mai ia he poo ni, pe ko e p 'apongipongi, ka 'e tala, 'uluaki talamai he leti 'a e taimi ko ke mou me'a ki ai he leti , pea 'e fai 'a e fakama'ala'ala ki ai 'a e ... pea 'oku teuteu atu ki ai 'a e Potung ué. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 .

Lord Tu'i' fitu: Sea, tapu pe mo e Feitu'u na. 'Oku ou tokanga p au ki he me'a na'a ke me'a 'aki ki he Minisit e Potung ué ke ki'i ta'etotongi hono to e *recount* e ngaahi sivi ke kau atu mo ia. Me'a mai ia he polokalama fakama'ala'ala e ola e sivi. M 1 Sea.

'Eiki Sea: Ko ia. Sai p 'e toki fai ha me'a 'a e Minisit ki ai, ka ko e kole p ki he Fakafofonga Fika 15 Vava'ú.

S miu Vaipulu: Tapu mo e Seá, tapu atu ki he Pal miá, tapu atu ki he Hou'eiki M mipa e Fale ni, kae 'at Sea ke fai e ki'i fakahoha'a ko ení. 'Uluakí p Sea, 'oku ou tokanga p ki he feme'a'aki ko he Falé ni 'i he 'aho ni. 'Uluakí 'oku ... kuo u kole fakamolemole p ki he Pal miá ki he 'ene ta'ota'ofi, talamai 'oku maumau taimi pea mo e 'u me'a ko iá. 'Eiki Sea, ko e me'a ko e temok lati, 'oku fele hono me'a sivi. Pea kuo pau ke sivisivi'i e me'a kotoa, pea 'oku a'u ai 'Eiki Sea 'o 'at ki he kakaí, ke nau l unga'i mai ha taha 'o e Fale ni, mei he Pule'angá 'o a'u ki he M mipa fekau'aki mo ha me'a 'oku nau hoha'a ki ai. 'Eiki Sea, ko e 'uhinga ia 'oku 'omai ai mo e Kupu 75 'o e Konisit toné ke ne sivi 'a e temok latí. Ko 'Amelika t l 'Eiki Sea, neongo e peh ko 'e *Trump* 'e 'ai e me'a ko , 'ai e me'a ko , 'ai e me'a ko , ka 'oku talamai 'e he lao ko e fonuá, kuo pau ke sivisivi'i, ko 'ene toki tali 'e he *Congress* ko 'a Pilit niá, ko 'ene toki tali ia ke fai. Pea 'oku ou kole atu ki he ... ke tuku mai 'a e me'a ko ení 'Eiki Sea, ke 'at ki he Falé ke lava 'o fai ha feme'a'aki lelei 'a e Falé fel ve'i mo e me'a ni, he koe'uhí ko e kaha'u eni 'o e fonuá, 'e uesia koe'uhí ko e me'a ko 'oku lolotonga hoko 'i he 'aho ni.

Taukave ne tonu ke 'i ai taimi fe'unga ke fakataukei ki he ngaue'aki raw maaka

'Eiki Sea, ko e me'a ko eni na'e fai 'e he motu'a ni 'i he taimi ko na'e kamata mai ai 'a e felauaki 'i he fonua ni fekau'aki mo e akó, na'e fai 'eku fakatotolo, 'ou a'u ai ki Nu'usila, fai e fakataha mo e kau 'Ofisa *IT* kehekehe 'e 3. Ko e me'a ko na'e mahinó 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke teitei 'i ai ha me'a ia ko e *quick fix* 'i he akó. Ko e me'a ko na'e mahino mei he kau *IT* ko ení, 'e lava p 'o liliu 'a e polokalamá, ka na'e totonu ke 'uluaki ako'i e kau faiakó, 'omai mo e kau faisiví, pea 'omai mo e ni'ihi ko te nau fakamaaka 'a e sivi 'a e f naú, ke nau 'i ha *level playing ground*. Ke nau feongoongi, ke 'oua 'e hoko 'a e me'a ko 'oku hoko ko he 'aho ni Sea. 'A ia ko e me'a ia ko 'oku mahu'inga ai 'a e peh 'e he kau taukei 'i he akó, 'oku fiema'u ha taimi fe'unga ke fai ai 'a e ng ue ko ení. Ka koe'uhí ko hono founga ko na'e ng ue mai 'akí 'Eiki Sea, 'oku a'u ia ki he ola ko he 'aho ni. 'Ai ke 'omai 'a e fokotu'u ko mei he *ECAP* ta'etotongi, fili 'a Tongá ni ke totongi. Taimi ni, fehalaaki, te tau to e foki ki he *ECAP*. 'Oku 'ikai 'i he ... pea 'e 'ikai 'Eiki Sea

'Eiki Pal mia: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu 'Eiki Pal mia. Me'a mai.

'Eiki Pal mia: Kuo u fakatonutonu atú, 'oku 'ikai ha me'a 'e fehalaaki. Ko e *out* ko ena e 'u ola ko ení ko 'ene 'osí ia. Fiem lie e *ECAP*, fiem lie mo Tongá ni. Pea ko 'eku fehu'i atú ki he tokotaha ko ení, ko e h ko e me'a 'oku fehalaakí?

S miu Vaipulu: Ko e me'a ko 'oku fehalaakí Sea, ko hono totongi e 2 kilu 5 mano ko 'a e kakai tukuhaú, ki he me'a ko 'oku 'ikai ke lava 'o faí. Pea na'e 'ikai ke teuteu'i, tuku'i ha taimi ke fai ai ha ng ue ki ai, kae 'oua 'e peh 'i 'a e ako 'a e f naú.

'Eiki Pal mia: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Fakatonutonu mai. 'Eiki Pal mia me'a mai.

'Eiki Pal mia: Na'a ku lave 'anenai, 'oku ai e sino mahu'inga 'oku feng ue'aki mo e Potung ue Akó. Ko e sino ko já ko e Kosilio 'a e kau Pule Ako 'a e ngaahi *Private Schools* k toa 'a Tongá ni. Na'e fai e alea'i 'a e me'a ko eni 'oku fai ai 'etau hoha'á, 'osi hono alea'í he na'e 'osi mahino he ngaahi ta'u 'e 2 kimu'á, 'a e 1 unga 'a e kakai 'i he ola 'enau sivi.

S miu Vaipulu: Sea,

'Eiki Pal mia: Ko 'eku fakatonutonú, ko e loto eni e Kosili fakataha ke fai e me'a ko ení. Kuo u kole atu ke mou k taki fakamolemole ko e me'a ko ení, 'oku ai hono ngaahi kupu, mo hono ngaahi sino 'oku nau alea'i. Ka 'oku ou fokotu'u atu ki he tokotaha ko ení, ke fakamolemole, 'uluaki fai mu'a ha'o fakatotolo ki he founga ko eni, na'e tali'aki e me'a ko ení pea ke toki me'a mai ki heni.

‘Eiki Sea: Kuo u tui p , ‘oku ai e ngaahi me‘a ‘oku fiema‘u kapau ko e ngaahi me‘a ko ená ke fakamo‘oni ke ‘omai ha ngaahi pepa, tohi ‘uli‘uli hinehina, ko e me‘a eni na‘e fai e fakataha ki ai. ‘Oku ai ha fa‘ahinga miniti mo ha me‘a e ngaahi me‘a ko ení? Kai ...

<003>

Taimi 1410-1420

‘Eiki Sea: ...tuku mu‘a ke faka‘osi mai ho‘omou ngaahi loto, kae ...ka tau hoko atu ‘etau ‘asenita, m l .

S miu Vaipulu: Sea, tapu mo e Feitu‘u na ‘Eiki Sea mo e Hou‘eiki ‘o e Fale. ‘Oku ‘ikai ke u fehu‘i ‘e au ia ‘a e me‘a ‘a e loto ‘o e kau pule ako. Ko e me‘a ‘oku ou fehu‘ia ‘e au ‘a e ola ‘oku fuesia ‘e he f nau ‘o e fonua ni. Ko e me‘a ia ‘oku ou fehu‘i, ‘oku ‘ikai ko e loto ‘o e pule ako he ‘oku nau ‘osi...na‘e ‘ikai ke nau sivi nautolu.

Sea ‘oku talamai ke ‘alu ‘o fakatotolo, na‘a ku talaatu na‘a ku vakai‘i ‘a e me‘a ni ‘i he ni‘ihi fa‘u polokalama koe‘uhí ke nau fai mai hano fakahinohino, kuo pau ke u kumi ‘a e me‘a ko ke u fakahoha‘a ‘aki ‘i he Fale ni ke ‘oua na‘a ku lohiaki‘i ‘a e Fale ni. Me‘a ia ‘oku fakaloloma Sea, hono talamai neongo ‘oku ‘ikai ko ha taha komipiuta au ia, ‘ikai ko ha taha *IT* au ko e me‘a na‘a ku ‘alu ai ‘o fekumi. Ko hoku fatongia ia ‘o e Fakafofonga Fale Alea.

‘Eiki Minisit Polisi: Sea ke u ki‘i tokoni mu‘a ki he Fakafofonga fakamolemole.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisit Polisi ko e h ‘a e me‘a ‘oku ke tokanga ki ai.

‘Eiki Minisit Polisi: Tapu mo e Feitu‘u na Sea. ‘Oku ou ki‘i t mui mai fakamolemole tapu pea mo e fakataha ‘Eiki ni, ‘oku ou ki‘i nofo ‘o fanongo ‘i he fel foaki, pea mo‘umo‘u fanongoa ai, fel ve‘i mo e me‘a ko eni ‘oku fai ai ‘a e feme‘a‘aki ko eni, ‘oku ‘ikai ke fu‘u loko mahino kiate au p ko e h ko ‘a e me‘a ‘oku fai ai ‘a e ta‘emahino, meimei p seti ‘e 99 feme‘a...‘i he fel foaki nau loto lelei ki he me‘a ko eni ‘oku hoko, ko e me‘a tatau p k taki p Sea ko e ki‘i fakahoko atu p ke mea‘i ‘e he Feitu‘u na, ‘oku ou ‘ohovale au ‘i he h mai ‘oku fai ‘a e me‘a ‘oku ‘ikai ke ...

S miu Vaipulu: Sai p toki me‘a p koe ‘Eiki Minisit ho taimi .

‘Eiki Sea: M l Minisit Polisi, me‘a mai koe faka‘osi mai Fakafofonga.

Tokanga ke tokangaekina tu‘unga fakatu‘ut maki ‘i ai ako

S miu Vaipulu: ‘Eiki Sea ko e me‘a ko ko ‘oku ‘ai mai ‘i he leti , ta‘emahino ia p ko hai p ‘oku ‘i ai ha‘ane f nau ‘oku ako he ko e taha ‘o e me‘a na‘a ku fekumi ki ai ‘Eiki Sea, f f ‘a e toenga ko ‘o e f nau mei lalo ke ‘alu hake ko ki he *form* 5, 6 mo e 7, ‘Eiki Sea ko e me‘a ko na‘a ku ma‘u ko e ‘apiako ‘e taha, feinga‘i ko ‘a e *form* 4 ki he 5, feinga hifo ki he 40 ke ma‘u ha taha, ‘ikai ke ma‘u, to e ‘alu hifo ‘oku ‘i he 30 ‘i he taimi ni ‘o ma‘u ‘a e ni‘ihi, ‘oku ‘i ai ‘a e

tu'unga fakatu'ut maki 'o e ako 'i he fonua ni, pea 'oku totonu ke fai hono tokangaekina Sea, 'oku 'ikai ke tonu ia ke tukunoa'i.

Ko ia 'oku ou kole au Sea pea 'oku ou h fanga p au 'i he fakatapu, ngali kovi kapau 'oku ...ke 'ai ha fa'ahinga founa ko e me'a ko ki he 'at 'a e Potung ue Ako ke ki ai 'oku 'i ai hono tu'utu'uni ke totongi kae kumi 'a e sivi, to e totongi mei f ? Kapau 'e kole 'i he 'aho ni ke nau faka'at ke si'i 'a e kakai 'o kumi ki ai, kae feinga'i ke fakalelei'i 'a e me'a ni 'Eiki Sea, ke ngata 'i he ta'u ni p ko e ta'u kuo 'osi, tau hoko atu ki ha me'a fo'ou 'oku sai ange mahalo 'e toki feinga'i 'e he Minisit Ako ko eni 'o e 'aho ni. M l 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia 'Eiki Minisit 'oku kau atu p mo e me'a ko na'e fai kole ki ai?

'Eiki Minisit Ako: 'ikai Sea, Sea k taki 'oku ou kole atu p 'e au 'a e ki'i miniti p 'e 4. Tapu mo e Sea mo e rfakataha'anga ni, kuo 'osi fakahoko atu 'e fai 'a e polokalama leti 'a e Potung ue 'o fel ve'i mo e me'a ko eni, 'i he hang ko eni p 'oku taimi fe'unga p 'ikai 'a 'etau liliu ko ki h , 'e fakamatala'i mai 'ap p ko 'apongipongi, 'e fai 'a e lave ki he maaka totonu, *raw mark*, 'e fai 'a e lave ki he *software*, 'e fai 'a e lave ki he *ECAP*, pea hang ko eni ko e ola 'o e sivi, pea hang na'e 'i ai 'a e hoha'a 'o peh ko e h 'a e 'uhinga 'oku ma'u ai 'a e fo'i 8, 'e fakam 'ala'ala mai ia 'i he leti 'i he'eku polokalama. Pea 'oku ou fakam l ki he Fakafofonga mei Vava'u Lahi 'a e tokanga ko ia ki he ako pea mo e ...mo 'etau ola hang ko e ola ko eni 'etau ngaahi sivi, 'e fakam 'ala'ala mai ia 'i he leti . M l 'aupito.

'Eiki Sea: Fakafofonga...

Fe'ao Vakata: Tapu p pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea. Sea ko 'eku ki'i fakahoha'a nounou p au, kole p ki he Minisit Ako na'a fakakau atu p mu'a 'i he ngaahi tali ko eni ki he polokalama.

Tokanga ki ha fa'ahinga me'afua ke fua'aki tu'unga ako

'Oku ou lave'i p Sea mahalo ko 'etau to e a'u foki ki ai Sea, k na'a ku lave'i p na'e me'a p foki 'a e Pal mia 'a e poupu ko *raw mark* p ko e maaka to'o fua, 'uhinga mahino p Sea 'oku o lalo 'a e ako. Pea na'e peh 'e hakeaki'i 'a e ako 'aki hano liliu ko ki he 'etau *raw mark*. Pea ko e fehu'i Sea, h 'a e tu'unga 'o e ako 'i he 'aho ko ia, ko e h 'a e ngaahi me'afua 'a e ng ue ko ia ki he to lalo 'a e ako. Pea ko e 'osi eni 'a e ta'u 'e taha hono ng ue 'aki ko eni ko eni 'a e maaka to'o fua, p ko e *raw mark*, h 'a e tu'unga 'o e ako 'i he taimi ni p kuo 'alu 'a e tu'unga ko 'oku a'u ki ai, pea mahalo ko e me'a faka'osi p Sea, p 'oku *contribute* p 'oku t naki p 'oku lukuluku nai 'a e *raw mark* ke hiki hake 'a e tu'unga 'o e ako 'i he fonua ni Sea.

Sea 'oku ou lave'i p 'e au mahalo 'oku 'osi kau p eni ia 'i he *corporate plan* 'a e Potungue Ako, p ko e ngaahi palani ko eni ko 'i he *educational sector* ko 'a e Potung ue, pea ko e ngaahi fehu'i p ia Sea p ko e h 'a e tu'unga lolotonga 'a e ako h 'a e ngaahi me'afua 'oku tala'aki, pea na'e h 'a e tu'unga ko ...ko e h 'a e tu'unga 'o e kamata ko 'o e 2015 'o a'u mai ki he 2016 mo a'u mai ki he 'aho ni.

Sea ko e tu'u ko 'i he taimi ni kuo tukuaki'i 'a e K silio ko kau Puleako, k 'oku ou tui p Sea 'oku 'ikai ke totonu ke tau fu'u a'u tautolu ki he tafa'aki koia, k 'oku ou tui p ko e ngaahi fehu'i

mahu'inga p eni ke tau sio ke ho'ata mai ai 'a e ngaahi ng ue te tau ala fai pea tetau ng ue ki ai Sea fakataha hang ko e me'a ko eni 'a e Minisit Ako ke tau ng ue fakataha ki ai ke h keaki 'a e ako 'i he fonua ni, he ko hono mo'oni Sea 'oku tau ongo'i lahi 'a e to lalo ko eni ko he sivi pea mo e ngaahi feta'emahino 'aki he sivi tokua. Ongoi ko 'e he motu'a ni kapau 'oku lava 'a e fatongia 'o e kau faiako, na'a 'oku fu'u mamafa nai 'a e pepa sivi, 'uluaki, ua fehu'i 'e taha 'Eiki Sea, na'a 'oku ako'i 'a e kau faiako ia 'e he kau faiako 'a e f nau he silapa ko kae sivi ia ha silapa kehe, p 'oku fu'u sai p faiako ia 'a e ngaahi leseni ko kuo to 'olunga kae 'ikai ke fu'u f f faiako 'a e ngaahi leseni ko 'oku to lalo.

Sea ko e ngaahi fehu'i eni ia Sea 'oku 'ikai ke 'uhinga 'a e motu'a ni ke tau fet kuaki ai Sea ka tau talanoa p mu'a Sea mo feng ue 'aki pea mo e Potung ue mo tautolu kotoa ko e h 'a e ngaahi founa te tau lava ke fakalelei'i hakeaki'i 'a e ako he Fonua ni. Mahino p mei he ngaahi feme'a'aki 'oku 'i ai 'a e palopalema 'o e ako Sea, pea 'oku tau faka'amu p ke tokoni 'a e ngaahi ng ue 'oku tau fai Sea. M l Sea.

'Eiki Sea: M l 'aupito, faka'osi mai Fakafongia Ha'apai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea. Tapu pea mo e 'Eiki Pal mia , Tokoni Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Kapineti, tapu mavahe atu ki he Hou'eiki N pele. Sea 'oku ou fakam l atu koe'uhí ko e faingam lie kuo 'omi ma'a e motu'a ni, fokouta p hoku fokoutua'anga ongo na 'a e ngaahi hoha'a 'a e kau matiketika, pea mo ha'a vavanga, pea 'oku 'i ai 'a e ki'i fakavaha mapa ke h atu ai 'a e monomono 'a e musie.

Sea ko 'etau hoha'a ko eni fekau'aki pea mo e palopalema 'oku hoko 'i he ako. Ko e ... 'oku ou manatu ai ki he talanoa fekau'aki 'a e kau folau tahi mei motu, 'i he taimi ko 'oku nau fononga mai ai he folau tahi pea 'oku fakatu'ut maki ange Sea 'a e mata ko ko 'oku 'ikai ke 'asi p e'a 'i he fukahi tahi hang 'oku ui ko ko e hakau k ko e maka ko ko 'oku m ngalongalo, ko e mata ia 'oku fakatu'ut maki. Pea 'oku ou onгона 'a e ngaahi feme'a'aki fekau'aki pea mo e palopalemá, hoha'a ki he sivi, ko hai 'oku hala, ko hai 'oku 'i ai hoko ai 'a e palopalema ...

<005>

Taimi: 1420-1430

Veivosa Taka : ... ka 'oku ou 'omai e fakakaukau, Hou'eiki. Ko e me'a p eni ia 'i 'olungá 'oku tau lava 'o sio ki ai he kongá 'aisí, 'ene t t mai he fukahi tahi. 'Oku 'ikai ke tau mea'i, ke mea'i 'e he kakaí, mo e Fale 'eiki ni, ko e h e loloto, pea mo e, h fanga he fakatapu, pea mo e maaukupu 'o e fu'u kongá 'aisí 'oku t t mai 'i lalo, 'i kilisitahi.

Ko e me'a leva 'oku fai ki ai 'a e tokangá, 'Eiki Sea, ko 'etau fakakaukau. Ko hai 'oku palopalema? Ko e Minisit Ako? Fehu'i 'uluaki. Ko e f nau ako? Ua. Tolu, ko e kau faiako? Pea 'oku tu'u faka'ilonga fehu'i ai 'a e palopalema 'oku tau lolotonga talanoa 'i ai 'i he efiafi ko eni. 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'eku manatu 'aku ki he lea Tonga, 'i he folau tahi p . Ko e ngaahi vaka 'oku nau 'o fai 'enau toutai, pea ko e lea leva ko 'oku nau atu 'o fai 'enau toutai, pea 'ikai ke olá, pea peh leva 'e he tangatá. Tonuhia p e kaloa'á ia. 'Ikai ko e vaká ia. He ko e 'uhingá, ko e vaká 'oku ne 'ave holo kinautolu. Pea 'oku tonuhia p 'a e iká ia, ka ko e hala ko 'a e feitu'u ko ke 'alu atu aí. 'Oku 'i ai mo e to e lea Tonga 'e taha, Sea. Kapau te te 'alu ke te fakainu

ha'ate monumanu, h fanga he fakatapú, pea fonu mo e fu'u topú. Pea te taki atu ki ai ke inu, pea kapau 'oku 'ikai ke fie inu ia, 'ikai ke te lava kita 'o fakainu. Ko e fakakaukau ia 'oku 'omi kiate kitautolu he efiafi ni, he'eku fanongo he ngaahi feme'a'aki 'o peh . 'I ai e me'a ia na'e tonu ke monomono 'i mu'a, pea tau toki 'unu ki he *raw marks*. Ko e fehu'í. Ko e h e me'a na'e 'ikai ke ke me'a mai ai 'aneafi, he na'a ke heka p koe he sea ko e kau Minisit , ke fai e monomono ai. Ko e taimi ko 'oku mou toki me'a mai ai ko ke ke hoko ko e Fakafofonga e Kakaí, pea ke toki me'a mai, ko e feh laakí ia. Ko e me'a hono uá, 'Eiki Sea.

Fe'ao Vakati : Sea, fakatonutonu.

'Eiki Sea : Fakatonutonu.

Fe'ao Vakati : Sea, ko e fakahoha'a ia na'e fai, na'e 'osi fai ia 'e he kau ng ue ko 'i he Potung ue Ako, mo e kau ng ue m l l mei he Potung ue Ako, k toa e ' me'a ia ko eni, na'e 'osi fai ia. Kei ma'u p e ngaahi l kooti ia 'o a'u mai ki he 'aho ni, 'Eiki Sea. Ko e toki 'omai p eni ia ke fakakakato atu e ng ue ko iá, Sea, mo fakamanatu atu e me'a ko iá, ka na'e 'osi tu'utu'uni pe 'e he 'Eiki Pal mia ia, te tau *raw* maaka tautolu. M l Sea.

Fe'ao Vakati : Ko e fakatonutonu, Sea.

'Eiki Sea : Me'a mai, Fakafofonga.

Veivosa Taka : M l 'Eiki Sea. Ko e hoha'á ia, Sea, 'oku ou 'omi he 'aho ni. Na'a ku fanongo 'i he l tio he lea 'a e fa' . Ko 'ene ki'i ta'ahine 'oku ako 'i *Tonga High*. Na'a ne peh . tangi mai 'eku ki'i ta'ahine. Ko e me'a kotoa ko na'e 'omai he sivi, na'e 'ikai 'omi ia 'e he faiako kia kimautolu. Ko e ngaahi tu'unga eni, Sea. Kapau ko au ko e faiako. Pea 'oku 'ikai ke u fiem lie au ki he tu'utu'uni ko 'oku 'omaí, he 'ikai te u ako'i 'eau ha me'a totonu ki he f nau, kae lava ke *win* 'eku fakakaukau he ngaahi me'a ko 'oku fakahokó. Pea ko e faka'osí, Sea, 'eku fakam 'opo'opó. 'Oku ou kole atu, Hou'eiki, tau tuku mu'a e poini ko eni ke tau toki t langa'i he *vote of no confidence*. Na'a 'osi 'etau poini, pea 'ikai ha me'a ia ke tau to e talanoa'i. Pea kapau ko e 'omi p ia ke *warm up*, ke 'i ai ha ngaahi teuteu ki he teuteu hoko e sipoti, pea tau toki 'unu atu ki ai 'amui.

Lord Nuku : Sea, ko e fakatonutonu.

'Eiki Sea : Ko e fakatonutonu.

Veivosa Taka : Ko e h e me'a 'oku hala?

Lord Nuku : Ko e fakatonutonu atú. 'Oku 'ikai ha kaunga ia 'a e me'a fekau'aki mo e kakai e fonuá pea mo e fakah loto 'a e Fale Aleá. Ko e me'a na'e 'oatú, ko e me'a ia 'oku hoha'a ki ai e fonuá. 'Ikai ke 'i ai ha kaunga ia ki he me'a na'e 'uhinga ki aí, Sea. Ko e fakatonutonú p ia.

'Eiki Sea : Mo'oni p ia.

Veivosa Taka : Sea, me'i p 'e he Feitu'u na, Sea, 'a e ngaahi fakatonutonú, fakahaleleu e.

‘Asinga ai ‘ete fo’ou mai ki he Fale ni, Sea, mo e toutou fakatonutonu, pea kuo hehei ‘ete fakakaukau.

Sea, ko e faka’osi atu ‘eku fakahoha’á. ‘Oku ou kole. ‘Ikai ko e fakatonutonu foki, ‘oku to e hoko atu.

‘Eiki Sea : Me’a mai.

Veivosa Taka : Ke mea’i ‘i he Fale ni, kae ‘uma’ e kakai e fonuá, na’e me’a ki ai e Minisit Akó. Ka lelei p hoku lotó, pea ‘oku ifo e me’a kotoa. ‘Oku ou kole fakamolemole atu, Sea, kae ‘uma’ e kau ha’a vavanga, kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi fakahoha’a ‘oku ‘ikai ke fe’unga mo ho’omou ngaahi fakakaukau, fakamolemole atu. Ko e ‘oatu p eni mei he le’o ‘o e musie M l Sea e ma’u faingam lie. ‘Ofa atu.

Tu’utu’uni Sea toloi alea he kaveinga fekau’aki mo e sipoti

‘Eiki Sea : M l . ‘Eiki Minisit Ako, toki fakahoko mai e me’a ko iá. Kae kole atu ki he Minisit Ako ke manatu’i p mu’a ‘a e ki’i totongi ko ena ne me’a. Kole atu, Kalake, ke lau mai p mu’a ‘a e ngaahi Fakamatala Fakata’u ko eni, pea ‘osi p ia, pea ‘oku kole p ke tukuhifo ki he K miti Kakató, koe’uhí ke nau ng ue ki ai. Pea ko e ki’i kole ‘e tahá, ke ki’i toloi p mu’a ‘a e 5.1, feme’a’aki pea mo e ngaahi kaveinga fekau’aki pea mo e sipoti. He ‘oku ‘i ai e tohi na’e ‘omai, ka ‘oku kole p ke liliu faka-Tonga ke toki ‘omai p ia ke lau’i p pea tukuhifo ke kau ia he feme’a’akí, mahalo pe ko ‘apongipongi, kae kole atu p mu’a ki he Kalaké ke lau mai p ‘a e ngaahi Fakamatala Fakata’u ko eni ‘e 4, pea kole p ke ‘osi pe mu’a pea tukuhifo ki he K miti Kakató.

Lord Nuku : Sea, ko e ‘ai p mu’a ke kole atu p . Ko ‘eku ki’i kole atu p ‘aku ia ki he me’a ko eni na’e me’a ki ai e ‘Eiki Minisit Ako, fekau’aki mo e polokalama ko eni ke tukumai mei he’ene Potung ue. Ko ‘eku lave’í, Sea, ko kinautolu p ia na’a nau fa’u ko e ‘ polokalama ko ení, te nau to e ‘omai p ‘a e fakama’ala’ala tatau. Ko ‘eku kole atú, Sea, koe’uhí he na’e tu’utu’uni ‘e he Fale ni, ke ha’u ‘a e Potung ue Akó, ‘o fai ‘a e fakataha pea mo e kau mataotao he akó, pea na’e ola e fakataha ko iá, Sea, na’e ‘ikai ke fai ha felotoi. ‘Oku ou kole atú. F f kapau ‘e to e tu’utu’uni p e Falé, ke fai e fakataha ko iá. He na’e fai e kole ki he ‘Eiki Minisit Akó, pea na’e ‘ikai ke ne tali. Koe’uhí ko ‘eku lave’i ko eni ‘e he motu’a ni, ‘Eiki Sea, ko e ‘osi eni e houa pongipongi e ‘aho ni, mo ‘etau feme’a’aki ‘i he ‘siu ko eni, ‘Eiki Sea, pea ‘osi ange ko iá, pea ‘ikai ke ‘i ai ha ng ue ia ‘oku fai ki ai, Sea. Ko hono tukumai p ‘e he Potung ue Ako ‘a e me’a ko ‘oku nau tui ki aí, pea ‘osi. Ko ‘eku kole atú, ‘Eiki Sea, pe ‘e lava ke tu’utu’uni ‘e he Fale ni ke to e ‘omai ha kakai mataotao he akó na’e ‘ikai ke nau tui he ‘aho ko ia.

‘Eiki Pal mia : Sea, k taki p .

‘Eiki Sea : Me’a mai.

‘Eiki Pal mia : ‘Oku ou hoha’a he me’a mai ko ení, pe kohai ko e kau mataotao he akó, he na’e ‘osi tu’uaki ‘a e toutou *workshop*, fakaafe’i k toa ‘a Tonga ni k toa ki ai. Tu’o 6. Ka ko ‘eku fehu’i. Ko hai ko ‘a e kau mataotao he akó ‘oku tokanga ki ai? Me’a mai ‘o talamai pe ko hai ‘a e kau mataotao?

Lord Nuku : ‘Eiki Sea, ko e fakataha ko eni ko na’e tu’utu’uni ‘e he Fale Aleá, ke fai ko he *Hall Epworth*, na’e ‘i ai e kakai mamahi’i e akó. Ko e aofangatukú, na’e me’a mai ‘a e ‘Eiki Pal mia, pe ko e ‘Eiki Minisit ko ‘o e ‘aho ko iá. Te tau *raw marks* kitautolu. Ka ko e kolé, na’e kolé ke ki’i tolotoloi ke ‘oua e a’u ki he tu’unga ko ‘oku ‘i ai he ‘aho ni. Ka na’e aofangatuku ‘ene tu’utu’uni. Ko e me’a ia ‘oku to e kole atú, kapu ‘e to e tu’utu’uni e Falé. Ko e fakataha ko na’e tu’utu’uni ‘e he Falé, na’e tu’o taha p . Pea ‘oku kole atú, kapau ‘oku ne hanga ‘o fakata’e’aonga’i e kakai na’a nau me’a ai he ‘aho ko iá, ko e kakai ia, kakai mamahi’i ako. Kole atú, kapau ‘e toe tu’utu’uni e Falé, ke toe fai e fo’i fakataha ko iá, he na’e tu’utu’uni aofangatuku e ‘Eiki Minisit , ki he hala fononga ko ke tau fou aí. Ko e ‘aho ni, kuo ‘i ai hono ola, ‘oku ‘ikai ke fu’u fakafiem lie. Tuku ke to e mai e kakaí, he ‘oku sai ange e fo’i ‘ulu ‘e 3, ‘i he fakakaukau ‘a e 1.

‘Eiki Sea : Ko e me’a p ‘oku fai ‘a e tokanga ki aí, ‘Eiki N pele. Kuo lele e vaká ia. ‘Oku ou tui ka to e fai ha. ‘Oku ou tui pe ko e h hano to e ola ka tau toe fakalelei’i, mo toe fai ha fakataha. Kuo ‘osi fai foki e fakataha, pea ko e tu’u ko he taimi ni, ko e me’a p ‘oku hokó, ko e fakama’uma’u ki he Potung ué, ki he’etau f nau akó. He ko e me’a kotoa p ‘oku tonu ke kamata mei mu’a. He’ikai ke kamata vaeua, pea tau to e vaeua, tau toe kamata vaeua. ‘Oku tonu p ke fakakaukau’i fakalelei ‘a e ngaahi me’a ko ení, he koe’uhí ko e kaha’u eni ‘o e hakotupu ‘o e fonuá. ‘Oku ‘ikai ke tau tu’uma’u ‘i ha me’a pau. Ko e me’a ia na’e tonu ke fai mai ia ‘e he Potung ue Ako ia ki mu’a ia he 14, mo e me’a ko ia, ‘o faai mai. He ko e me’a ‘e taha p ‘oku fai ‘a e tokanga ki ai. Ka ‘oku fai ‘e he Pule’anga ha me’a, pea hokohoko atu ‘e he Pule’anga. Ke mou manatu ma’up ko ia ‘oku ha’u ki he Pule’angá, ko e Pule’anga Tonga. To’o ke mama’o, ko e Pule’anga ‘o hai, mo hai, mo hai. Ko e hoko atu ‘a e ng ue, ko e ng ue ‘a e Pule’anga ...

<006>

Taimi: 1430-1440

‘Eiki Sea: ... ma’a e fonuá. Ko e me’a ia ke mo manatu ki ai. Ka ko e tu’u he taimi ni, kuo fakavaeua, te tau to e alea’i p me’a tatau p ? Mahalo ‘oku sai ke tuku ki he ‘Eiki Minisit Akó, he ko honau fatongia ia, ko ‘ene *portfolio* ia, pea ‘oku tau faka’amu pe ke ha’u ha me’a fo’ou. Ko e me’a fo’ou p na’e kolé, ‘a na’e kole mei ‘Eiki N pele mei Vava’ú, ‘a e me’a ko eni ko e ... ko e to e atú ‘e h ? Mahalo ko e me’a fo’ou kapau te nau ta’etotongi e atu ‘o ‘ai ‘enau pepa

Lord Nuku: ...(kovi e ongo)... ko e ‘uhinga e me’a na’a ku kole ko ke faka’osi atú ‘Eiki Sea, na’e me’a mai e ‘Eiki Minisit ‘oku ai e fo’i m hina ‘e 1 ‘e tuku ai ke vakai’i e f nau ko kuo fakam l l ‘i mei he akó. Kuo ‘osi fuoloa e kamata ia e akó. Ko e ‘uhinga ia ko ‘oku tonu ke fai ha ki’i ng ue ‘oku to e ki’i fakavavevave angé. Na’a ne tali mai ‘o fokotu’u mai ...

‘Eiki Sea: Ka ko e ‘uhingá mahalo ‘e tali p ke toki *Form 7* mahalo ... ‘oku kamata ko e ‘univ sití ‘a f ? *Form 7*?

‘Eiki Minisit Ako: ‘To ‘e Sea, k taki p . Ko ‘eku ‘uhinga ‘aku m hina ‘e tahá ia ko e fa’ahinga ko na’a ke peh ko ko e ...?

Lord Nuku: Ko ia, fa'ahinga ko 'oku tuku ki tu'á. Pea na'a ku 'eke atú p ko e toko fiha, pea na'a ke me'a mai 'oku te'eki ke ke ma'u koe ki ai. Kae tuku atu ha fo'i m hina 'e 1 ke 'uhí ke vakai ki ai.

'Eiki Minisit Ako: Ke mau fakam 'opo'opo lelei ai.

Lord Nuku: Ko ia. 'Osi e m hina 'e 1 ko iá ia 'oku 'ikai ke to e 'aonga leva ia ke foki ki he akó. Ko e 'uhinga ia 'oku fai ki ai e hoha'á. He ko e toloí, 'oku toloí, ka 'oku ai e taimi e kau faiakó.

'Eiki Minisit Ako: Pea h ki ha 'apiako 'e taha.

'Eiki Sea: Tuku mu'a 'Eiki Minisit Ako ke toki fai mai ho'omou polokalamá ke tali mai e ngaahi fehu'i ko iá.. Kae kole atu mu'a ke hoko atu 'etau 'asenitá. Kalake, lau mai e ngaahi ...

Lord Nuku: Sea, ki'i kole atu p 'Eiki Sea, kuo u lave'i p 'e au ia, ke ke laum lie lelei p , ko e Fakamatala Fakata'u ko ení ko e ng ue k toa ko iá kuo 'osi ia hono fai Sea. Ko e me'a ko 'oku fai ki ai e hoha'á, na'e ai e hoha'a 'a e motu'a ni ki he tu'unga fakalao 'o e mafai 'o e Fakamaau'angá pea mo e Konisit toné. Ke 'uhí ke 'oatu, he koe'uhí ko e Kupu 66, 65, 23 'o e Konisit toné 'oku refer ki ai e Lao Fale Aleá. Pea ko e 'uhinga leva ko iá 'oku kei tu'u p ngaahi Kupu'i Konisit tone ko iá, ka 'oku 'ikai ke ng ue 'i Fale Alea ni. Ko e 'uhingá ia ko na'e 'oatu ai 'a e kole, he koe'uhí ko e 'u me'a ia 'oku tonu ke fakam 'opo'opo. 'I he anga ko iá, koe'uhí ko e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'angá, fehangahangai ia mo e Konisit tone mo e Lao e Fale Aleá pea na'e 'uhinga peh 'eku kole atú 'Eiki Sea. Kuo u lave'i p 'e au ia e 'Asenitá, ko e fo'i me'a ia 'e 2, ko e mafai e Feitu'u na 'i he Konisit tone pea mo e fale'i 'oku fai 'i he Fakamaau'angá 'oku ne hanga 'e ia kiate au 'o ne lakasi 'e ia 'a e tu'utu'uni ko 'a e Konisit tone 'a 'oku h ko 'i he Konisit tone. Pea na'u 'uhinga p au 'Eiki Sea, ke 'uhí ke fakapapau'i, kapau ko e lao pulé 'etau Konisit tone, pea tau 'ai e Konisit tone. Pea kapau ko hono 'uhingá

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Lao? Me'a mai ki he me'a ko eni 'oku fai ai e me'a ko ení kae 'oua 'e kalokalo e 'ulú.

'Eiki Minisit Lao: ...(kovi e ongo)... Ko e 63, ko e *qualification* ia e kau N pelé, 64, ko e T pile ia e Kakaí, 65 ko e ... 'oku 'ikai ke ... akó ... ko e kakai eni ia 'oku fili mai ki hení. Kuo u kole atu p . 'oua te tau fa'a lave ki he laó, 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i lelei. He 'oku hang 'oku ongo koví. Ko e fu'u fonua ni 'oku ...

'Eiki Sea: Ko e me'a ia 'oku kole atu ai ke ke me'a mai ke fakama'ala'ala mai e ngaahi me'a ko iá.

'Eiki Minisit Lao: Ko e fu'u lao eni ia fekau'aki mo e *qualification* 'a e kau N pele, ko e Kakaí, 'oku 'ikai ke ai ha me'a ia ke ... ko e toki ...ko 'eku fie tokoni pe ke fakapapau'i e 'u kupu 'o e lao pea toki talamai ...

'Eiki Sea: 'E sai p ke toki fakamahino atu 'Eiki N pele ki he 'Eiki Minisit .

Lord Nuku: Ko e 'uhingá 'Eiki Sea, ko e 65, ko ha taha kuo ai ha tu'utu'uni Fakamaau'anga ki ai ha mo'ua. 'Oku tu'utu'uni he 'ikai 'at ke h ki Fale Alea. Ka 'oku ou 'uhinga peh , ko e f leva e me'a ko te tau muimui ki aí. Ko e 23, ko e fakamolemole ko ha taha peh , 'oku fai ia pea mei he Tu'í. Ko e talanoa eni 'a e Konisit tone. Mole ke mama'o ... na'e me'a mai e 'Eiki Minisit Laó ia he 23.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisit Lao.

'Eiki Minisit Lao: Ko e 63, ko e *qualification* ia e kau N pelé, ko e Konisit tone eni ...

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ko 'eku fakatonutonu atu ki ai ko e 65. Ko e 66, 65, 23. Pea 'oku refer mei ai ki he tu'utu'uni ko lao e Fale Aleá ki he Kupu'i Konisit tone 'e 3 ko ení.

'Eiki Minisit Lao: 65 ko e ...(kovi e ongo)... Ko e ngaahi Kupu peh ni ia e Konisit tone 'oku 'ikai ke u 'ilo'i p ko e, ko e anga p eni ia ka u fakamahino'i atu. Ko e 63, Kau N pelé ia, ko e 64, ko e me'a ia ki he kakai filí, 65, ko e kau *Representatives*, kakai ia ko 'oku filí, ka ko e ngaahi kupu ia, 'oku 'ikai ha'ane ... pea 'oku 'ikai ke 'ilo'i pe 'oku 'i ai ha ... ka ko e kupu faka-Konisit tone ia

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga Fika 4.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea m l ho'o laum lie ki he ta'u fo'ou ko eni. Fakatapu atu ki he 'Eiki Pal mia 'o Tonga pea peh ki he Hou'eiki Minisit , Hou'eiki N pele pea peh ki he kau Fakafofongá. Sea ko 'eku fie tokoni p ki he fehu'i ko ení, kapau 'oku tonu 'a e mahino ki he motu'a ni, ko e fehu'í ki ha taha 'oku mo'ua 'i he Fakamaau'angá 'oku tapu ke h ki he Fale Alea 'o Tongá. Ko 'eku fie tokoni atu 'Eiki Sea, he kau e motu'a ni, na'e faka'ilo eni 'i he Kupu tatau, pea ko e fakahinohino ko 'a e Fakamaau'anga Tangí, kapau ko e taha 'oku mo'ua 'i he Fakamaau'angá 'i he 'aho l sisita ne fai ai 'a e fili Fale Aleá, ka na'e 'ikai ke totongi 'a e mo'ua ko iá ko e taimi ia 'oku *disqualify* ai Sea. Pea ko e mafai ko iá 'oku 'i he 'Ateni Senialé. Ka toki mo'ua ia 'amui kuo 'osi h ia ki Fale Alea 'oku 'ikai ke to e kau e mo'ua ia ko iá. 'Oku 'uhinga e Kupú ia ki he 'aho ko na'e fai ai e l sítá. 'A ia ka 'oku ai ha mo'ua ia 'i he taimi ni pea hoko atu ia ki he fili hokó, kuo pau ke totongi 'a e mo'ua ia ko iá he 'aho l sítá. Ko e fakahinohino ia 'a e Fakamaau'anga Tangí, 'Eiki Sea, pea 'oku taupotu, pea 'oku ou kole atu p ki he Hou'eikí, 'oku 'at p ki he loea ko ia 'a e Fale Aleá ke 'omai 'a e tatau 'o e Tu'utu'uni ko iá ke tokoni atu 'Eiki Sea. Ko 'eku ki'i tokoní atu p ia 'Eiki Sea, m l 'aupito.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele.

Lord Nuku: Na'e 'ikai ke u hanga, 'oku 'ikai ke u hanga 'e au ia 'o 'omai 'a e hopo ko eni ko 'a e Fakafofongá, ko e me'a ko eni ko 'oku 'omai ko ki hení, ko e mafai 'oku 'i he Feitu'u na, 'oku ai 'a e Pule 'Uluaki, Pule Ua, Pule Tolu. Ko e Pule Ua eni e fonuá, 'a e Fale Aleá, 'a 'oku

fa'u mei ai e laó. Ko e Pule Tolú ko e Fakamaau'angá ke nau hanga 'o faka'uhinga'i, pea ko e 'uhinga ia ko 'a 'oku ou 'oatu ko ení ko e mafai 'o e Feitu'u na ke ng ue'aki 'a e Konisit tone 'o fakatatau ki he me'a ko 'oku tohi'í. Ka 'i ai ha taha 'oku mo'ua 'e toki fakamolemole'i 'e he Tu'í pea ngofua. Pea kapau leva 'oku ai ha taha 'i he Kupu 65 'oku ai ha tu'utu'uni Fakamaau'anga ki ai, hano mo'ua, pea 'oku ai leva 'a e mafai ai 'i he Feitu'u na, ko e mafai ia 'oku ou tokanga ko ki aí, 'i he feng ue'aki 'a e mafai 'o e Pule uá pea mo e tu'utu'uni 'a e Pule Tolú, ka 'oku tohi'i 'i he Konisit tone. Ko e me'a ko 'oku ou fehu'i ki aí, ke fai mu'a ha fekumi p ko e f 'a e mafai ko 'oku tonu ke ng ue'akí? He 'oku ou lave'i p 'e au ia 'a e hopo ko , na'e tu'utu'uni he Fakamaau'angá, halaia he kamatá, pea Fakamaau Tangi pea hanga 'e he Fakamaau Tangí 'o fakafoki mai ia. Ko e Feitu'u na, 'a ia ko 'oku ou 'uhinga atu au ko ki aí. Ko e tu'utu'uni 'a e Fakamaau . Fakamaau na'a nau hanga 'o fakahalai'a'i, fakatonuhia'i, ka ko e tu'utu'uni ko 'a e Pule uá, ki he kanititeití ko e me'a ia ko na'a ku 'uhinga ai 'eku fakafehu'i atú, ke fai mu'a ha fekumi ke tau 'alu ki ha fo'i me'a p taha. Pea kapau leva 'oku totonu ke fakatonutonu e Konisit tone pe ko e laó. Pea fai mu'a, p ko e to e fakah ha lao fo'ou. 'Oku 'ikai ke u hanga 'e au 'o tukuaki'i ka ko e 'uhí ...

<003>

Taimi: 1440-1450

Lord Nuku: ...Ko 'eku fehu'i atu 'a e mafai 'o e Feitu'u na, he 'oku 'i ai 'a e mafai 'o e Feitu'u na ke ke tuku ki tu'a fakatupu fili

Veivosa Taka: Sea ki'i tokoni atu p

Lord Nuku: 'Ikai ke u tali 'e au 'a e tokoni Sea!

'Eiki Sea: Me'a mai

Lord Nuku: He ko e 'uhinga, he 'oku 'i ai 'a e ngaahi mafai he Feitu'u na, ke fai ha fili fo'ou tuku ki tu'a ha M mipa ko e mafai ia 'a ko 'oku ou 'uhinga ki ai Sea ke fai hano vakai'i. Ko e me'a ia hono ua, mo e me'a hono tolu ki he sipoti, 'oku mahu'inga ange 'a e ngaahi 'elem niti ko eni he ngaahi fakamatala fakata'u ko kuo 'osi fai 'a e ng ue pea 'osi fakamole mo hono silini, k 'oku tohi he Konisit tone pau ke l pooti mai ki Fale Alea 'a e ng ue kuo 'osi hono fai.

Pea ko e me'a 'e taha 'Eiki Sea

Veivosa Taka: Ki'i fakatonutonu 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatonutonu

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, Hou'eiki e Fale, Sea ko e fakatonutonu ko e me'a 'a e Hou'eiki N pele fekau'aki pea mo e mafai 'o e Feitu'u na, k ko e ma'u 'a e motu'a ni, na'e 'ave mei he Fale ni ki he Fakamaau'anga, k 'oku hang 'oku ne 'ai ke fepakipaki, ko 'eku fakatonutonu ia Sea na'e 'ave mei heni na'e mahino mai 'a e me'a na'e hoko ki he Fika 4, me'a mai 'a e Feitu'u

na ko e me'a ko eni ke fai leva ke fakahoko 'a e me'a ko ki he Fakamaau'anga, pea ko u tui Sea ko e founa ia 'ikai ke 'i ai ha me'a ko e fehopo'aki holo 'a e ngaahi mafai, m l Sea.

Lord Nuku: 'Eiki Sea k ko e fehu'i ia ko 'oku ou tuku atu ki he Feitu'u na ke fai mu'a ha fekumi pea ...ki he fo'i mafai ko 'oku 'i he Feitu'u na, koe'uh pea toki fakafoki mai ki he Fale ni, he ko 'oku me'a mai he 'Eiki Minisit Lao ia he kupu hono tolu ngaahi *quality* p mo e ngaahi lelei 'oku tonu ke ma'u he tangata fili, lave'i p he motu'a ni, ko e me'a fakamuimui 'a eni na'a ku tokanga ki ai Sea, 'a 'oku tokanga ki ai 'a e fonua he 'aho ni, ko e ako, ko e lao, mo e sipoti.

'Eiki Sea: Kole mu'a ki he me'a ki he sipoti ke tuku atu ki 'apongipongi koe'uh ke 'omai 'a e tohi ko ke fakataha'i pea toki, he 'e alea'i ia he K miti Kakato.

Lord Nuku: M l Sea, ka ko hono fakamuimui Sea 'oku 'uhinga 'a e v lau ko eni, he 'oku 'i ai 'a e lao ke ne hanga 'o fakahinohino 'etau founa ng ue mo fakalele 'o e Pule'anga, k 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ko e tuku e laó kae fai 'etau fakakaukau ko e 'uhinga ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a Sea.

'Eiki Sea: M l

Lord Nuku: Hoko he sipoti, hoko he ako, 'a e maumau'i ko 'a e lao, pea 'oku to e hoko mai eni ki he Fale Alea pea 'oku 'uhinga leva ki ai koe'uh , he kapau he 'ikai ke tau ng ue'aki 'a e lao, kuo tau h kitautolu ia mei he fa'unga Pule'anga ko ko 'oku tau malu ai Sea.

'Eiki Sea: M l , kole p ki he Fakafofonga Ha'apai toki 'omai koe 'a e miniti ko na'a ke peh na'a ku loto ki ai pea mo e tohi mo e ...k 'ikai te ke lavea lahi. Kalake neongo ko e ngaahi l pooti ko eni na'e 'omai ki he Fale k ko e me'a p ia 'oku tonu ke fai, lau mai 'a e ngaahi fakamatala fakata'u ko eni

Fakamatala Fakata'u Potung ue T naki Tukahau & Tute Ta'u fakapa'anga 2015/2016

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea, 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki M mipa Kakato e Fale, kae 'at ke lau atu 'a e ngaahi fakamatala fakata'u 'oku fakah mai 'aho 5 'Okatopa 2016.

Lord Tu'ivakan

'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga

Nuku'alofa

'Eiki Sea

Fekau'aki Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue T naki Tukahau mo e Tute he Ta'u fakapa'anga 2015/2016

'Oku ou faka'apa'apa ke fakah fakataha atu mo e tohi ni 'a e tatau 'e 30 'o e fakamatala fakata'u fakapa'anga 'a e Potung ue T naki Tukahau mo e Tute ki he ta'u 2015/2016 ke fai ki ai ha feme'a'aki 'a e Hou'eiki 'i he Fale Alea 'o Tonga

Faka'apa'apa atu

Fakamo'oni ki ai Tevita Lavemaau
'Eiki Minisit ki he T naki Pa'anga Tukahau mo e Tute.

P loti'i tali Fakamatala Fakata'u Potungaue T naki Pa'anga Tukahau & Tute 2015/'16

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali l pooti ko eni hono fakah mai k taki 'o hiki ho nima

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai

M teni Tapueluelu: Sea ko e ki'i kole mu'a p 'e leva 'o tukuhifo eni ki he K miti Kakato

'Eiki Sea: 'Io ke tukuhifo ki ai

Kalake T pile: Veivosa Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, Sefo Fe'aomoeata Vakata, 'Eiki Miniist Ako & Ako Ng ue, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai mo e Tute, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Nuku, mo e 'Eiki Tokoni Pal mia, Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 19.

'Eiki Sea: M l ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai hoko atu ki he l pooti hono hoko, tali p ia tukuhifo ki lalo.

Kalake T pile: ...(kovi e ongo) mei he 'Ofisi 'o e Pal mia
'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga
'Ofisi Fale Alea

'Eiki Sea 'oku ou faka'apa'apa mo fakah atu 'a e Fakamatala Fakata'u mei he 'Ofisi 'o e Pal mia ki he ta'u 2015

Faka'apa'apa atu
Fakamo'oni ki ai
Samuela 'Akilisi P hiva
'Eiki Pal mia

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali fakah mai 'a e l pooti ko eni k taki 'o hiki ho nima

Kalake T pile: Veivosa Taka, M teni Tapueluelu, 'Akosita Havili Lavulavu, Sefo Fe'aomoeata Vakata, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Miniist Ako & Ako Ng ue, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai mo e Tute, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'ilakepa 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 19.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai k taki ‘o hiki ho nima

Kalake T pile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a ‘Eiki N pele Nuku, ‘ikai ke loto ki ai ‘a e toko taha.

‘Eiki Sea: Hoko atu ki he l pooti Potung ue Polisi.

Lord Nuku: ...(kovi e ongo)...

‘Eiki Sea: Ko e ‘osi p hono lau mou tali pea tuku hifo ki he K miti Kakato.

Fakamatala Fakata’u Potung ue Polisi ki he 2013

Kalake T pile: ‘Eiki Sea Fale Alea ‘o Tonga, Fale Alea ‘o Tonga, fakatau ki he kupu 51(5) Konisit tone ‘o Tonga ‘oku ou fakahoko atu ‘a e fakamatala ‘o fekau’aki mo e ngaahi ng ue ‘a e Potung ue Polisi Tonga ki he ta’u 2013.

Ne fakanofu au ko e Minisit he ‘aho 30 ‘o T sema 2014, k ‘oku ou fakah atu ‘a e L pooti Fakata’u ko eni ‘i he malumalu ‘o e ‘Eiki Minisit na’a ne fakahoko fatongia ma’a e Potung ue Polisi he vaha’a ta’u ‘oku l pooti.

Fakamo’oni ki ai

Hon. Toket P hiva Tu’i’onetoa

Ko e Minisit ‘o e Polisi & Pil sone mo e Ng ue T mate Afi.

P loti’i ‘o tali Lipooti Fakata’u Potung ue Polisi 2013

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono fakah mai ‘a e l pooti mei he Potung ue Polisi k taki ‘o hiki ho nima.

Kalake T pile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, M teni Tapueluelu, , S miu Kuita Vaipulu, ‘Akosita Havili Lavulavu, ‘Eiki Minisit Ako & Ako Ng ue, ‘Eiki Minisit Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisit Mo’ui, ‘Eiki Minisit Ngoue, ‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai mo e Tute, ‘Eiki Minisit Fonua, ‘Eiki Pal mia, ‘Eiki Tokoni Pal mia, ‘Eiki Minisit Pa’anga, ‘Eiki Minisit Lao, ‘Eiki N pele Fusitu’a, ‘Eiki N pele Tu’iha’ateiho, ‘Eiki N pele Tu’iha’angana, ‘Eiki N pele Tu’i’ fitu, ‘Eiki N pele Tu’ilakepa ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a e toko 19.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai k taki ‘o hiki ho nima.

Kalake T pile: ‘Oku ‘ikai ha fakah loto ki ai.

‘Eiki Sea: M l hoko atu ki he Potung ue Sino’i Pa’anga M l l , ngaahi ng ue ‘a ia ko e 2015/2016.

K taki lau mai ‘a e L pooti 2014 Potung ue Polisi.

L pooti Fakata’u 2014 Potung ue Polisi.

Kalake T pile: ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, Fale Alea ‘o Tonga

Fakatatau ki he kupu 51(5) 'o e Konisit tone 'o Tonga. 'Oku ou 'oatu 'i he loto faka'apa'apa mo'oni 'a e fakamatala ng ue 'a e Potung ue Polisi Tonga ki he ta'u 2014, koe'uh ko 'eku fakanofa na'e toki kamata lau 'i he 'aho 31 'o T sema 2014, 'oku ou fakah atu 'a e l pooti ko eni 'o fakafofonga'i 'a e tokotaha na'a ku fetongi, 'a ia ko ia na'a ne tokanga'i 'a e potung ue ko eni lolotonga 'a e taimi 'oku ...

<008>

Taimi: 1450-1500

Kalake T pile: ... 'oku fai atu ai 'a e l pooti ko eni.

.....
Toket P hiva Tu'i'onetoa
('Eiki Minisit Polisi, Pil sone mo e Ng ue Tamate Afi)

'Eiki Sea: Ko ia 'oku ke loto ke ta u tali e L pooti ko eni mei he 2014 mei he Potung ue Polisi, k taki 'o hiki ho nima.

P loti'i 'o tali L pooti Fakata'u 2014 Potung ue Polisi

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, M teni Tapueluelu, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, S sefo Fe'aomoeata Vakata, 'Eiki Minisit Ako mo e Ako Ng ue, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'i' fitu. Sea 'oku loto ki ai e toko 19.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Ikai ke loto ki ai 'a 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'ikai ke loto ki ai 'a e toko taha.

'Eiki Sea: M l , hoko atu ki he Poate Sino'i Pa'anga M l l .

Lord Tu'i' fitu: Sea, ki'i tokoni atu p ki he l pooti na'e lau fakamolemole p he'eku ta'ofi ho'o tu'utu'uni.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Tu'i' fitu: 'Ikai ko 'eku fakatokanga p 'a'aku ia ki he tu'utu'uni ho Fale ni ko e ng ue 'a e Pule'anga 'oku 'ikai ke lau fakafo'ituitui ha'ate l pooti ha ng ue ha taha 'i mu'a 'ia kita. Ka ko e l pooti 'a e Potung ue 'a e Pule'anga 'o Tonga, m l .

'Eiki Sea: M l . Mo'oni 'aupito ia. Hoko atu.

Tokanga ki he mafai e Minisita Polisi he potung ue

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole p ki he Feitu'u na, ko au 'oku ou fie lave ki he l pooti ko , kau polisi. H e 'uhinga 'oku 'omai ai ki he Fale ni? Ko u lave'i p 'e au 'oku fakamo'oni e Minisita Polisi ai, ka 'oku ou fakam l atu Minisit Polisi ho'o 'omai. Ko e fakafofonga p e Feitu'u na ka 'oku 'ikai ke ke, kau e Feitu'u na ia 'i he Potung ue ko eni. H hono 'uhinga e me'a 'oku 'omai ai ki heni 'Eiki Sea? Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea ke 'ave ia ki he 'Eiki Pal mia ka 'ikai pea tuku. 'Oku ke me'a hifo 'Eiki Sea ki he peesi 12 ki he *structure* ko 'o e Potung ue, 'ikai ke 'asi ai e 'Eiki Minisit , h e me'a 'oku hoko ki hotau fonua kuo peh ai?

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea ko e ki'i fehu'i p , pea kapau kuo 'osi tali ho Fale ha *item* 'oku to e ... fiema'u p ke tau talanoa'i.

'Eiki Sea: Ko ia. Tuku atu p ke 'osi mai honau loto pea 'osi.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia.

'Eiki Sea: Hoko atu koe ki he'etau ...

Lord Tu'ilakepa: 'E Tokoni Pal mia fakamolemole, ki'i me'a hifo Sea ke 'oua te ke hoko atu ka ke me'a hifo ki he me'a ko 'oku ou 'uhinga nau ...

'Eiki Sea: 'Oku mahino ia ka koe'uh ko e Minisit ia 'oku *responsible* ki he Potung ue ko hono fatongia ke 'omai e l pooti ki he Fale ko eni.

Lord Tu'ilakepa: Sea, kapau te ke ...

'Eiki Sea: Ko e toki me'a ena ia ke toki fakatonutonu ha toki fakah mai ha lao ke faka'ai e me'a ko ena.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fakamolemole p ki he Feitu'u na 'oua te ke vave ke tuput maki ka ke me'a hifo ki he ' l pooti ko 'a e 'Eiki Pal mia mo e me'a ko e tonu atu hono fokotu'utu'u.

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: He 'oku 'i ai e 'Eiki Pal mia, ko ia, 'ikai 'oku 'ikai ke si'i kau ai e 'Eiki Minisit Polisi ia. Ko *O-Fee* ia 'oku taki mai 'i ai, hoko mai 'a 'Unga Fa'oa pea mo Tupouniua. Ko f 'etau motu'a 'Eiki Minisit 'a e tokotaha na'e fili he kakai ke ne tokanga'i e Potung ue ko eni?

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: 'A e tokotaha 'oku ne ma'u mafai ki he Potung ue Polisi 'oku 'ikai ke 'asi he l pooti ko eni.

'Eiki Sea: Ko ia na'e 'osi fai p e feme'a'aki ki ai ...

Lord Tu'ilakepa: Kae 'omai noa'ia p ho'o Fale ...

'Eiki Sea: Na'e fai e ng ue ki ai 'a e Minisit ko ena 'oku me'a 'i lalo 'a e Minisit Lao ke fai e ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

'Eiki Sea: 'A e fakatonutonu ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Na'e toki 'osi ni 'ene fo'i faka'uhinga 'a'ana ia 'o me'a ia he me'a kehe, ka tau me'a tautolu he me'a totonu ko 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki, te ke fa'a 'ai e Minisit Lao na'a faifai 'oku tuput maki mai ki he motu'a ni 'Eiki Sea, 'ai ho'o tu'utu'uni e Feitu'u na, me'a hifo ki he peesi 12 ko e fakamo'oni mo'oni ia 'oku te'eki ai ha mafai e Minisit Polisi ...

M teni Tapueluelu: Sea ka u ki'i tokoni atu p p 'e laum lie lelei ...

'Eiki Sea: Me'a mai Fika 4.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea 'oku ou, 'oku 'i ai 'eku pou pou 'a'aku ki he 'Eiki N pele, ka ko 'eku kole p ki ai p 'e laum lie lelei ko eni 'e tuku hifo ki he K miti Kakato.

'Eiki Sea: Ko ia.

M teni Tapueluelu: Pea toki kakato ai hota taimi 'e 'Eiki N pele.

Lord Tu'ilakepa: Kapau ko ia Sea ...

M teni Tapueluelu: Ko eni 'oku tuku hifo ...

Lord Tu'ilakepa: Ui mu'a e motu'a pap langi ke ha'u mu'a 'o tali fehu'i he ko ia 'oku 'i ai hono mafai ki he l pooti ko eni. Sai e Minisit ia ko e si'i fakalangilangi p p ko e ki'i fo'i leipua p 'oku ...

S miu Vaipulu: Ki'i tokoni atu p Sea.

'Eiki Sea: Fika 15. Fakafofonga Vava'u.

S miu Vaipulu: Ko e Fale eni Sea tapu mo e Feitu'u na ko e Fale 'o e lao ko e anga ia e tu'u 'a e laó he 'aho ni pea te ta u muimui p ki ai. M l Sea.

Lord Tu'ilakepa: Fa'a ngalo ma'u p ia Sea 'ia au 'a e Fakafofonga Vava'u, ka tau hoko atu, ngalo ange ko e Feitu'u na foki na'a mou fokotu'u e me'a ni ka 'oku kia au 'oku 'ikai ke u fu'u fiem lie ki he l pooti ...

'Eiki Sea: Na'e 'i ai p mo e Feitu'u na he kuohili.

Lord Tu'ilakepa: Ka nau 'i he t pile au ko eni ...

'Eiki Sea: Na'e t pile tatau p . Na'e 'i ai p mo e t pile tatau ...

S miu Vaipulu: Ko ia ko e Fale ko eni na'e ...

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te mo kau l ua ... na'u afe atu ka moua l ua !

'Eiki Sea: M l . Hoko atu Kalake.

Fakamatala Faka-Ta'u 2015/2016 Poate Sino'i Pa'anga M l l mei he Ng ue.

Kalake T pile:

'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fale Alea 'o Tonga

Fakamatala Faka-Ta'u 2015/2016
Poate Sino'i Pa'anga M l l mei he Ng ue.

'Eiki Sea,

'Oku ou faka'apa'apa mo fakah atu fakataha mo e tohi ni, Fakamatala Faka-Ta'u 'a e Poate Sino'i Pa'anga M l l mei he ng ue 2015/2016 ke feme'a'aki ki ai 'a e Fale Alea 'o Tonga.

Faka'apa'apa atu,

.....

'Aisake Valu Eke
('Eiki Minisit Pa'anga mo e Palani Fakafonua)

P loti'i tali L pooti Fakata'u Sino'i Pa'anga M l l 2015/2016

'Eiki Sea: Ko ia 'oku ke loto ke tau tali 'a e l pooti ko na'e fakah mai, Sino'i Pa'anga M l l 2015/2016, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, M teni Tapueluelu, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, Sosefo Fe'aomoeata Vakata, 'Eiki Minisit Ako mo e Ako Ng ue, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Tu'i' fitu. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 20.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai k taki hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Ikai ha fakah loto ki ai 'Eiki Sea.

Eiki Sea: M 1 . Ko ia ‘oku kole p ‘e Hou’eiki ke tuku hifo kotoa eni ki he K miti Kakato pea ‘oku ou kole p mu’a ka ai ha ... ki he K miti Kakato pea ta u kamata ‘i he 5.2 kae toloi e 5.1 ki ‘apongipongi koe’uh ke mai e tohi ko ia mei he Sipoti. Pea ‘i he’ene peh ko u kole mu’a ke tau liliu ‘o **K miti Kakato**.

(Pea na’e liliu ‘o K miti Kakato pea me’a hake ai p ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e K miti Kakato, Veivosa Light of Life Taka ki hono me’a’anga)

M teni Tapueluelu: Sea kole atu ha ki’i fakama’ama’a Sea.

Me’a e Sea

Sea K miti Kakato: Tapu ki he Pal mia ‘o Tonga, ‘Eiki Tokoni Pal mia. Fakatapu ki he Hou’eiki N pele, Kakai kae peh foki ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Tau ma’u e ‘aho fakakoloa ko eni. Kamata ‘etau ng ue pea ‘oku ou kole atu ‘e Hou’eiki ke mou me’a hifo p ki he’etau ‘as nita kae tuku mu’a ke u ‘oatu ha ki’i kongaheni e veesi folofola ko eni ke fakama’unga ki ai ‘etau ... ho’omou feme’a’aki. Pea na’e ui he ‘Eiki ‘a hono kakai ko Saione koe’uh he na’a nau loto taha p mo fakakaukau taha p pea nau nofo ‘i he m ‘oni’oni pea na’e ‘ikai ha kakai masiva ‘iate kinautolu. Hou’eiki ko e ki’i veesi folofola eni ‘oku ‘omi ke tau fakama’unga ki ai ka ko e fehu’i ko e h ko ‘a Saione? Ko Saione ko e kakai ‘oku loto ma’a, Saione ‘oku fetokoni’aki. ‘Oku ‘ikai ke loto ke fai ha kovi ki ho tokoua pea ‘oku ou tui ko e ngaahi me’a ia te tau ma’u ai ‘a e m ‘oni’oni. Tau hoko ki he’etau ‘as nita, 5.2, mou k taki ‘o me’a hifo ki he’etau ‘as nita mou me’a mai ai Hou’eiki. 5.2 ...

Lord Tu’ilakepa: Sea ki’i fakamolemole p ki he Feitu’u na, ko e 5.2 ko e tali foki ia mei he Pule’anga, tonu ke ‘i ai hano ki’i pepa ke ‘omai ki he kau M mipa ke nau lau koe’uh makatu’unga ‘i he kaveinga na’e fekau’aki mo e ...

Sea K miti Kakato: ‘Eiki N pele, k taki mu’a ‘o me’a hifo ki he palakalafi ua ko ko ‘o ‘etau ‘as nita ‘i he peesi ‘uluaki ‘o ke me’a hifo ai na’e ‘osi tufa mai ia ‘o t mu’a ia, tokamu’a mai ia he ta’u kuo ‘osi.

Lord Tu’ilakepa: M 1 ‘Eiki Sea. Ko eni ko ‘eku toki ma’u eni ia ‘e au ‘Eiki Sea ko eni ‘oku mono mai he Kalake.

Sea K miti Kakato: M 1 .

Lord Tu’ilakepa: ‘Eiki Sea, ka ‘oku tuku atu ki he Feitu’u na ka ko ‘eku toki ma’u eni ‘Eiki Sea na’e tufa ange he naunau.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu’ilakepa: ... tufa ange he naunau ko eni pea kapau na ko e me’a he ta’u kuo ‘osi ‘oku ou kole atu p ki he Kalake ko e ta’u fo’ou eni ia 2017, mai e ... ‘a e pepa pea mo e ... he ko e ‘ l pooti ko eni na’e ‘i he ta’u kuo ‘osi ia ko hono toki fakakakato mai eni he ta’u ni.

Sea K miti Kakato: Ko ia. M l N pele. Hou'eiki ka 'oku 'i ai ha taha 'oku 'i ai ha'ane fie me'a ki he'etau 'as nita 5.2, me'a mai Minisit Ako. 'Oku mou kakato ko k taki 'i he tatau ko ? 'A ia ko 'etau, ko e me'a ko eni na'e 'osi tuku hifo ia mei Fale Alea, 'a e kupu ko eni pea ne 'osi lau ia 'i he 'aho 12.10.2016 'a ia ko hono 'ohifo ia mei Fale Alea ki he K miti Kakato. Mahalo ne tau tutuku p tautolu, tutuku pea mo e ...

Lord Tu'ilakepa: Ko ia Sea, fakamolemole p .

Sea K miti Kakato: M l .

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fai ha'o tu'utu'uni koe ki'i fakapotopoto koe'uh ke muimui'i 'e he kau M mipa 'o e Fale ni pea faingofua mo e ng ue 'a e Feitu'u na he 'oku 'i ai foki ho'o kau Kalake mo e kau ng ue 'oku nau tokoni he Feitu'u na. Ka ko e kole p ke ke ki'i tufotufa mai p e pepa ... Kapau na ko e me'a ko eni he ta'u kuo 'osi, to e ki'i fakakakato mai p kae hoko atu e feme'a'aki 'Eiki Sea.

Lord Tu'ivakan : 'Eiki Sea, ko e kole p mu'a kapau te tau ki'i tutuku, m l l ki tu'a ma'u ha ki'i fakamokomoko kae toki, kae tufa'i 'e he me'a pea tau, mou toki me'a mai pea toki he ko ena 'oku 'osi taimi p ke ...

Sea K miti Kakato: M l , Hou'eiki tau ki'i m l l ai.

(Pea na'e ki'i m l l ai)

<009>

Taimi: 1515–1530

S tini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea e K miti Kakato.

Sea K miti Kakato: Tapu ki he Pal mia 'o Tonga, 'Eiki Tokoni Pal mia. Fakatapu ki he Hou'eiki Kapineta kae 'uma' e N pele. Kau Fakafofonga e Kakai. M l mu'a 'etau lava Hou'eiki ki he houa ni. Mou me'a hifo ki he'etau 'asenita. Tau kamata p 'i he'etau 5.2 ko u tui kuo mou mea'i lelei 'etau konga ko ia ke tau hoko mai ai pea tau toki hokohoko hifo ai p . 'O kapau 'oku te'eki ai ke mou maau moutolu.

Fokotu'u ke toloi 5.2 ke toki alea'i amui

M teni Tapueluelu: Sea te u lava ke u fakahoha'a atu Sea?.

Sea K miti Kakato: Me'a mai Tongatapu 4.

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko e ki'i fokotu'u atu p kapau, na'a lava ke tuku kimui 'a e l pooti ko ia Sea ka tau kamata tautolu he ngaahi fakamatala fakata'u ko hono 'uhinga na'e toki tufa mai p foki e fo'i l pooti ia ko eni. Ko e fokotu'u atu p . Kapau 'e tuku ia ki mui ka tau hoko atu 'i he, he laum lie lelei ki ai 'a e Hou'Eiki Sea. M l .

Sea K miti Kakato: M 1 . Hou'eiki 'oku mou me'a mai ki he fakahoha'a 'a Tongatapu 4. Ko e fakahoha'a 'a Tongatapu 4 ke tau hoko atu mu'a tautolu ki he ngaahi fakamatala fakata'u 'a ia na'a tau tuku hifo, toki 'osi hono tuku hifo he 'oku te'eki ai ke mou me'a lelei ki he 5.2 ka tau hokohoko mai tautolu h ka tau toki ...

Lord Fusitu'a: Sea k taki ko e ki'i t naki p ki he fokotu'u.

Sea K miti Kakato: Me'a mai N pele 'o Niua.

Lord Fusitu'a: M 1 Sea, tapu mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki e k miti. Ko u pou pou pea fakam l lahi ki he fokotu'u 'a e Fika 4. Ko 'eku kole p Sea, 'oku mafatukituki 'aupito e ' l pooti v henga fili. Ka ko u tui 'oku 'i ai e fiema'u e kakai e fonua ke nau ongonā mai 'a e fakama'ala'ala mei he Pule'angā ki he ngaahi me'a 'oku fokotu'utu'u 'e he 5.2 Sea ka ko e kole atu p mu'a ke 'ai mai p mu'a ha ki'i fakama'ala'ala ki ai.

Sea K miti Kakato: To e me'a mai angé N pele Niua. Tau 'unu ki he fakamatala fakata'u, l pooti e ngaahi..

Lord Fusitu'a: Ko ia, ko e kole 'a e Fika 4 ke toloi e 5.2 ka tau hoko hifo ki he 5.3 he ' l pooti v henga fili.

Sea K miti Kakato: 'Ikai ko e kole 'a Tongatapu 4 ia ke tau hoko hifo ki he 4.1, 4.2 p te tau tuku p ia ke toki 'asenita'i mai 'apongipongi ka tau hoko hifo tautolu.

Lord Fusitu'a: 'Io 'i he ' l pooti fakata'u 'a e potung ue. Lelei, lelei Sea.

Sea K miti Kakato: Tau hoko hifo ki he l pooti 'a'ahi Fale Alea. Mou me'a hifo ki he 53.1. Vava'u 15

S miu Vaipulu: (*mate maika*)

Sea K miti Kakato: M 1 . Tau hoko ki he 4.1. 'I he Minisit *Revenue*.

L pooti Potung ue T naki Pa'anga ki he ta'u fakapa'anga 15-16

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Tapu pea mo e 'Eiki Sea kae 'uma' e Sea e Fale Alea mo e Hou'eiki M mipa e Fale. Tapu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' e Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kalauni. Tapu foki heni ki he Kau Fakafongā e Kakai. Sea 'oku tau kaung kau kotoa p he fakafeta'i 'i he'etau hao mo'ui mai ki he ta'u ng ue ko eni. Pea tau 'amanaki p ki ha ta'u ng ue 'oku fakakoloa mo mohu tapuaki ki he fonua. 'Eiki Sea, fiefia 'aupito ke fakahoko atu 'a e l pooti 'o e ng ue na'e fakahoko 'e he Potung ue T naki Pa'anga ki he ta'u fakapa'anga ko eni 15-16 'a ia 'oku kamata ia mei Siulai 2015 'o ngata ki he 'aho 30 'o Sune 2016. 'Eiki Sea ko u tui 'oku kei mea'i p 'e he Hou'eiki mahalo ko e mahinga 'e 3 mei heni na'a ku 'osi fakah mai ai e *annual report* ko ia ki he 14-15. Ko e *format* ko ia 'oku 'omai'aki e l pooti ko eni, tatau tofu p , faingofua 'aupito ke muimui'i. Pea he 'ikai ke u to e fakamoleki ha taimi lahi Sea he l pooti, mea'i p 'e he Hou'eiki ka te u to'o konga lalahi atu p .

Ko e kaveinga ng ue 'a e Potung ue Sea 'oku kei tatau ai p ia. 'A ia 'oku, ko e misiona ko ia 'a e Potung ue 'oku h he peesi 5 'a ia ko hono t naki mai ha pa'anga 'i he tukupau pea mo e tute ke fai'aki e ngaahi fatongia 'o e Pule'angá. Ua, ko hono malu'i hotau kau' fonua. Pea ko hono tolu leva ko hono poupu'u i pea mo hono faka'ai'ai 'o e fefakatau'akí. Sea ko e l pooti ko ení ko e ta'u ko eni na'e tokolahi ai 'Eiki Sea hono fakah mai e kau ng ue fo'ou ki he Potung ue. Tautautefito eni ki he kau ma'u mata'itohi. Ko e 2015 na'e toko 113 p Potung ue. 'Aho 30 ko ia 'o Sune na'e toko 165. Lahi 'aupito 'Eiki Sea e ngaahi lakanga na'e 'at pea na'e *vacant* 'o fuoloa he ngaahi taimi lahi 'i he Potung ue ko ení. Fakataha p mo hono fokotu'utu'u fo'ou e Potung ue pea ko e kau ia he ng ue na'e feinga ke fakakakato 'Eiki Sea hono fakavia e Potung ue 'aki hono 'omi ha kakai mo e ngaahi 'ilo mo e taukei ke tokoni ki he fakahoko e fatongia ko ení.

Ko e peesi hono hoko Sea ko e fokotu'utu'u p ia e *structure* e Potung ue. Pea te u, ko hono vahevahe ena ki he ngaahi konga lalahi ko ia e fakahoko e fatongia 'Eiki Sea ka te u hiki p ki he peesi 20. Peesi 20 'Eiki Sea 'oku 'omai ai ko e h 'a e pa'anga 'esitimetri na'e fakafuofua'i 'e he Pule'angá ke t naki 'e he Potung ue ko ení 'i he ta'u fakapa'anga 15-16. 'Oku 'omai hena e ta'u 'e 3 ko kimu'a 'Eiki Sea. 2013-14, ko e 'esitimetri na'e pa'anga 'e 126.6 miliona. Na'e t naki 'e he Potung ue 'a e 134.5, 'a ia na'e hulu'aki ia e 7.4. 'I he 14-15 'Eiki Sea, ko e 'esitimetri na'e 136.9, na'e t naki 'e he Potung ue 'a e 156.3, na'e hulu'aki eni e pa'anga 'e 19 miliona pea mei he 'esitimetri ko eni na'e 'omai. Ko e ta'u kuo'osi 'Eiki Sea, ko e 'esitimetri ko ia na'e 'omai ke t naki na'e 162 miliona, na'e t naki 'e he Potung ue he ta'u ng ue ko ení 'a e 170, 'a ia 'oku hulu'aki ia 'i he pa'anga 'e 14 miliona 'i he ta'u fakapa'anga ko eni 'oku ou l pooti ai 'Eiki Sea. Pea 'oku kau eni he ola fakafiefia 'aupito ki he Potung ue 'Eiki Sea 'a e ola lelei ko eni e t naki pa'anga. Pea 'oku 'uhinga p ia 'oku lahi e ngaahi 'uhinga 'oku fel ve'i hangatonu pea mo e ola ko eni. 'Uluaki na'e fakavia e kau ng ue hang ko ia ne u lave ki ai ki mu'a, 'a e tokolahi ange kau ng ue, fakalelei'i mo e founa fakahoko fatongia 'Eiki Sea pea 'ikai ke ngata ai, na'e to e tupu p mo e koloa h mai mei tu'apule'anga. 'A ia ko e ngaahi 'uhinga eni kotoa 'Eiki Sea na'e kau ia 'i he 'uhinga ko na'e ola fakafiem lie 'aupito 'aupito e ng ue 'a e Potung ue 'i he 15-16 pea ko u fakam l lahi 'Eiki Sea heni ki he ngaahi kupu fekau'akí, kau fefakatau'akí, kau pisinisi, *CEO* mo e kau ng ue kae 'uma' e ngaahi potung ue ko ia 'a e Pule'angá 'oku mau fekau'akí ko e 'uhinga ko e feng ue'aki 'o lava ai ke ma'u e ola fakafiefia ko eni ki he ta'u ng ue ko ení 'Eiki Sea.

'Eiki Sea ko e peesi hono hoko ko hono vahevahe p 'Eiki Sea 'o e 'esitimetri pea mo e, ki he ngaahi 'ulu'i t naki'anga pa'anga. Hang ko e peesi 21, ko e pa'anga h mai pea mei he Tukupau 'oku vahevahe ai ki he konga 'e 2, 'a ia ko e tukupau h mai mei he kautaha lalahi, 'a ia ko e ngaahi kautaha lalahi 'oku hiki..... (*mate maika he ngaahi miniti*) 16 'a ia ko e 'esitimetri ia na'e 'omai ke t naki he va'a ko ení.

Ko e va'a ko ia hono ua 'Eiki Sea ko e va'a ia ko ki he tuté, 'a ia ko e tukupau ia ko 'oku t naki pea mei, 'i uafú. Ko e tukupau ko ia mei he ngaahi pisinisi na'e fakafuofua e t naki mai ai ha 18 miliona, na'e lava t naki mei ai 'a e 19 miliona. Ko e tukupau fakatau ko ia he ngaahi koloa na'e h mai, na'e fakafuofua 'e t naki mei ai e 59, ka na'e lava t naki mei heni 'a e 62 miliona 'a ia 'oku hulu'aki e pa'anga 'e 3 miliona. 'A ia 'oku fakamahino'i mai ai 'a e lahi ko koloa na'e h mai 'Eiki Sea. Ko e konga ko ki he tukupau 'ekisia p ko e *excise tax*, na'e fakafuofua 'e lava t naki mei ai e 36.8 ka na'e lava 'e he Potung ue 'o t naki mai 'a e 44.9 p ko e 45 miliona. 'A ia ko e pa'anga eni 'e 9 miliona 'Eiki Sea, kau heni mo e ngaahi tukupau 'ekisia na'e t naki atu he ta'u fakapa'anga ko ení...

Taimi: 1530-1540

‘Eiki Minisit T naki Pa’anga H Mai: ...(mate maika he ngaahi miniti) ... t naki hono malu’i hotau kau’ fonua na’e fakahoko p he potung ue honau lelei taha ‘o fakalelei’i ‘a Vava’u kae ‘uma’ ‘a e me’ang ue ko eni ki he *immigration* ‘i mala’e vakapuna ki hono malu’i ‘o e tau kau’ fonua tatau ki hono sivi, fakaikiiki ‘a e ngaahi koloa. ‘Oku ‘i ai ‘a e, ko e *risk factor* ‘oku lahi ki he malu’i ‘a hono h mai ha ngaahi koloa ta’efakalao ki hotau fonua ni.

Ko e konga ko ki hono faka’ai’ai ‘a e f fakatau’aki lava he potung ue ‘o fakalelei’i ‘a e founa ng ue ko eni ‘o lava ke tuku atu ‘a e koloa mei uafu ‘Eiki Sea meimei hono l l a p ka ‘aho ‘e ua. ‘I he vaha’a ta’u ko eni ‘i, m hina ko eni ‘o T sema ‘o e ta’u ni ‘Eiki Sea na’e kei hoko atu ai p na’e kei hoko atu ai p ‘a e fakahoko ‘e he potung ue honau fatongia ko hono ... (mate maika he ngaahi miniti) ng ue ‘a e va’a Potung ue T naki Pa’anga ki he ta’u 2015/16. M l ‘aupito ‘Eiki Sea kapau ‘e ‘i ai ha ngaahi fehu’i fiem lie p ke tali. M l .

Sea K miti Kakato: M l . Fokotu’u mai, ‘oku ‘i ai ha poupu ? Me’a mai Tongatapu f .

M teni Tapueluelu: Sea. Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae peh ki he Hou’eiki ‘o e K miti Kakato kae fai p mu’a ha ki’i f akam l ki he ‘Eiki Minisit ko eni ‘i he ng ue lahi ‘oku fai ‘Eiki Sea. Makehe mei he vave ‘ene ‘omai ‘a e l pooti fakata’u ‘e ‘Eiki Sea ko e l pooti eni ‘o e 2015/2016. Pea ‘oku m hino ‘aupito mei he me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisit mo e l pooti ‘Eiki Sea meimei ko e t naki pa’anga ko eni ‘oku fai *surplus* e konga lahi p ‘oku ‘ova ‘i he t keti ko ‘oku fai ‘Eiki Sea hang ko ia ‘oku h ‘i he peesi 20, 21, 22 kuo ne me’a mai ‘aki p ‘Eiki Sea pea he ‘ikai ke u to e *repeat* atu.

Ka ‘oku ‘i ai ‘a e fakam l ki he ng ue ‘a e potung ue ko eni ‘oku fai. ‘Oku ‘ikai ke ngata p he ‘Eiki Minisit , *CEO* pea mo e kau ng ue he Kasitomu tonu pea peh ki he Tukupau ‘i he ng ue lahi ‘oku fakahoko ‘Eiki Sea. Ko e t naki pa’anga ia ‘oku lava pea te tau peh p ‘Eiki Sea ‘oku ‘ova neongo he ‘ikai ke ne lava ‘e ia ‘o makupusi ‘a e ngaahi fiema’u kotoa ‘a e fonua ka ‘oku ‘i ai ‘a e fakam l ‘oku nau lava ‘o t naki ‘o lahi ‘a e silini lahi hake ia ‘i he pa’anga ko na’e fai ki ai ‘a e ‘esitimeti.

Ko e me’a si’i p eni ia ‘oku fai ki ai ha ki’i tokanga ...(mate maika he ngaahi miniti) pea ko hono fakamatala’i eni ‘o e palopalema ‘oku peh . Lahi ange ‘a e ng ue m vetevete ‘i he loto’i Pule’anga koe’uhí ko e f pakipaki ‘a e ngaahi taumu’a, si’i ‘a e fetu’utaki ‘i he ngaahi potung ue t fito, si’i ‘a e m hino pea iku ai ‘o hoko ‘a e ‘ikai leva’i lelei ‘a e ngaahi fakamole ‘a e Pule’anga. Ko e ‘uhinga e taki e tokanga ki heni ‘Eiki Sea he ko e t naki pa’anga ‘oku m hino ‘oku malava lelei ka ‘oku hanga p he ‘e potung ue ia ‘o fakahoko mai ko e taha eni honau ngaahi palopalema. Ko e taha p ‘Eiki Sea ‘oku lahi.

Pea ‘oku ou fakam l ‘ia au e Pule’anga ‘Eiki Sea pea mo e founa, ‘oku ‘ikai ko e Pule’anga p ko eni ka ko e *format* hono ‘omai ko ‘o e l pooti fakata’u ‘oku *identify* mei ai ‘a e ngaahi palopalema p ko e ngaahi pole ki he ngaahi potung ue ‘a ia ‘oku f hangai p ia pea mo e fonua fakalukufua. ‘A ia ‘oku nau peh ko e *increase fragmentation within Government* ko e fakap langi

ia Sea hono 'omai ko 'a e palopalema. Pea ko 'eku kole p 'a'aku Sea p 'e lava ke f f . Ko e 'uhinga ko e ma'u ko 'a e motu'a ni 'e 'i ai 'a e ngaahi fiema'u fakaloto'i Pule'anga pea mo e ngaahi fiema'u mei tu'a. Pea 'oku tuhu'i mai 'e he palopalema ko eni hono *prioritize* ko 'a e fakam l ki ai. 'A ia ko e ngaahi palopalema ko 'i loto'i Pule'anga ko eni ia 'oku tuhu'i mai he ngaahi l pooti fakata'u ko 'a e ngaahi Pule'anga 'a e ngaahi potung ue tuhu'i k toa mai ai.

Ko e ngaahi palopalema ko 'i tu'a ko eni ia 'oku 'omai ia hetau l pooti faka-Fale Alea ko e ngaahi fiema'u ia 'a e kakai pea toki hanga ai p he 'e Pule'anga 'o fokotu'utu'u ko f 'a e me'a 'e mu'omu'a mo ia he fika nima, fitu, valu 'o fai hifo ai Sea. Ka ko 'eku kole ki he 'Eiki Minisit ke ne ki'i fakama'ala'ala mai ange ko e h 'a e ng ue kuo fai ki heni pea ngalingali 'e solova eni 'a f 'Eiki Sea ? Ko e 'uhinga na'a hoko 'a e matangi lelei ko eni 'a e t naki pa'anga 'a e potung ue ke t 'Eiki Sea ki ha lao 'oku 'ikai ke maau p si'i mole ai hotau ivi. Ko e ki'i fehu'i p 'Eiki Sea ka 'oku 'i ai 'a e fakam l ia he ng ue 'oku fai he 'e 'Eiki Minisit ko eni. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: M l 'Eiki Sea. Kole p ke u h fanga p he fakatapu 'Eiki Sea. Fakam l atu heni ki he Fakafofonga he 'ohake 'o e *issue* ko eni Sea. He 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou eni ia Sea he ko u tui 'oku hoko tatau p ia 'i he ngaahi potung ue 'a e Pule'anga. Ko e potung ue foki ko eni Sea 'oku 'i ai honau ngaahi kupu fekau'aki f ng ue'aki 'i he loto Pule'anga p . Pea 'oku 'i ai mo e ngaahi lao kehekehe p ki he ngaahi kupu ko eni. Ko e feinga'i ko ke nau ng ue fakataha 'oku kau p mo ia he pole 'o makatu'unga p ia ko e 'uhinga ko e kau taki ng ue ko e kau ng ue ko 'oku nau fakahoko 'a e fatongia 'oku 'ikai ke nau loto nautolu ke nau ng ue fakataha. Kapau te u 'oatu p ki'i fakat t ko eni. Ko e malu'i ko 'a e kau' fonua 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e k miti ki ai pea neongo 'oku fakahoko he 'e potung ue ko eni.

'Oku 'i ai 'a e ngaahi kupu ia 'oku nau f ng ue'aki hangatonu nautolu. 'Oku nau f ng ue'aki hangatonu mo e ng ue ki he *quarantine* ke malu'i na'a h mai ha fa'ahinga 'inis kite. 'Oku nau ng ue f ng ue'aki hangatonu mo e Potung ue Polisi. 'E, 'oku nau f ng ue'aki hangatonu mo e Potung ue ko eni ki he F fakatau'aki. 'A ia ko e, ka neongo 'a e ngaahi pole ko eni 'Eiki Sea 'oku fai p 'a e ng ue ke lava 'o *harmonize* ke nau lava 'o ng ue fakataha 'i he ' me'a ko eni ko e 'uhinga kae lava ke lava ke faingofua ange 'a e ng ue 'a e kakai kapau ko e *process* ha fa'ahinga me'a ke fai pea mo lava ke fakahoko lelei ange 'a e fatongia ko 'o e potung ue ni.

Pea he 'ikai p foki 'i he potung ue ni ko e taimi ko 'i he f fakatau'aki 'Eiki Sea 'oku mahu'inga foki ia ki he potung ue ni 'a e laiseni ko 'a e ngaahi pisinisi ko e 'uhinga ke muimui'i 'aki 'a e totongi tukuhau. 'I he taimi tatau p ko e ngaahi ma'u'anga fakamatala ko ia 'oku 'i he Potung ue ia 'o e F fakatau'aki. 'Oku 'i ai mo e ngaahi fakamatala 'e fiema'u ia mei he Potung ue Polisi hang ko e laiseni ki he *liquor* mo e ' ngaahi me'a peh . Ka neongo 'Eiki Sea e ngaahi pole ko eni 'oku 'i ai 'a e fakalaka he fakahoko fatongia 'a e ngaahi potung ue e Pule'anga. M l .

Sea K miti Kakato: M l 'Eiki Minisit . Me'a mai 'a Vava'u, Hou'eiki N pele 'o Vava'u fika ua k taki p 'e Vava'u 16 ka ke toki me'a mai 'i he toenga 'o e taimi.

Lord Tu'ilakepa: M l Sea ma'u faingam lie. Pea ko u kole p Sea ke u h fanga atu p he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'i he Feitu'u na 'i he kamata'anga 'o e 'aho ni 'Eiki Sea. 'Eiki Sea

‘oku m hino p ia pea kuo lahi hono talaki ‘e he fonua ni ‘a e ngaahi ng ue lelei mo e t naki pa’anga vave ‘a e ‘Eiki Minisit ko eni. Ne u fanongo he leti he fakamatala ‘a ‘Anisi *Bloomfield* ‘oku ...na’u fiefia ‘aupito Sea ka koe’uhí Sea ko ‘eku vakai hifo ki he t naki pa’anga na’e fai he ‘Eiki Minisit ko e kongā ia ‘o e me’a ‘oku mahu’inga taha he kongā ki mu’a ko ‘o e fakama’ala’ala ‘o e ‘Eiki Minisit ‘a e malava ke mau a’usia ‘a e t keti ko eni pea hulu ‘a e pa’anga na’e t naki makatu’unga ‘i he ngaahi lavame’a ‘a e kau ng ue ‘i he potung ue ke fakakakato honau ngaahi tefito’i fatongia taki taha ‘o fakafou ...

<002>

Taimi: 1540-1550

Lord Tu’ilakepa: p ‘i he’enau fai t nunga honau fatongiá. ‘Oku to e tokoni eni ki hono maa’usia ‘a e taumu’a fakafonua ‘a ‘e ala uesia ai p ko e *national impact* ‘a ia ‘oku fakamalumu ‘i he palani fakafonua ‘a Tonga mo e fakalakalaka ‘Eiki Sea, ‘o hang ko ia ‘oku ke mea’i hokohoko atú ‘Eiki Sea. ‘Eiki Minisit ‘oku mau lave’i p , ‘oku fu’u lahi e hiki e ngaahi me’á, pea ‘oku ou tui ‘oku totonu ke kau e me’a ko iá, ‘oku ‘ikai p ko e nofo ‘a e kau ng ue ‘oku tafataha hono ... tau ‘ai p lea mo’oni, hono pupuke, p ko hono puke ma’u ‘a e kakai e fonuá, koe’uhí ke ma’u e tukuhau ko eni ‘Eiki Sea. Ka ‘oku kau e hikihiki ‘a e koloa he fonua ni he me’a ia ‘oku vave ai e t naki pa’anga ko eni ‘Eiki Sea, ‘o hulu atu mei he pa’anga ko eni na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisit , na’e 162 kimu’a ka ko e 176 na’e lava t nakí, ‘a ia ko e kehekehé na’e 14 miliona ‘Eiki Sea. ‘A ia ko e pa’anga ia na’e hulu’akí ‘Eiki Sea.

Kole ke holoki totongi tukuhau he ‘aisikilimi

‘Eiki Sea pea ‘oku fai p kole atu ‘Eiki Minisit fakamolemole ka tau tutuku pea mau kole atu fekau’aki pea mo e ki’i koloa ko eni ko e ‘aisi kilimi. ‘Oku ou to e tu’u p au ke fakamanatu atu ki he Feitu’u na, ‘oku ke mea’i ‘a e fu’u ‘afu ko eni, holo e kai ‘aisikilimi ia ho kakai ‘Eiki Minisit . Ka ko e ki’i me’a ia ‘oku fakamokomoko ai ‘o a’u ki he f nau e kakai ‘o e fonua ni, ka ko e kole atu p ki he Feitu’u na, ka ‘oku ... na’a ‘oku malava ke to e ki’i tukutuku ange mu’a he Feitu’u na e ki’i me’a ko iá, kae ta’ota’ofi atu p ‘etau sipí ‘o hang ko ia ‘oku ke mea’i he koe’uhí ‘oku ‘i heni e Minisit Mo’uí ko e ‘uhingá ko e tu’unga mo’ui lelei e fonuá ‘Eiki Sea. Ka ‘oku ‘oatu p ke ke fanongo ki ai e Feitu’u na ki ai p ko e h ho’o tu’utu’uni.

Kole ke fakakau kakai e fonua he ma’u kaati koula

‘Eiki Sea, ko e taha e ngaahi me’a ‘oku ou to e ki’i vakai hifo ‘i he peesi hono 3 ‘oku teuteu e Potung ue ko eni ke ‘ai e *gold card*, ko ‘ete puna ko he vakapuná pea ‘oku lau e maile p ko e mama’o pea ‘oku ai leva ‘ete *gold card*. Ko e *gold card* ko iá, ‘e kau kita he fua ... he ‘uluaki ui mai, heka mai e kau *gold card* pea kapau ‘oku ai ha’o *gold card*. Kapau leva ‘oku ai ha’o maile ‘i loto ai ‘e lahi ho’o fefolau’akí, ‘e to’o ia t naki ko e h e lahi e s niti ko iá, pea te totongi atu p kita e ki’i *fee* si’isi’i ka te lava ‘o ng ue’aki e ‘Eiki Sea he’ete fepuna’akí. Taumu’a peh e feng ue’akí. Ko ‘eku fehu’ia atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Minisit ko e ‘ai e *gold card* ko eni ke h ? He founga hang ko eni, he kuo ‘osi tuhu’i pau mai p ia ‘e he ki’i palakalafi fika 3 ki lalo ‘i he peesi 3, ko e *gold card* ko eni ‘e ‘oange ki ha ngaahi kautaha ‘e talangofua mo fai pau ma’u p ki he tu’utu’uni ke totongi ‘a e tukuhaú ‘i he taimi totonu ‘Eiki Sea. Tuhu taha p eni ia ki he kautaha. Si’i f f e kakai e fonuá? ‘Ikai ke ai ha’anau ki’i *gold card*? Hang kiate au ko e ni’ihi eni ia ‘oku

nau fai e hikihiki koloá pea nau totongi kae si'i f f e kakai e fonuá 'oku ai 'enau tukuhau, pea 'oku kau ai e Feitu'u na 'Eiki Minisit , 'Eiki Pal miá pea mo ha ni'ihī tokolahi, kau CEO mo e me'a mo e ng ue 'i he fonuá. 'Oku 'i ai e fa'ahinga tukuhau 'oku mou mea'i p 'i he Pule'anga fakatemok latí 'oku ke mea'i 'Eiki Sea he Feitu'u na 'i 'Amelika, ko e h e 'u asset ko 'oku ke ma'ú 'e lava ia 'o apply ai ho'o tukuhau, pea 'oku to e ma'u ai ho'o ki'i kaati, hono tapuekina ho f milí, toe 'atu e ki'i ... 'o ka tonu ho'o faile ho'o tax. Ka 'oku ou 'oatu p 'Eiki Minisit ki he Feitu'u na ke ke ki'i me'a hifo ang ki ho'o gold card ko 'oku ke teuteu ke ke fokotu'u he fonua ni, fakataumu'a p ia ki he kautaha te nau totongi totonu mo taimi totonu 'enau tukuhau 'Eiki Sea. Kole atu p ki he Feitu'u na ke ke si'i fakakau atu mu'a e kakai e fonuá, 'a e ni'ihī 'oku nau totongi tukuhau lalahi, fakafō'ituitui, fakatautaha 'oku 'ikai ko e kautaha p , ka 'oku ou fiefia hono 'ai e ki'i gold card ko ení 'Eiki Sea, he 'e 'unu e fa'ahinga matakali ko eni ko 'oku tau fe'auhi he fonua ni ko e kau Siaina, 'o nau to e fai lelei ange koe'uhí ka nau ma'u e lelei ko ení 'Eiki Sea. Ko 'etau vakai p , pe 'e ai ha ola lelei 'Eiki Sea, ka he 'ikai ke tau lava fe'auhi mo e fa'ahinga kakai ko ení, he 'oku nau poto ange kinautolu he ng ue fakapisinisi hotau fonua ni. Ka 'oku 'oatu p ki he Feitu'u na 'Eiki Minisit , ke ke fakatokanga'i. M l e ma'u taimí 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: M l Vava'u 16 me'a mai.

Fokotu'u to'o 17 miliona mei he hulu \$40 miliona ke tanu'aki hala pule'anga ngaahi v henga

Akosita Lavulavu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, peh foki 'eku fakatapu ki he 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki 'Eiki Minisit , fakatapu heni ki he Hou'eiki N pele pea 'oku peh foki 'eku fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. 'Eiki Sea, ko e taha eni he l pooti fakafiefia 'aupito 'i he'eku vakai ki ai ki he ola lelei 'oku h mei he 'enau ng ue na'e 'osi fakahoko mei he 'enau fa'ahi ta'u fakapa'anga 2015/16. Pea 'oku ou faka'amu p Sea ke u kamata p mei he peesi 20, t pile 'uluakí, pa'anga na'e t naki 'i he ta'u 2013-14 ki he 2015-16. 'A ia Sea kapau te mou me'a p he tepilé Sea. 'I he 2013-2014 na'e, ko e pa'anga hulu 'i he ta'u ko iá ko e pa'anga 'e 7.41 milioná, ta'u 2014-15, pa'anga 19.4 miliona, pea ta'u 2015-16, ko e pa'anga hulu na'e fe'unga mo e pa'anga 'e 14.12 milioná. Fakak toa ení Sea, fe'unga mo e pa'anga 'e 40.93 miliona. 'I he'eku t naki fakak toá Sea. 'Eiki Sea mo Hou'eiki 'oku mahino mai heni 'i he ng ue m lohi mo fai velenga 'a e 'Eiki Minisit ko ení peh ki he CEO mo e Potung ue ko ení, 'Eiki Sea 'i he'eku vakai ki aí, ko e pa'anga 'e 40.93 miliona ko ení na'e 'ikai fakakau ia 'i he pa'anga 'esitimetí 'o e ta'u ko eni 'e 3 kuo tau toki s tu'a mei aí Sea, pea ko e pa'anga 'e 40.93 miliona ko ení 'e Sea 'a ia 'oku ou lave ki aí, 'oku ou kole ai heni 'e Sea, ki he Fale ni na'a malava ha ki'i kongá si'i 'o e 40.93 miliona ko ení 'o vahe'i 'e he Fale ni pea ke faka'at ai ha pa'anga ke tanu'aki 'a e ngaahi hala takimamatá mo e hala ngoué mo e ngaahi hala he ngaahi v henga fili takitaha 'Eiki Sea. 'A ia 'oku 'osi h kotoa p ia 'i he ngaahi l pooti 'a'ahi faka-Fale Aleá 'a e fu'u fiema'u ko eni Sea 'a e kakaí he ngaahi v henga filí ke tanu 'enau ngaahi halá Sea. Pea 'oku ou fokotu'u ia 'Eiki Sea mo 'eku kole ki he Feitu'u na mo e Fale 'Eiki ni ke mou laum lie lelei p mu'a ka mou tali ange mu'a 'eku fokotu'u ngutu 'oku 'oatu ni, ke vahe'i he Pule'angá mo e Fale 'Eiki ni mei he pa'anga hulu ko eni 'e 40.93 milioná, ha pa'anga 'e 17 miliona pea ke vahevahe ia 'o taki 1 miliona 'a e v henga fili takitaha ke kamata'aki hono fakalelei'i honau ngaahi hala pule'angá 'o fakatatau ki he kole mo e fiema'u 'a e kakai 'o e fonuá fakalukufua.

'Eiki Sea, pea kapau leva kuo 'i ai ha v henga ia kuo 'osi lelei honau ngaahi hala pule'angá pea 'oatu ia ki he ngaahi v henga kehé hang ko e v henga Vava'u 16 Sea. 'Oku ou lave'i lelei p 'e

au Sea, 'oku 'osi ai p polokalama tanu hala 'a e Potung ue *MOI* pea peh ki he tokoni ki he tanu hala mei he Pangik 'a M maní pea mo e *ADB* pea peh mo e tokoni kuo 'osi vahe'i he ta'u fakapatiseti kuo 'osí kuo 'osi kau ki ai 'a e tanu halá. 'Eiki Sea, ko 'eku fakafuofuá 'oku fu'u si'isi'i 'aupito e tokoni ia ko iá pea he 'ikai lava 'o kakato ai 'a e ngaahi hala pule'anga ia 'oku fiema'u he kakai 'o e fonuá Sea. Pea ko e taha eni ha ngaahi fie ma'u vivili 'o e kakai 'o e fonuá kae tautautefito ki he vahefonua Vava'ú Sea, peh foki ki 'Eua 'i he ongo vahefonua 'oku fu'u mo'unga'ia pea to e hake hake 'a e ngaahi halá Sea, 'o to e fu'u toka kovi 'aupito, pea ko e ngaahi hala ia 'e ni'ihí 'Eiki Sea kuo hang ia ha ngoto 'umú Sea, h fanga he fakatapú. Pea ko e taha ia 'etau tokanga ki he me'a ko e *safety* mo e mo'ui 'a e kakai ke nau hao mo malu mei he ngaahi fakatu'ut maki 'i he hala pule'angá Sea. Pea ko e taha ia e ngaahi fatongia tefito 'o e pule'angá Sea mo e Fale ko ení ke tau tokanga ki he kakai 'o e fonuá. 'Eiki Sea, 'oku ou ki'i fakat t 'aki ki ha fakatu'ut maki na'e toki hoko 'i Vava'u 'i he m hina kuo 'osí, ko ha tangata na'e ...

<003>

Taimi 1550-1600

'Akosita Lavulavu: ...na'e fiu he feinga ke a'u ki he'ene ngoue'anga 'i he hala 'i he lahi 'a e 'uho'uha pea to e pelepela 'a e hala pea to e toka kovi foki Sea, na'e hoko ai ha ki'i fakatu'ut maki 'o s f ai 'a e me'alele 'a e tangata'eiki ko eni pea hoko ai 'o mafuli mo ta'e'aonga 'a e me'alele, pea m l p 'a e si'i mo'ui 'a e tangata ko eni, pea ko e tangata ko eni ko e tangata p mei he v henga 'o e finemotu'a ni. Pea na'e makatu'unga p ia 'i he tokakovi mo kovi 'a e halapule'anga Sea ki 'uta 'i he Vahefonua Vava'u.

'Eiki Sea 'oku ou fie faka'osi atu p 'eku ki'i fakahoha'a 'oku 'asi 'i he peesi 31 poini fika 6, 'oku 'asi ai 'a e kongá ko eni 'i he fakam 'opo'opo 'a e 'Eiki Minisit 'oku peh ai 'a e ki'i fakalea ko eni 'i he palakalafi fika 4, kongá s tesi fakamuimui 'oku peh ai 'a e fakalea, ke fakam lohia ai 'a e ngaahi fatongia 'a e Potung ue ki he taki lelei, mahu'inga ke falala'anga mo tali ui kakato ki he kakai 'o e fonua.

'Eiki Sea, ko e Potung ue eni na'a nau fai 'a e ng ue lelei mo ng ue lahi ko eni 'o malava ai 'o ma'u ai 'a e fu'u pa'anga 'e 40 miliona tupu ko e pa'anga hulu. Pea ko eni kuo nau toki ...kuo nau to e fokotu'u mai p 'i he'enau l pooti ko eni Sea ke tali ui kakato ki he ngaahi fiema'u 'a e kakai 'o e fonua. Pea 'i he 'uhinga ko ia 'e 'Eiki Sea mo Hou'eiki 'oku ou fokotu'u atu 'i he'eku fokotu'u ngutu ko eni ke tau tali mu'a ke vahe'i ha pa'anga 'e 17 miliona ke fakalahi atu 'aki 'a e fakalahi atu 'aki ia ki he ta'u fakapa'anga ko eni ke tokoni ki hono fakapa'anga 'aki 'a e ngaahi hala pule'anga kotoa p 'i he v henga 'e 17 'i Tonga ni. Pea ke kamata leva ia Sea, 'i he ta'u ni p .

'Eiki Sea m l mu'a 'a e ma'u faingam lie pea 'oku ou fokotu'u atu ke p loti mu'a 'eku fokotu'u he ko eni kuo 'osi 'i ai 'a e pou pou mai ki ai 'a e Fakafofonga Niuatoputapu Sea, pea mo fakam l p heni ki he 'Eiki Minisit T naki Pa'anga, T naki Pa'anga H Mai mo e Tute, pea mo e ng ue lahi kuo nau fakahoko, pea fakam l atu Sea he ma'u faingam lie, m l .

Sea K miti Kakato: M l me'a mai 'a e Fakafofonga 15, 'ai ai leva 'a Vava'u ia ke 'osi pea toki hoko mai 'a Niua.

Tokanga ki he mamafa totongi koloa

S miu Vaipulu: M l 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea mo e Hou'eiki K miti Kakato. 'Oku ou kaung kau mo e kaung Fakafofonga 'Eiki Sea hono fakam l 'ia, ko e t naki ko eni ko 'oku tupu lau miliona, ko e hau he ongo lelei, k 'oku kona pea mahi ki he kakai 'o e fonua.

'Eiki Sea ko e 'uhinga ki ai 'Eiki Sea, kapau te ke 'i motu 'i he taimi ni, tatau 'a Ha'apai mo Vava'u 'oku mamafa ange 'a e koloa 'i he 'aho ni mei he kuohili, m l 'a e t naki ia, fakafiefia, kae ki 'i fakapotopoto hono tatau 'a e kakai 'o e fonua Sea. Ko e lahi ko eni 'o e pa'anga 'oku fiefia ai 'a e Fale 'i he 'aho ni hono t naki, ko e t naki ia mei he kato 'o e kau masiva ta'eng ue mo e fiema'u 'oku vivili 'i he fonua 'Eiki Sea, m l 'a e fai 'a e ng ue ia ko e feinga'i ke fakalaka 'i he t keti, k 'oku f f nai 'a e kakai 'o e fonua. 'Oku malava ke ma'u ha ng ue ke nau ng ue ai ke ma'u ha pa'anga ke fai'aki 'a e toutou t naki tukuhau ko eni? 'Oku malava ke fakang ue'i 'a e kakai 'o e fonua? Malava ke ma'u ha m keti ke fakatau ai 'a e mata'i ika 'a Ha'apai? Ke matu'uaki 'a e hikihiki 'o e koloa 'i he 'aho ki he 'aho? 'Eiki Sea, m l 'a e ng ue kae hang ko 'eku lave 'anenai 'oku mahi pea 'oku kona ki he kakai 'o e fonua he ko e lave ai 'inasi ai 'a e tokotaha kotoa mei he vaivai ki he valevale he kuo pau ke fakatau 'a e tokotaha kotoa p . 'Oku 'i ai 'a e ongoongo ia Sea 'oku 'omai 'oku fakaloloma he 'aho ni 'oku te'eki ai ke 'asi ia 'i he l pooti ko eni, 'oku 'ai ke 'i ai 'a e ki'i tukuhau p seti 'e 15 he telefoni, 'a 'oku telefoni ai 'a e kakai ki muli 'o kole ha pa'anga ke tokoni'i ke nau nofo hotau fonua ni.

'Eiki Sea 'e faifai pea 'e t naki tukuhau 'a e me'a kotoa p , kau ai 'a e h fua 'Eiki Sea. 'Oku ou faka'apa'apa na'e fakah mai he 'ikai fai ha to e t naki tukuhau mei h mei h mei h , k 'oku hiki 'a e tukuhau 'Eiki Sea, 'oku hiki pea 'oku uesia ai 'a e kakai 'o Vava'u, uesia 'a e kakai 'o Ha'apai, huanoa 'a Niua 'oku to e mama'o ange 'Eiki Sea. Ko e feleti 'i he vaká kuo pau ke to e hiki hake kuo hiki hake eni ia mei he 10 'a e tasipini ko , 'oku 15 p fiha, ko Ha'apai mo Vava'u 'oku na ongo'i ko hotau hala p ia ko e vaka ko ia 'Otuanga'ofa.

'Eiki Sea fakamamafa'i atu m l 'a e t naki pa'anga kae fakafuofua ki he me'a ko 'oku ma'u 'e he kakai 'o e fonua. Ko ia Sea m l eni ia, fakafiefia pea 'oku l kooti ia, si'i ko e ta'u 'oku...ko e Minisit 'a Lavemaau, ta'u t naki faka'ulia, ko M tiu ...

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Fakatonutonu atu. Ki'i fakatonutonu atu 'a e Fakafofonga.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'a e Minisit . Fakatonutonu eni Fakafofonga.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ko 'eku fakatonutonu atu 'Eiki Sea, ko e l pooti fakata'u 'a eni 'oku 'omai ko e ola 'o e ng ue. 'Oku 'ikai ko e alea'i 'a e *policy* mo e t naki tukuhau 'a e Pule'anga, 'osi ia taimi ko na'e fakah mai 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga 'ene Patiseti, fakah mai ai mo e ' lao mo e ' fokotu'utu'u ng ue ko ki he ta'u ng ue, na'e tali 'e he Fale ko eni. Ko 'eku l pooti mai 'aku ko eni 'Eiki Sea l pooti mai ko e ola eni 'o e ng ue he me'a na'e tali 'e ho Fale 'Eiki ke fakahoko, kapau ko 'ene 'uhinga ki he tukuhau ko eni 'i he ta'u fo'ou te tau toki alea'i 'etautolu 'i M . M l 'Eiki Sea.

Ko e me'a faka'osi p 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko e Pule'anga eni 'o'oku, ko e Pule'anga eni 'o Tupou mo Hou'eiki 'oku tau ng ue ki ai.

S miu Vaipulu: Na'e 'ikai ke u peh atu au ia ko e Pule'anga 'o Lavemaau, ko e t naki pa'anga 'a Lavemaau.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: Ko e t naki pa'anga 'a e Pule'anga 'oku 'ikai ko Lavemaau ko e 'uhinga ia 'eku fakatonutonu atu 'Eiki Sea, he kapau ko e t naki pa'anga ma'aku pea 'ave ia 'o fakah ia ma'aku. 'Ikai! 'oku 'ave ia ma'a e Pule'anga ...

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit ki'i faka'osi mai ki'i toe miniti 'e taha ko eni 'a e Fakafofonga 16 pea tau toki

S miu Vaipulu: Ko ia ko e t naki pa'anga p ia ma'a e Pule'anga 'e Lavemaau. Ko ia p . 'Eiki Sea ko e kole p ia kapau 'oku peh 'e he 'Eiki Minisit ko e me'a ko eni kuo 'osi, vakai ki he ta'u hoko mai, ke ki'i hilifaki fakafuofua 'a e ki'i me'a 'a M tiu he'e ongoongosia mo'oni 'a e malanga fili Fale Alea 'a e tokotaha 'i he ngaahi ta'u ko . Kakai mou fili 'iate au, pea peh atu 'a e kau me'a, ko e h hono 'uhinga? Ke 'alu ha taha 'oku le'o lahi ki Fale Alea ke tala ki Fale Alea kuo lailai 'a lalo he ng ue 'a loto, pea 'oku peh Sea, 'ofa atu.

Sea K miti Kakato: 'E Niuua faka'osi mai ki'i miniti 'e taha he 'oku toe p 'etau miniti 'e taha.

Fe'ao Vakati: Sea tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Tui homou koté Hou'eiki.

Fe'ao Vakati: ...tapu p pea mo e Feitu'u na Sea, tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato, Sea ko e ki'i fakahoha'a p ia Sea ko e poupu p ki he me'a ko eni 'a e Vava'u 16 Sea. Pea 'oku ou tui p Sea ngali p 'oku ki'i mamafa ki he 'Eiki Minisit T naki Pa'anga mo e Tukupau, Kasitomu, 'oku fai p 'e he 'Eiki Minisit hono fatongia pea 'oku ou tui 'oku fai lelei 'aupito 'e he 'Eiki Minisit hono fatongia Sea. K ko e me'a ko eni ko 'a e Fakafofonga Vava'u kuo ngutu 'umu, 'amusia nautolu 'oku kei ngutu'umu Sea, si'i Niuafou'ou ia kuo *swimming pool* ia pea 'oku 'ova atu ia ai, si'onau hala Sea. Te mau longolongo p Sea he 'oku fai p ng ue 'oku ou lave'i p 'oku fai 'a e fakakaukau ki ai.

Sea, ko e me'a ko ena na'e fai 'e he Fakafofonga Vava'u 15, mo'oni 'aupito Sea 'a e mamafa 'a e koloa pea mo hono tukupau'i, fakafehoanaki Sea ki he koloa fakalotofonua, ika, meimei mamafa tatau mahalo 'oku ma'ama'a ange 'a e me'i pulu m sima ia he fua ika he taimi ni, fua ika *local*. Kapau te tau ki'i peh peh atu ki he kava Tonga Sea, 'oua, ta'etute, ta'etukupau. Na'e fai 'a e mama kava 'i he 'aho 'e taha, kumi mai 'a e milemila kava 'e 7 pa'anga 'e 10 'e 7 ki he ki'i tasipini 'e taha, ma'ama'a ange 'a e puha pia ia 'i he kava Tonga 'Eiki Sea h fanga 'i he fakatapu. Ka 'oku 'uhinga 'eku fakahoha'a 'Eiki Sea mahalo kapau 'e to e taha hifo 'a e ngaahi tukupau ko 'oku ma'u ai 'a e ki'i seniti ke fakalato'aki 'a e ngaahi fiema'u 'a e fonua, 'e to e tahataha hake p ngaahi koloa fakaloto fonua ia 'a hono mahu'inga. Mahalo ko 'eku fakat t totonu eni mo mo'oni 'oku ou lave atu ki ai Sea, tukukehe ange 'etau lave ki he 'ufi kuo pa'anga 'e 100 'a e fo'i 'ufi 'e

taha, pa'anga 'e 70 ki he fo'i 'ufi pa'anga 'e 50, 80 a'u 'o 150, 'i ai 'a e 'aho Sea na'e pa'anga 'e 200 ki he fo'i 'ufi 'e taha.

Sea K miti Kakato: 'E Fakafofonga 'e lava p ke toki faka'osi ho'o me'a Fakafofonga.

Fe'ao Vakata: M l 'a e ma'u taimi Sea, m l 'aupito.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Liliu 'o Fale Alea me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a 'anga)

Kelesi

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito 'a e feme'a'aki, tau toki hoko atu ki he 10 'auhu. K tau kelesi. Kelesi hotau 'Eiki ko S sa Kalaisi ko e 'ofa 'a e 'Otua ko e Tamai mo e feohi 'a e Laum lie M 'oni'oni tutuku ia mo e Hou'eiki 'o e Fale 'oua na'a hili kae fai p 'o ta'engata. 'Emeni.

<005>

Fakam 'opo'opo Ngaahi Feme'a'aki Fale Alea

'Aho Monite, 30 Sanuali 2017

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

- 1. Lotu – 'Eiki Sea 'o e Fale Alea (Lord Tu ivakan)**
- 2. Ui 'o e Fale Alea**
- 3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea**

Faka amu ke kakato a e feme a aki ki he uike 2 o M asi, pea toki fakaava ki he uike uluaki o Sune.

Tokanga ki he ma u fakataha Fale Alea a e Hou eiki M mipa pea mo e fiema u ke tomu a ma u ha ngofua mei he Eiki Sea pea toki folau.

Tokanga ki he pa anga tokoni ki he ngaahi fili. Oku i ai a e ngaahi v henga oku kole mai ke ave p a e pa anga ki he Kosilio ta e omai ha palani ng ue. Oku mahino na e tali e he K miti ke ave p a e pa anga ki he Kosilio pea oku totonu ke to e fai hano vakai i. Ko e pa anga oku oatu ke fai aki ha ng ue pea ke osi pe a e ta u fakapa anga pea mo ene osi. Oku mahu inga foki ke fai aki a e pa anga ko eni ha ngaahi poloseki oku “sustainable”. Pea oku totonu ke kau atu a e Hou eiki Fakafofonga ki hono ki hono tokangaekina e ngaahi fakamole ko ení. Faka amu ke me a atu a e Eiki Sea ki he polokalama *outreach* a e Fale Alea ke fai ha felongoaki mo e ngaahi v henga fekau aki mo e kaveinga ko ení.

Me a a e Fakafofonga Niua 17 o tokanga ki he ola e ngaahi sivi fakapule anga. Oku lahi a e ta efie m lie mahalo na a ko e ikai p ke mahino ki he m tu á. Oku tautefito a e tokanga ki he t lalo a e Fika mo e Saienisi. Ko e h a e palopalema i he fetu utaki pe sisitemí ka ko e uesia oku hoko ia ki he tamasi i akó. Fakat t : na e iai a e *student* i Tonga High, na e lava 90 tupu ene l soni e taha pea ikai lava e toenga. Ko e taimi pehé, oku fiema u leva a e *standardization* ia. Ko e tefito o e palopalema oku fiema u ke fakalelei i he etau ako kimu a p ia he etau a u ki he *raw mark* ko e: (1) *capability*, (2) *environment*, (3) *effort/ability*, (4) *task*. Ko e me a eni e f oku tefito mei ai a e palopalema o e ako. Faka amu te tau lava mo e pule anga o tokoni ki he v henga o e kau faiako i he ngaahi ako a e ngaahi siasí.

Me a a e Minisit Ako na e fakataha mo e Potung ue Akó pea ne fakahoko ange a ene tokanga ki he silapá mo e fiema u ke laul taha, ke fa u e ha kau fa u silapa laul taha, sivi i ke laul taha, pea ave ki ha kau faiako laul taha, pea te tau ma u ha f nau ako laul taha. Oku kongia hono sivi i o e f naú, ko e *internal assessment (IA)*, pea mo e sivi. Kuo pau ke lava a e IA pea lava mo e sivi kae toki lava a e tamasií.

Fehu i a e Fakafofonga Niua 17, na e me a a e Minisita Akó ka t a e IA kae lava a e sivi, e kei t p a e tamasi i akó ia. Tali e he Minisitá io, he ko e taumu a o e IA ke poto a e tamasi í he fekumi mo e fa u tohi ke mateuteu ai ki he univ sití. Hoko atu a e me a a e Minisit , na a ne osi kole ki he Potung ue Ako ke nau ng ue fakataha.

Fehu i a e Fakafofonga N pele Fika 1 Vava u ki he Minisit Ako, oku i f a e “holo a e akó”? Ko e me a e taha, ko e akó ko e sivi p ? Pe ko e fekumi ki he maama?

Me a a e Fakafofonga Fika 17 Niua, kapau e t a e IA pea t oku aonga a e sivi ia he ko ena kuo pau ke t ia. Ka ko e IA ko e p seti pe ia e 30! Ko e Saienisi, na e lava p he ma olunga ete sivi o fakalava kita. Pea ko e fehu i p pe ko e toki ai eni ke fa u ha silapa laul tahá? Na e ikai ha me a peh ia ki mu a?

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u, oku mo oni ko e ng ue fakataha oku mahu inga. Ka ko e h emau me a e fai he ko eni kuo tau liliu ki he *raw marks*. Taimi ni oku faingata a ia a e kakai e fonuá pea ikai ilo e he nihi pe te nau iku ki f ? Ko f a e fo i *software* na e osi fa u pea totongi ke fa u aki a e silapa laul tahá?

Tali a e Minisit ki he fehu i oku holo a e akó. Oku mo oni ia. Pea io oku fai a e fakatotolo (IA) pea ko e uHINGA ia oku fakamamafa i ai ke tokoni ki he f nau he univ siti. Na e i ai p a e silapa laul taha ia pea ko e ai eni ke u to e hoko atu p a e silapa laul tahá. Ko e kole ke tau ng ue fakataha m tu a. Ko e *software* ke tuku me a ia ki he Eiki Pal mia ke ne tali atu. Pea e to e ma u mai ha ngaahi fakamatala anai ange pea e lava p ke to e omai e he potung ue ha ngaahi fakamatala e fiema u e he Hou eiki.

[M 1 1 11am].

Fehu i a e Fakafofonga N pele Eua, ko e h a e ola o e sivi? Pea hang ko e sisitemi ko eni o e *raw mark* mo e ngaahi palopalema ai. Ko e h na e to e fakafoki ai e sivi ki Fisi ke faka osi mei aí? Tokanga mo e Fakafofonga N pele Fika 1 Ha apai na e osi kalanga a e kau mateaki i mo e kau mataotao he ako ke ki i fakatatali a e *raw mark*. Hoko atu a e me a a e Fakafofonga N pele Eua ke fai ha ng ue a e Fale ni ki he me a ko ení.

Me a a e Eiki Pal mia na e h atu ki he Potung ue Ako o ne lau a e l pooti a Dr Ana Taufe ulungaki. Na e h ai oku ikai lava ke ne fakapapau i pe oku alu ki mu a a e akó pe alu ki mui. Na e osi fai a e ngaahi fakataha o kau ai a e Fakataha Tokoní.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua kuo osi alu a e vaká ia, ko e hoha á ko e me a oku hoko he ahó ni ki he fanau akó.

Me a a e Fakafofonga Niua 17 o fakatonutonu ki he ikai ke ma u fakataha a e Hou eiki Fale Alea he na e osi tu utu uni pe ia ko ene tu utu uni te tau *raw marks*! Na e mei kehe nai ene fai tu utu uni kapau na e me a atu a e kau Fakafofonga Fale Alea? Ko e tu utu uni ko iá ko e me a ia a e Potung ue Ako.

Me a a e Eiki Pal mia ko e loto ia o e kau pule ako he oku iai enau *association*. Me a a e Fakafofonga N pele Eua, ko e me a ia na e me a aki e he Pal mia i he fakataha na e fai he Holo *Epworth*. Na e kole e he N pele ke toloi ka na e me a a e Pal mia ko ene tu utu uni ke tau *raw marks* pea na e tuku aki ia.

Me a a e Eiki Pal mia na e osi oange kiate ia a e ola o e sivi pea oku lelei p . Tukuange ki he Potung ue Ako ke nau ng ue ki ai pea toki omai ha tali. Oku ou fakapapau atu oku holo a e akó. Tau foki ki he *basic* o l langa hake a e akó.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ke fakama ala ala mai e he Eiki Pal mia a e *software* he na e mole ai a e \$2 kilu. Me a mai a e Eiki Pal mia oku ikai ha *software* ia. To e fakama ala ala oku te eki ke i ai ha *software* ka oku ngaue aki ke *analyse* a e *data*.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua, kapau na e totongi a e \$2 kilu, ko e h a e me a na e totongi ki ai a e pa anga ko ia. Na e ikai ke ave sivi ke to e faka osi mai mei Fisi, he na e ave ia ko e ikai ke lava ke nau vakai i pea iku peh ai e Fisi ke paaki a e ola e sivi he ko e me a tonu p ia.

Me a a e Minisit Pa anga na e eke ki he Potungoue Ako ke omai ha ane l pooti na e fakahoko e he tokotaha ko eni a e ng ue koi a. Ko e me a ia oku mau tali ki ai. Ko e \$2 kilu, na e ngaue aki p a e pa anga Tonga ka ko e totongi a Ha amoa na e fai ia i he t la. Oku fai mo e tokoni ki he ngaahi akó ke tokoni i a e *facilities* hang ko e *labs*.

Kole a e Minisit Ako ke tuku mai e falala a e Falé ke fai hono fatongia. Me a a e Eiki Sea ke tuku a e kaveinga ki he potung ue mo e Pule anga ke nau ng ue ki ai kae toki l pooti mai.

[M l l 12noon]

Me a a e Eiki Sea ke toki l pooti mai a e Minisit Ako i he ngaahi me a fekau aki mo e ola e sivi. Kole ki he Minisit Ako pe e lava ke oua e to e totongi a e kole ke to e vakai i a e ola o e ngaahi sivi.

Me a a e Fakafofonga Fika 15 Vava u o tokanga ki he feme a aki i he Fale he aho ni. Kole ki he Eiki Pal mia ke oua te ne ta ota ofi o talamai oku maumau taimi. Ko e me a ko e temok lati oku fele hono me a sivi pea oku sivi ai a e ng ue a e Falé ni. Ko e me a ia oku omai ai mo e Kupu 75 o e Konisit tone. Ko ia ai, tuku ke at ke feme a aki ki ai a e Falé. I he p mai a e me a fekau aki mo e akó, na e fai eku fakatotolo, pea na e mahino he ikai ha me a ko e *quick fix*. E lava p ke liliu e sisitemi ka kuo pau ke tomu a fai ha femahino aki mo ako i a kinautolu fekau aki tonu mo e ng ue koia. E fiema u ha taimi fe unga. Ka ko e ola eni oku tau a usia.

Me a a e Fakafofonga Haapai 13 mo e peh na e i ai a e me a ia ke monomono aneafi, ko e fehu i pe ko e h a e me a na e te eki fakahoko mai ai a e me a ko ia ki mu a i ho o kei Minisita [uhinga kia Niua 17].

Me a a e Fakafofonga N pele Eua fekau aki mo e polokalama oku me a mai a e Minisit Ako te nau fai mai a e polokalamá ka ko kinautolu p ia na a nau fai a e ng ue ko eni he ko e omai p ia e he Potung ue Ako a e me a oku nau tui ki ai. Ko e kole ke tu utu uni a e Falé ke omai ha kau mataotao he akó ke nau kau hono vakai i e me a ni o hang ko e fakataha na e fakahoko he *Hall Epworth*.

Me a a e Eiki Sea kuo lele e vaka ia pea ikai ilo pe ko e h ha to e ola o ha fakalelei? Ko e tu u he taimi ni ko e me a pe e fai ko e hokohoko atu p mo fakalelei i. Ko e kaha u eni e hako tupu o e fonua.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua o tokanga ki he mafai o e Eiki Sea pea mo e tu utu uni a e Fakamaau anga oku hang oku ma olunga ange a e tu utu uni ia a e Fakamaauanga he Konisitutone (kupu 65). I ai a e tokanga ki he ngaahi isiu fekau aki mo e sipoti.

4. Ngaahi Fakamatala Fakata u

4.1 Potung ue T naki Tukupau mo e Tute 2015-2016

Lau a e l pooti. Tali ke tukuhifo ki he K miti Kakato.

4.2 Ofisi o e Pal mia 2015

Lau a e l pooti. Tali ke tukuhifo ki he K miti Kakato.

4.3 Potung ue Polisi Tonga 2013 mo e 2014

Lau a e ongo l pooti. Tali ke tukuhifo ki he K miti Kakato.

4.4 Poate Sino i Pa anga M l l mei he Ng ue 2015/2016

Lau a e l pooti. Tali ke tukuhifo ki he K miti Kakato.

[2:54pm]

5. K MITI KAKATO

5.1 Feme a aki i he Ngaahi Kaveinga Fekau aki mo e Sipoti

Toloi

5.2 Tali mei he Pule anga ki he Ngaahi Asenita Ng ue na e tuku mei he Fale Alea ki he Pule anga i he 2015

Toloi

5.3 L pooti A ahi Faka-Fale Alea

Toloi

Ngaahi Fakamatala Fakata u:

4.1 Potung ue T naki Tukahau mo e Tute 2015-2016

Me a a e Minisit T naki Tukahau o fakama ala ala a e l pooti.

Me a a e Fakafofonga Fika 4 o fakam l ia a e l pooti mo e f meti oku omai ai. Hang ko e ngaahi pole he peesi 25 mo e 26. Oku tuhu i mai ai a e ngaahi palopalema i he loto i Potung ue. Kole ki he Eiki Minisita ke fakama ala ala mai pe ko e h a e ng ue oku fai ki he ngaahi pole ko eni. Me a a e Eiki Minisit ko e taha e ngaahi pole ko e feinga ke ng ue fakataha a e ngaahi lao oku tokanga i i he potung ue ko eni.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o tokanga ki he ngaahi *Gold Card* ko eni oku amanaki ke kamata ngaue aki i Tonga ni. Faka amu e lava ke fakaa u a e mon ia ko ia ki he kakai o e fonua.

Me a a e Fakafofonga Fika 16 Vava u o fakam l ia a e ng ue a e potung ue o hang ko hono l kooti i he peesi 20 o hokohoko atu ai. Kole na a lava ha konga o e \$40.93m ko eni ke vahe i ke tanu aki a e ngaahi hala he ngaahi v henga. **Fokotu u ke vahe i ha \$17m pea vahe o taki \$1m a e v henga takitaha ke tanu aki a e halá pea ke kamata ia he ta u ni.** Pea ka i ai ha ngaahi v henga oku lelei pe honau halá pea oatu a e pa anga ko ia ki he ngaahi vahenga kehe.

Me a a e Fakafofonga Vava u 15 oku m l a e t naki ka oku fiema u ke fakafuofua hono tataue kakai o e fonua. He oku alu ke mamafa ange a e koloa. Fanongo oku amanaki ke hilifaki mo e tukuhau p seti e 15 ki he telefoní a ia oku ngaue aki e he kakai ke nau t ki muli o kole s niti ki honau f mili. Kole ke vakai atu he ta u hoko maí ke hilifaki fakafuofua a e tukuhaú.

Me a a e Fakafofonga Niua 17 o pou pou ki he me a a e Fakafofonga Vava u 16.

[4pm – Liliu o Fale Alea]

TOLOI A E FALE ALEA KI HE AHO TUSITE 31 SANUALI 2017, 10AM

